

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ARAP BAHARI SÜRECİNDE
İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN'IN
BAHREYN'E YÖNELİK POLİTİKASI

Yunus Bağırma

2501160799

Danışman

Prof. Dr. Ahmet Uysal

İstanbul-2020

TEZ ONAY SAYFASI

ÖZ

ARAP BAHARI SÜRECİNDE İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN’IN BAHREYN’E YÖNELİK POLİTİKASI YUNUS BAĞIRMAZ

2010 yılının Aralık ayında Tunus’ta başlayan ve domino etkisi yaratarak benzer sorunların yaşandığı birçok bölge ülkesine sirayet eden süreç yaygın bir biçimde “Arap Baharı” olarak adlandırılmıştır. Ortadoğu bölgesini çepeçevre saran Arap Baharı sürecinden kuşkusuz Körfez Bölgesi de nasibini almıştır. Bu çalışma temelde Arap Baharı sürecinin en şiddetli şekilde hissedildiği Körfez ülkesi Bahreyn’e odaklanmaktadır. İran ve Suudi Arabistan rekabetinin temel sahalarından biri olmayı Arap Baharı sürecinde de sürdüren Bahreyn, ABD (Amerika Birleşik Devletleri) ve İngiltere gibi küresel güçlerin stratejik askeri üslerine ev sahipliği yapması nedeniyle de önem arz etmektedir. Bu çalışmanın nihai hedefi, Arap Baharı sürecinin Bahreyn’de vuku bulmasına kadar ülkedeki ayaklanmaların tarihine değinerek, iki bölgesel rakip olan İran ve Suudi Arabistan’ın bu süreçte Bahreyn’e yönelik izledikleri siyaseti incelemektir.

Anahtar Kelimeler: İran, Suudi Arabistan, Bahreyn, Arap Baharı, Körfez

ABSTRACT

THE POLITICAL ATTITUDES OF IRAN AND SAUDI ARABIA TOWARDS BAHRAIN DURING THE ARAB SPRING YUNUS BAĞIRMAZ

The process, started in December 2010 in Tunisia had domino effect on the Middle Eastern countries suffering same chronicle problems, has been commonly named as ‘Arab Spring’. There is no doubt that Gulf region took its part from the devastating outcomes of the Arab Spring surrounded Middle East. This thesis is dedicated to focus on Gulf State Bahrain, which is one of the mostly affected states by the consequences of the Arab Spring. Its importance not only depends on to be the strategic military base for global powers such as United States and Great Britain but also depends on being one of the pitches for vital struggle between the region’s powerful countries Iran and Saudi Arabia. The main goal of this thesis is to scrutinize the political attitudes of two regional rivals Iran and Saudi Arabia during the Arab Spring by considering the past and the roots of riots happened before the Arab Spring in Bahrain.

Key Words: Iran, Saudi Arabia, Bahrain, Arab Spring, Gulf.

ÖNSÖZ

Körfez Bölgesi günümüzde jeopolitik açıdan dünyanın dikkat kesildiği bir enerji havzası olmasının yanında, iç dinamikleri itibariyle de bir çok çatışmanın odak noktasını teşkil etmektedir. Bölgesel gerilimde küresel güçlerin yadsınamayacak bir etkisi söz konusu olmakla beraber; bölgede başat iki aktör ve rakip olarak İran ve Suudi Arabistan öne çıkmaktadır. Ülkemizde söz konusu bölgeye dair akademik çalışmaların sayısı oldukça sınırlıdır. Bölgenin siyasi, iktisadi ve içtimai meselelerine kaynak teşkil edecek Türkçe kitap da neredeyse yoktur. Bu çalışma, 2010 yılının sonlarında Tunus'ta başlayıp bölgenin tamamına tesir eden, sonuçları itibariyle hâlâ etkisi süren ve sıklıkla “Arap Baharı” olarak adlandırılan süreçte İran ve Suudi Arabistan'ın Bahreyn'e yönelik politikalarını incelerken, Bahreyn tecrübesi üzerinden bölgeye yönelik çalışmalara naçizane bir katkı sunma gayreti ile hazırlanmıştır.

Son olarak, bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yönlendirmeleriyle bana rehberlik eden tez danışmanım Prof. Dr. Ahmet Uysal'a, manevi destekleri için; sevgili eşim Z. Zeynep'e, kıymetli ailem ve dostlarıma teşekkürü borç bilirim.

Yunus Bağırmaç

İstanbul, 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ.....	iv
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BAHREYN VE KÖRFEZ BÖLGESİ'NE GENEL BİR BAKIŞ.....	5
1.1. Körfezin Adlandırılması Meselesi	5
1.2. Bahreyn'in Coğrafik Özellikleri	8
1.3. Bahreyn'in Tarihine Genel Bir Bakış	9
1.3.1. İslamiyet Öncesi Bahreyn	9
1.3.2. İslamiyet Sonrası Bahreyn	10
1.3.3. Portekiz Dönemi.....	12
1.3.4. Osmanlı Devleti, Basra Körfezi ve Bahreyn	13
1.3.5. Osmanlı-Portekiz Çekişmesi ve Bahreyn.....	14
1.3.6. Bahreyn'in İranlı Geçmişi ve Bağımsızlığını Elde Etmesi	16
1.4. Bahreyn'in İdari Yapısı	18
1.4.1. El Halife Hanedanlığı.....	19
1.4.2. Rejimin Şahin Kanadı: Hâlidîler	21
1.5. Körfez Ülkelerinde Siyasal Katılımın Tarihi: Bahreyn Örneği	22
1.6. Bahreyn'de Siyasal Hareketler	23
1.6.1. El-Vifak Ulusal İslami Toplumu	24
1.6.2. İslami Eylem Topluluğu (Emel).....	24
1.6.3. El-İkha	25
1.6.4. El-Hak Özgürlük ve Demokrasi Hareketi	25
1.6.5. Vaad Hareketi.....	25
1.6.6. Sünnî Siyasi Hareket	26
1.7. Bahreyn'in Demografik Yapısı.....	26

1.8. Bahreyn Şiîleri ve İran Etkisi	28
1.9. Göçmen İşçiler ve Demografiye Etkileri	29
1.10. Petrolün Keşfi ve Ekonomik Dönüşüm	32
1.11. Bahreyn’de Eğitim.....	35
1.12. Büyük Güçlerin Körfez ve Bahreyn Siyaseti.....	36
1.12.1. İngiltere ve Körfez.....	36
1.12.2. İngiltere’nin Yeni Körfez Politikası ve Bahreyn.....	37
1.12.3. ABD, Körfez ve İkiz Sütun Stratejisi.....	39
1.12.4. ABD için Bahreyn’in Önemi.....	41

İKİNCİ BÖLÜM

İRAN’IN SUUDİ ARABİSTAN VE DİĞER KÖRFEZ ÜLKELERİYLE İLİŞKİSİ	43
2.1. İran’ın Körfez’e Yönelik Siyasetine Genel Bir Bakış	43
2.1.1. Şah Döneminde İran’ın Körfez Politikası ve Bahreyn.....	45
2.1.2. Şah ve Suudi Arabistan	47
2.2. İran Devrimi’nin Bölgesel Yansımaları.....	48
2.2.1. İran’ın Devrimini İhraç Etme Siyasetinin Körfezdeki Yankıları	48
2.2.2. İran-İrak Savaşı’nın Körfez Ülkelerine Etkisi.....	50
2.3. 1979 Devrimi’nden Arap Baharı’na İran-Suudi Arabistan İlişkilerine Genel Bir Bakış	51
2.3.1. İran-İrak Savaşında Suudi Arabistan Faktörü	51
2.3.2. Körfez (Arap Ülkeleri) İş Birliği Konseyi’nin Kuruluşu	53
2.3.3. Devrimden Bu Yana İran’ın Bahreyn’e Yönelik Hak İddiaları	54
2.3.4. Bahreyn’de Başarısız “Darbe” Girişimi (1981)	57
2.3.5. Haşim Rafsancani Döneminde İran-Suudi Arabistan İlişkileri (1989-1997)	58
2.3.6. Seyyid Muhammad Hatemi Döneminde İran Suudi Arabistan İlişkileri (1997-2005).....	60
2.3.7. ABD’nin Irak İşgali ve İran-Suudi Arabistan İlişkilerine Etkisi.....	61
2.3.8. Mahmud Ahmedinejad Dönemi İran Dış Politikası (2005-2013).....	62
2.4. İran-Suudi Arabistan Rekabetinde Bahreyn Faktörü.....	63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAP BAHARI SÜRECİNDE İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN'IN BAHREYN POLİTİKASI..... 68

3.1. Tarihsel Arka Planıyla Arap Baharı Süreci	68
3.2. Ayaklanmaların Genel Sebepleri	70
3.3. Arap Baharı'nın Körfez Ülkelerine Yansımaları.....	71
3.4. Arap Baharı'na Körfez Ülkelerinin Cevabı	74
3.5. Arap Baharı Sürecinde Suudi Arabistan Dış Politikası	76
3.6. İran'ın Şif Jeopolitiği ve Arap Baharı.....	77
3.7. İran ve Suudi Arabistan'ın Kısacasında Bahreyn'de Arap Baharı.....	80
3.7.1. 2000'li Yıllara Kadar Bahreyn'in Reform ve Ayaklanmalar Tarihine Genel Bir Bakış.....	80
3.7.2. 2000'li Yıllarda Bahreyn'de Muhalefet ve Reform	83
3.7.2.1. Bahreyn'de 2002 Seçimleri.....	84
3.7.2.2. Bahreyn'de 2006 Seçimleri.....	85
3.7.2.3. Bahreyn'de 2010 Seçimleri.....	87
3.7.3. Bahreyn'de Kimlik Politikaları	88
3.7.4. Arap Baharında Bahreyn	90
3.7.4.1. Bahreyn'de Olayların Başladığı Yer: Bir Sembol Olarak İnci Meydanı	90
3.7.4.2. Karşı Devrim Süreci: Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin Bahreyn'e Müdahalesi	96
3.7.4.3. Tarihin Baştan Yazıldığı Yer: İnci Meydanı ya da el-Faruk Kavşağı	99
3.7.5. Ulusal Diyalog Süreçleri	101
3.7.5.1. Birinci Ulusal Diyalog Süreci	101
3.7.5.2. İkinci Ulusal Diyalog Süreci	102
3.7.6. Ayaklanma Sonrası Yapılan Seçimler (2011-2014-2018)	103
3.8. Bahreyn'de İnsan Hakları İhlalleri	105
SONUÇ.....	108
KAYNAKÇA	117

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Bahreyn'in Körfez Bölgesi'ndeki Jeopolitik Konumu.....	9
Şekil 2: Körfez Ülkelerinde Sektör Bazlı Yabancı Çalışan Oranı (2014).....	30
Şekil 3: İnci Anıtı'nın Yıkılmadan Önceki ve Sonraki Hâli	100
Şekil 4: Bahreyn'de 2011 Yılında Gerçekleşen Ayaklanma Sonrası Yıllarda Seçim Sonuçları	104

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADHRB	: Americans for Democracy & Human Rights in Bahrain
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BAPCO	: Bahreyn Petrol Şirketi
BICI	: Bahreyn Bağımsız Araştırma Komisyonu
BM	: Birleşmiş Milletler
ET	: Erişim Tarihi
IFLB:	Bahreyn İçin Özgürlük İslami Cephesi
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü
KİK	: Körfez (Arap Ülkeleri) İş Birliği Konseyi
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
OPEC.	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü

GİRİŞ

İran'ın; Fars Körfezi, bölgedeki Arap monarşilerin Arap Körfezi şeklinde adlandırdığı Körfez Bölgesi'ni Osmanlı Devleti Basra Körfezi şeklinde tanımlamıştır. Ne ilginçtir ki, 'Ortadoğu' ifadesinin ilk kez kullanıldığı ve Alfred Thayer Mahan'ın kaleme aldığı makalenin ismi de "Fars Körfezi ve Uluslararası İlişkiler"dir. Bu çalışmada kolaylık sağlaması açısından söz konusu bölgeden genel olarak Körfez Bölgesi şeklinde bahsedilmiştir. Körfez Bölgesi jeopolitik konumu ve barındırdığı zengin doğal kaynaklarıyla günümüzde dünyanın en stratejik bölgelerinin başında gelmektedir. Söz konusu bölge Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'ne (OPEC) üye ülkelerin sahip olduğu petrol rezervlerinin yaklaşık olarak %65'ini, dünya kanıtlanmış petrol rezervlerinin ise %50'sini barındırmaktadır.¹Ayrıca, İran ve Umman arasında yer alan Hürmüz Boğazı dünyanın en önemli enerji geçiş noktası olarak kabul edilmektedir. 2018 yılında Hürmüz Boğazı'ndan günlük olarak geçen petrol miktarı dünyanın günlük tüketiminin %21'ine tekabül etmektedir.² Ayrıca 2018 yılı sonu itibariyle dünyada kanıtlanmış doğal gaz rezervlerinin de yaklaşık %40'ı Körfez Bölgesi'ndeki ülkelerin sınırları içerisinde yer almaktadır.³

Sahip olduğu enerji kaynaklarıyla geçtiğimiz yüzyıldan bu yana stratejik önemini koruyan Körfez Bölgesi'nde iki başat aktör olarak öne çıkan İran ve Suudi Arabistan arasındaki rekabet inişli çıkışlı bir biçimde günümüze kadar devam etmiştir. 1979 Devrimi'nden önce Şah'ın monarşirejimi ile yönetilen İran ile Suudi Arabistan arasındaki rekabet güç diplomasisi düzeyinde dengeli bir şekilde sürmüştür. Bu dönemde İran ve Suudi Arabistan bütün fikrî anlaşmazlıklarına karşın iki monarşi olarak karşılıklı çıkar noktasında buluşmayı başararak, bölgesel statükonun devamı adına Sovyetlerin bölgedeki faaliyetlerine karşı ortak bir tutum

¹ "Annual Statistical Bulletin 2018", OPEC, 2018, s. 27-28.

² "The Strait of Hormuz is the World's Most Important Oil Transit Chokepoint", US Energy Information Administration, 20 Haziran 2019, <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=39932>. (ET: 8 Mart 2020).

³ "BP Statistical Review of World Energy 2019", BP, 2019, s. 30.

takınmıştır. Şüphesiz, bu iki müttefik monarşi idaresinin ilişkilerinde ABD'nin özel bir yeri olmuş ve bu iki ülke ABD'nin körfeze yönelik güvenlik siyasetinin “ikiz sütun”larını teşkil etmişlerdir.

1979 yılında İran'da şahın monarşi rejimine son verilerek gerçekleştirilen devrimle kurulan İran İslam Cumhuriyeti deyim yerindeyse bölgedeki monarşist yapılara savaş açtığını ilan etmekteydi. Zira İran Devrimi; devrimci, anti-monarşist, anti-Amerikan ve Şîî'ydi. Ancak bunun da ötesinde Suudi Arabistan'ın en önemli argümanı olan “din” adına yapılmış ve Suudi anlayışa karşı bir antitez şeklinde ortaya çıkmıştır. Nitekim Humeyni yaptığı konuşmalarda İslami anlayışla çeliştiğini düşündüğü Suudi Arabistan ve benzer monarşist rejimlerin yıkılması gerektiğini ifade etmiştir.⁴ Bu süre zarfında, İran'ın devrimini “ihraç etme” fikri ve siyaseti bölgedeki herhangi bir monarşinin yıkılmasını sağlayamamış olsa da bilhassa Şîî azınlıkların bulunduğu Arap ülkelerinde önemli ayaklanmaların meydana gelmesine sebep olmuştur.

ABD'nin 2001 yılında Afganistan'daki Taliban ve 2003 yılında da Irak'taki Saddam Hüseyin yönetimlerini devirmesi İran-Suudi Arabistan rekabetini aslında jeopolitik ve ideolojik iki temel boyutta İran lehine keskinleştirmiş ve İran bu noktada önemli bir fırsat yakalamıştır. Bölgedeki güç dengesinde önemli bir unsur olan Irak'ın işgali, ülkenin Şîî nüfusunu güçlendirmiş ve İran'ın söz konusu ülke üzerindeki artan etkisi bütün Ortadoğubölgesi üzerinde çeşitli tehdit algılamalarına sebep olmuştur. Bu durum 2004 yılında Ürdün Kralı II. Abdullah'ın ilk defa ortaya attığı ve 2006 yılında Mısır lideri Hüsnü Mübarek'in altını çizdiği “Şîî Hilali” ve “İran Tehdidi” söylemleri ile somut hale geldi.⁵ Nitekim, İran kökenli önemli bazı

⁴ Banafsheh Keynoush, **Saudi Arabia and Iran: Friends or Foes**, Londra, Palgrave Macmillan, 2016, s. 109.

⁵ Robin Wright, Peter Baker, “Iraq, Jordan See Threat To Election From Iran”, **Washington Post**, 8 Aralık 2004, <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/2004/12/08/iraq-jordan-see-threat-to-election-from-iran/7e0cc1bc-aeb3-447a-bc9e-cfa5499699bc/>. (ET: 24 Mart 2020). “Mubarak's Shia Remarks Stir Anger”, **Al Jazeera**, 10 Nisan 2006, <http://www.aljazeera.com/archive/2006/04/200849132414562804.html>, (ET: 24 Mart 2020).

akademisyenlerin bu konuya dair tahmin ve tespitleri de İran'ın bilhassa Şiîlik söylemi üzerinden, bölge çapında etkisini arttıracığı yönündeydi.⁶

Sıklıkla “Arap Baharı” şeklinde adlandırılan ve 2010'da Tunus'ta başlayıp bütün Ortadoğu coğrafyasında tesirini gösteren toplumsal hareket silsilesi İran-Suudi Arabistan rekabetini de bir üst seviyeye taşımıştır. Bu süreçte, bir tarafta Şiî, “devrimci” İran İslam Cumhuriyeti, diğer tarafta Sünnî/Vehhâbî ve statükodan yana olan Suudi Arabistan Krallığı muhtelif cepheleri olan bir vekalet savaşına tutuşmuşlardır. İki bölgesel rakip bu anlamda seçmeci, pragmatik ve çifte standartlı bir siyaset izlemişlerdir. Bu dönem itibariyle, iki ülke ilişkilerinde mezhepsel bir tonun da ağır bastığı gergin bir aşamaya geçilmiştir. Örneğin Suudi Arabistan statükodan yana olan tavrını Suriye istisnası ile bir kenara bırakırken İran aynı ülke için devrimci tutumundan taviz vermiştir.

Bu çalışmanın odak noktası, ideolojik ve jeopolitik hassasiyetlerin tanımlayıcı bir rol üstlendiği, İran ve Suudi Arabistan rekabetinin hemen hemen bütün yönleriyle keskin bir biçimde kendisini hissettirdiği ve bu rekabetin belirgin bir sahası olarak öne çıktığı ülke olan Bahreyn Krallığı'dır. Çalışmamız özü itibariyle İran ve Suudi Arabistan'ın bilhassa Arap Baharı sürecinde Bahreyn'e yönelik politikalarına odaklanacaktır. Üç temel bölüm şeklinde kurgulanan çalışmamızın birinci bölümünde, Bahreyn'in tarihi, coğrafyası, idari ve toplumsal yapısı ve küresel güçler için ifade ettiği anlama değinilecek olup, ikinci bölümde iki bölgesel güç olan İran ve Suudi Arabistan ilişkilerinin devrimden bu yana geçirdiği aşamalara, kronolojiye sadık kalarak, genel hatlarıyla yer verilecektir. Üçüncü ve son bölümde ise Arap Baharı sürecinde Bahreyn'de patlak veren halk ayaklanmasının Suudi Arabistan önderliğinde askerî müdahale ile bastırılmasına kadarki süreç tarihsel bir projeksiyonla detaylı şekilde ele alınacak ve İran ile Suudi Arabistan'ın Arap Baharı sürecinde Bahreyn'e yönelik siyasetlerine ana hatlarıyla değinilmeye çalışılacaktır.

⁶ Anoushiravan Ehteshami, “The Middle East: Between Ideology and Geo-politics”, **The Bush Doctrine and the War on Terrorism**, Ed. Mary Buckley ve Robert Singh, Routledge, 2006, s. 112. Vali Nasr, “When the Shiites Rise”, **Foreign Affairs**, Vol. 85, No. 4, Temmuz/Ağustos 2006, s. 58-74.

Bu bağlamda, İran ve Suudi Arabistan arasındaki rekabette önemli bir unsur teşkil eden Bahreyn'in bu çalışmaya konu olarak seçilme sebebinin açıklanması yerinde olacaktır. Nüfus ve yüz ölçümü itibariyle en küçük Körfez ülkesi⁷ olan Bahreyn 33 adadan oluşan bir takımada ülkesidir. 1930'lu yıllarda petrolün ilk kez keşfedilip işlendiği bölge ülkesi olan ve daha önce sömürgeci İngiliz yönetiminin bölgedeki ana üssü işlevini gören Bahreynhâlihazırda ABD'nin bölgeye yönelik en önemli operasyonlarını icra eden 5. Filosuna ev sahipliği yapmaktadır. Bahreyn'i şahsına münhasır kılan ve bu çalışmanın konusu olmasını sağlayan bir diğer özelliği ise Ortadoğu bölgesinde Sünnî azınlık yönetimi tarafından idare edilen tek ülke olmasıdır. Şiî nüfusun ülke nüfusunun yaklaşık olarak %55-70'lik bir kısmını oluşturduğu Bahreyn, Irak ve İran'la beraber Şiîlerin çoğunlukta olduğu üç Ortadoğu ülkesinden biridir. Mezhepsel gerginliğin en yakıcı şekilde hissedildiği bölge ülkesi olan Bahreyn, Arap Baharı sürecinde Umman'la beraber en çok etkilenen Körfez ülkesi olmuştur. Ülkedeki hak arayışına yönelik toplumsal eylemlerin tarihi ise, ülkenin kuruluşundan yaklaşık yarım asır önceye dayanmaktadır. Körfez Bölgesi'ndeki stratejik konumu nedeniyle önceleri Asur, Babil, Yunan ve Pers medeniyetlerinin hâkimiyetine girmiş olan Bahreyn, 1521 yılında Portekizlilerin işgaline uğramış ve 1602 yılında Şah Abbas döneminde Safevîler tarafından yeniden fethedilmiştir. Bu tarihten itibaren yaklaşık olarak 180 yıl boyunca İran egemenliği altında yaşayan Bahreyn için SünnîHalife ailesinin 1783 yılında iktidarı ele almasıyla günümüze kadar uzanan yeni bir süreç başlamıştır. Bahreyn gerek demografik yapısı gerekse de söz konusu İranlı geçmişinden dolayı günümüze kadar çeşitli şekillerde İran'ın ülke üzerinde hak iddia etmesiyle karşı karşıya kalmıştır. Suudi Arabistan'a 25 kilometrelik Kral Fahd Geçidi ile bağlanan Bahreyn, mezhepsel boyutun yanında jeopolitik konumuyla da Suudi Arabistan ve İran rekabetinde önemli bir unsur teşkil etmiştir.

⁷ Bu çalışmada "Körfez ülkeleri" ifadesi ile KİK'e üye olan altı ülke kastedilmiştir (Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Umman, Kuveyt, Bahreyn).

BİRİNCİ BÖLÜM

BAHREYN VE KÖRFEZ BÖLGESİ'NE GENEL BİR BAKIŞ

1.1. Körfezin Adlandırılması Meselesi

“Ortadoğu” terimi, ilk kez Eylül 1902’de, İngiliz dergisi *The National Review*’da yayımlanan “Fars Körfezi ve Uluslararası İlişkiler” (The Persian Gulf and International Relations) adlı makalede ortaya atılmıştı. Bu makalenin yazarı *Influence of Sea Power upon History* adlı kitabı sayesinde, dünya çapında tanınan ABD Deniz Kuvvetleri’nde görevli Kaptan Alfred Thayer Mahan’dı.⁸

Mahan’ın da Fars Körfezi demeyi tercih ettiği ve jeostratejik açıdan çok önemli bir bölge olan Körfez Bölgesi’ne dair adlandırmaların tarihi Sümer metinlerine kadar dayanmaktadır. Söz konusu bölge ünlü coğrafyacılar Batlamyus ve Strabon tarafından Fars Körfezi olarak adlandırılmıştır.⁹ Erken dönem İslami metinlerde bölge için sonraları yaygın bir şekilde kullanılacak olan Fars Denizi (Bahr Fars) ifadesi tercih edilirken, Portekizliler bölgeye geldiklerinde Fars Körfezi (Sino Persico) ismini tercih etmişlerdir. Nitekim, sonraları bu isim Avrupalı haritacılar tarafından da rağbet görmüş ve İngilizler de son iki asır boyunca bölgeyi Fars Körfezi olarak adlandırmışlardır.¹⁰

İran ve Irak’ın merkezinde yer aldığı bölge genel itibariyle “Ortadoğu” şeklinde ifade edilse de söz konusu bu bölgeyi Türkler Basra Körfezi, İranlılar İran/Fars Körfezi, Araplar ise Arap Körfezi olarak tanımlamaktadır. Yine bu bölge

⁸ C.R. Koppes, “Captain Mahan, General Gordon, and the Origins of the Term ‘Middle East’”, **Middle Eastern Studies**, Vol. 12, No. 1, 1976, s. 95-98.

⁹ C. Edmund Bosworth, “The Nomenclature of the Persian Gulf”, **Iranian Studies**, Vol. 30, Kış/İlkbahar, 1997, s. 91. Ayrıca Bkz. Brian Whitaker, “Persian Gulf? Arabian Gulf? One Big Gulf in Understanding”, **The Guardian**, 20 Ekim 2010, <https://www.theguardian.com/commentisfree/cifamerica/2010/oct/27/gulf-of-understanding>. (ET:20 Eylül 2019).

¹⁰ Lawrence G. Potter, **The Persian Gulf in History**, New York, Palgrave Macmillan, 2009, s. 15-16.

uluslararası ilişkiler literatüründe Güney Batı Asya olarak da adlandırılmaktadır. İran ve Irak'ın dışında bölgede yer alan diğer ülkeler şunlardır: Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, Katar, BAE (Birleşik Arap Emirlikleri) ve Umman. Ortadoğubölgesinin petrolünden söz edildiğinde de aslında kastedilen kısım da bu bölgedir. Öyle ki Ortadoğu'daki petrolün neredeyse tamamı Körfez Bölgesi'nde yer almaktadır. Ortadoğu'nun bir parçası olan Körfez Bölgesi; İran ve Arap yarımadasının bir kısmı ile bilhassa Körfez'e kıyısı olan ülkeleri kapsayan ve yaklaşık 5 milyon kilometrekarelik bir alanda yer alan sekiz ülkenin bulunduğu bir coğrafyadır. Körfez Bölgesi'nin, Batı literatüründe de iki şekilde ifade edilmesi dikkat çekici bir husustur. Arap kökenli yazarlar ya da bu yazarların kavramlaşturmalarını tercih edenler Arap Körfezi (Arabian Gulf) ifadesini kullanırken, İranlılar Fars/İran Körfezi (Persian Gulf) ifadesini kullanmayı tercih etmişlerdir. Nitekim Batılı yazarların büyük bir çoğunluğu da Fars /İran Körfezi ifadesini tercih etmektedirler. Özellikle bütün Amerikalı yazarların "Persian Gulf" kavramını kullanmasında İran'ın 1979'da gerçekleşen devrime kadar sadık bir Amerikan müttefiki olması büyük ölçüde etkili olmuştur. Körfez Bölgesi'nin kesintili bir şekilde olsa da dört yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'nin bir eyaleti olan Basra'nın hemen ağzında bulunmasından dolayı Türkçe literatürde bu bölge Basra Körfezi olarak adlandırılmıştır.¹¹

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde pan-Arabizmin keskin bir şekilde yükselişiyle beraber İran ve Arap devletleri arasındaki siyasal gerilim Körfez'in adına yönelik bir tartışmayı da beraberinde getirmiştir.¹² Bu süreçte "Fars Körfezi" terimini "Arap Körfezi" ile değiştirmeyi amaçlayan fikri, 1950'li yıllarda Mısır'ın cumhurbaşkanı olan Cemal Abdülnasır, pan-Arabizmi teşvik etmek ve bölgedeki İran hegemonyasını kırmak amacıyla ortaya atmıştır. 1958'de Irak'ta meydana gelen "devrim" den sonra iktidarı ele alan Baasçı rejim bu stratejiyi Körfez'deki emirlikler ile İran'ın güneydoğusundaki Hûzistan eyaletindeki etnik Araplar arasında etki yaratmak amacıyla sürdürmüştür.¹³

¹¹ Tayyar Arı, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, Bursa, MKM Yayınları, 2012, s. 365.

¹² Lawrence G. Potter, **The Persian Gulf in History**, New York, Palgrave Macmillan, 2009, s. 15.

¹³ Charles Tripp, **A History of Iraq**, Cambridge, Cambridge University Press, 2000, s. 165.

1968 yılı itibariyle, Körfez emirlikleri dahil bütün Arap devletleri bir yasayı yürürlüğe sokarak, dış dünya ile kurulacak her türlü iletişim esnasında, söz konusu bölge için “Arap Körfezi” ifadesinin kullanılmasını kararlaştırdı.¹⁴ “Arap Körfezi” ifadesini, Körfez (Arap Ülkeleri) İş Birliği Konseyi (KİK) de kullanırken, Birleşmiş Milletler (BM) “Fars Körfezi” ifadesini kullanmaktadır. Konuyla ilgili 2006 yılında yayınladığı belgede BM, “Fars Körfezi” isminin kullanımının M.Ö. V. yüzyılda Pers Kralı Darius dönemine dayandığını belirtmiştir.¹⁵

Körfezin ismi konusunda çok hassas olan İranlılar Fars Körfezi dışında farklı herhangi bir ifadenin kullanılmasına sert bir şekilde karşı çıkmakta ve duygusal düzeyi çok yüksek tepkiler vermektedirler. Örneğin; *National Geographic*’in 2004 yılında yayınladığı bir atlasta parantez içinde “Arap Körfezi” ifadesini kullanması İranlılar tarafından tepki ile karşılanmış ve *National Geographic* konuyla ilgili bir açıklama yayınlamak zorunda kalmıştır.¹⁶ Benzer bir biçimde 2006 yılında yayınlanan bir sayısında “Fars Körfezi” ifadesi yerine “Körfez” (The Gulf) ifadesini kullanan *The Economist* dergisi de ülkede yasaklanmıştır.¹⁷ Körfezin adlandırılmasına yönelik hassasiyeti uluslararası yayınlarla sınırlı kalmayan İran’ın ulaşım bakanı Hamid Behbahani 2010 yılında yaptığı basın açıklamasında özellikle Körfez Bölgesi’nin güneyinde yer alan Arap ülkelerini kastederek, “Fars Körfezi” ismini kullanmayan havayolu firmalarının İran hava sahasını kullanmaktan men edileceğini ifade etmiştir.¹⁸

Öte yandan Körfez’in Arap ülkeleri 2013 yılında Körfez İş Birliği Teşkilatı eliyle organizasyonlarında Fars Körfezi ismini kullandığı için FIFA’yı (Uluslararası

¹⁴ S. H. Amin, **Political and Strategic Issues in the Persian-Arabian Gulf**, Glasgow, Royston Limited, 1984, s. 82.

¹⁵ “Historical, Geographical and Legal Validity of the Name: Persian Gulf”, **United Nation Working Paper**, Vienna, 2006, No: 61.

¹⁶ KarenZraick, “Persian (or Arabian) Gulf Is Caught in the Middle of Regional Rivalries”, **The New York Times**, 12 Ocak 2016, <https://www.nytimes.com/2016/01/13/world/middleeast/persian-gulf-arabian-gulf-iran-saudi-arabia.html>. (ET: 18 Aralık 2019).

¹⁷ “Iran Bans The Economist for Publishing Map Depicting ‘the Gulf’ instead of Persian Gulf”, **USA Today**, 14 Haziran 2006, http://usatoday30.usatoday.com/news/world/2006-06-14-economist_x.htm. (14 Aralık 2019).

¹⁸ “Iran To Arabs: It's ‘Persian Gulf’ Not ‘Arabian Gulf’ -- If You Call It ‘Arabian Gulf,’ You're Toast”, **Business Insider**, 22 Şubat 2010, <https://www.businessinsider.com/iran-warns-airlines-over-not-calling-gulf-persian-2010-2>. (ET: 25 Aralık 2019).

Futbol Federasyonları Birliği) protesto etmiştir.¹⁹ Bölge siyasetinin başat aktörlerinden ABD 1917 yılından beri “Fars Körfezi” ismini kullanmayı tercih etmiş ise de yakın bir tarihten beri bölge için “Arap Körfezi” ifadesini kullanmayı tercih etmektedir.²⁰ Bu çalışmada söz konusu bölgeden kolaylık sağlaması açısından, genel olarak “Körfez” şeklinde bahsedilecektir.

1.2.Bahreyn’in Coğrafi Özellikleri

İrili ufaklı 33 adadan müteşekkil bir takımada ülkesi olan Bahreyn Krallığı 765 kilometrekarelik yüz ölçümü ile Maldivler ve Singapur’dan sonra Asya’nın en küçük üçüncü ülkesidir.²¹ Ülke 1987 yılında yapılan 23 km’lik Kral Fahd Geçidi ile batısında yer alan Suudi Arabistan’a bağlanmıştır. Bahreyn’in güneydoğusunda yer alan Katar’a uzaklığı yalnızca 28 km iken kuzeyinde yer alan İran’a uzaklığı ise 200 km’dir. Başkenti Manama olan ülkenin en büyük adası Bahreyn’dir. Diğer iki büyük ada ise Muharrak ve Sitra’dır. Tarih boyunca insanlığın yaygın bir biçimde yerleştiği coğrafyalardan biri olan Bahreyn; Asur, Babil, Yunan, Pers ve Müslümanların etkisi altında kalmıştır. Ülkenin adı Arapçada ‘İki deniz’ anlamına gelmektedir. Günümüzde Suudi Arabistan’ın doğusunda bulunan ve ‘tarihî Bahreyn’ olarak adlandırılan bölgedeki vahalara atfen, tatlı ve tuzlu suyun birleştiği yer olarak ismine Bahreyn (iki deniz) denilmiştir.²²

Günümüzde, ülkeyi oluşturan 33 adadan yalnızca 5’inde yerleşim mevcut olup; bu adaların bir kısmı çok küçük, diğer bir kısmı da halka kapalı ya da içme suyu kaynaklarından mahrumdur. Hatta bu adalardan bazıları okyanus seviyesi yükseldiğinde gözden kaybolmaktadır. Ülkeye adını da veren Bahreyn Adası ülke

¹⁹ Habib Toumi, “GCC to protest ‘Persian Gulf’ Name by Fifa”, **Gulf News**, 24 Eylül 2013, <https://gulfnews.com/world/gulf/bahrain/gcc-to-protest-persian-gulf-name-by-fifa-1.1234937>, (ET: 25 Aralık 2019).

²⁰ BrianWhitaker, “Persian Gulf? Arabian Gulf? One Big Gulf in Understanding”, **The Guardian**, 20 Ekim 2010, <https://www.theguardian.com/commentisfree/cifamerica/2010/oct/27/gulf-of-understanding>, (ET:20 Eylül 2019).

²¹ "Area of Bahrain Expands to 765.3 square kilometres", **CIO (Bahrain Central Informatic Organisation)**, 1 Ocak 2018, https://web.archive.org/web/20180201193028/http://www.cio.gov.bh/cio_eng/SubDetailed.aspx?s_ubcatid=541, (ET: 1 Ocak 2020).

²² “Ülke Profili: Bahreyn”, **Al Jazeera Türk**, 27 Kasım 2013, <http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profil/ulke-profil-bahreyn>, (ET: 27 Şubat 2019).

toprağının 4/5'üne tekabül etmekte olup, tüm Bahreynlilerin 2/3'si bu adada yaşamaktadır. Bu durum Bahreyn'i nüfusu en az ancak nüfus yoğunluğu en yüksek Körfez ülkesi konumuna getirmiştir.²³

Şekil 1: Bahreyn'in Körfez Bölgesi'ndeki Jeopolitik Konumu

Kaynak: Nations Online Project

1.3. Bahreyn'in Tarihine Genel Bir Bakış

1.3.1. İslamiyet Öncesi Bahreyn

Körfez Bölgesi'ndeki tek ada ülkesi olma özelliği taşıması hasebiyle Bahreyn tarihî bölgenin diğer ülkelerinden ayrılmaktadır. Bahreyn, tarihin en eski medeniyetlerinden biri olan ve Mezopotamya ile Güney Asya'da yer alan İndus

²³ C. A. Gillespie, **Modern World Nations: Bahrain**, Philadelphia, Chelsea House Publishers, 2002, s. 10-11.

Vadisi arasında bir ticaret merkezi görevi üstlenmiş olan Dilmun Medeniyeti'ne ev sahipliği yapmıştır. Çeşitli kaynaklarda çoğunlukla Suudi Arabistan'ın Doğu vilâyeti ile Bahreyn topraklarını kapsadığı belirtilen bu medeniyete dair ilk tarihî buluntular M.Ö. 4.000 yılına aittir.²⁴

Dilmun Medeniyeti'ne ev sahipliği yapan Bahreyn M.Ö. 320'de Büyük İskender'in Pers İmparatorluğu'nu işgal etmesiyle Yunan etkisine girmiştir. Yunanlar Bahreyn'i Tylos olarak adlandırmışlardır. Helenistik dönem 629 yılında bölgeye İslam'ın gelişi ile sona ermiştir.²⁵ İslam öncesi Bahreyn tarihine dair kısıtlı ancak temel veriler bu topraklarda hüküm sürmüş; Asur, Babil, Grek, Ahameniş (M.S. VI. yy) ve Sâsânî İmparatorluklarına (224-685) ait metinlerden hareketle elde edilmiştir. Bahreyn'de ayrıca yoğun ticari faaliyetlerde bulunmuş Fenikelilere ait kalıntılar da tespit edilmiştir.²⁶

1.3.2.İslamiyet Sonrası Bahreyn

İslami kaynakların büyük bir bölümünde Bahreyn ismi günümüzde Bahreyn ve Katar ülkelerinin üzerinde bulunduğu topraklar ile Suudi Arabistan'ın El-Hasa ve Katif bölgelerini ifade etmek için kullanılmaktaydı.²⁷ İslamiyet Bahreyn'e barış yoluyla gelmiştir. Bahreynli el-Eşec diye tanınan Münzir b. Âiz el-Abdî, yirmi kişiden oluştuğu tahmin edilen bir kabile ile Medine'ye gelerek Hz. Muhammed'i ziyaret etmiş ve Müslüman olmuştur. Mekke'nin fethinden sonra, Hz. Muhammed hicrî 8. yılda Bahreyn'e Alâ bin Hadramî'yle beraber Bahreyn Hükümdarı Münzir bin Sâvâ'ya gönderdiği davet mektubu aracılığıyla Arap ve İranlılardan oluşan ada halkının büyük çoğunluğunun İslamiyet'i kabul ettiği belirtilmektedir.²⁸

²⁴ Harriet E. Crawford, **Dilmun and Its Gulf Neighbours**, Cambridge, Cambridge University Press, 1998, s. 1-5.

²⁵ J. A. Shoup, "Bahrain", **Saudi Arabia and the Gulf Arab States Today: An Encyclopedia of Life in the Arab States**, Ed.J. A. Sebastian Maisel, Connecticut, Greenwood Press, 2009, s. 48-49. S. Smith, "Bahrain Digs Unveil One of Oldest Civilisations", **BBC**, 21 Mayıs 2013, <https://www.bbc.com/news/science-environment-22596270>. (ET: 19 Aralık 2019).

²⁶ Pirouz Mojtahed-Zadeh, **Security and Territoriality in the Persian Gulf: A Maritime Political Geography**, Londra, Routledge Curzon, 1999, s.118-119.

²⁷ MOJTAHED-ZADEH, **a.g.e.**, s.118.

²⁸ Mustafa L. Bilge, "Bahreyn", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:4, 1991, s. 492-495.

VII. yüzyılda Hz. Muhammed'in davet mektubuyla İslam'ı kabul eden Bahreyn Emirliği ve Doğu Arabistan'ın tamamı bundan sonra yaklaşık 350 yıl boyunca (XI. yüzyıla kadar) Şam ve Bağdat hilafet merkezlerince yönetildi.²⁹ Hz. Muhammed'e biat edip İslam'ı kabul etmeden önceki Bahreyn halkı çoğunlukla Yahudi ve Hristiyan'dı. Hatta anakarada yaşayanların büyük bir kısmı putperestti. Nesturi piskoposların da bulunduğu Bahreyn X. yüzyılın başlarında, Arap yarımadasının doğusunda bir devlet kuran Karmatîler tarafından işgal edilinceye kadar hilafet devletine bağlı kalmıştır. 1056 yılına kadar Bahreyn'in kontrolünü elinde bulunduran Karmatîler idaresi Bahreyn tarihinin en çalkantılı dönemlerinden biridir. 1056-1521 yılları arasında çeşitli hükümdarlar tarafından zaman zaman bağımsız bir şekilde yönetilen Bahreyn, bazen de komşu devlet hükümdarları tarafından yönetilmiştir.³⁰

Günümüzde Suudi Arabistan'ın El-Hasa bölgesi, Ebû Saîd el-Cennâbî'nin 898 yılında başlatıp liderlik ettiği Şîî-İsmâîlî Karmatî davet ve askerî faaliyetlerinin odak noktası haline gelmiştir.³¹ El-Hasa bölgesinde müstakil bir devlet kuran Karmatîler Bahreyn'deki özellikle bedevi kabilelerden rağbet görmüş, burayı kontrol altına almış ve 929 yılında Mekke'yi işgal ederek Kâbe'den aldıkları Hacerülesved'i Bahreyn'e götürüp yirmi yıl boyunca muhafaza etmişlerdir.³²

Karmatîler 976 yılında Abbasîler ile girdikleri savaşta mağlup oldular, bu durumu fırsata çevirmeye çalışan Karmatîler faydacı toplumlarını yeniden inşa etmek için çabaladılar ancak 1058 civarında, Bahreyn adasında, Abd el-Kays kabilesinin iki Şîî üyesi tarafından yönetilen bir isyan, Karmatîlerin gücünün azalmasına ve nihayetinde Abd el-Kays kabilesine bağlı bir Arap hanedanı olan Uyunidlerin iktidarı

²⁹ Mohammad Noor Al-Nabi, "The History of Land use and Development in Bahrain", **Information Affairs Authority**, 2012, s. 19.

³⁰ James H. D. Belgrave, "Bahrain, Pearl of the Gulf", **Journal of the Central Asian Society**, Vol. 47, No. 2, 1960, s. 119.

³¹ Adem Arıkan, "İslam Dünyasının Mezhep Haritası ve Nüfus Dağılımı", **Journal of Islamic Research**, Vol. 29, No. 2, 2018, s. 362.

³² Mustafa L. Bilge, "Bahreyn", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:4, 1991, s. 494. Ayrıca Bkz.: Ali Avcu, "Karmatîler: Ortaya Çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları", **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Vol. 10, No. 3, 2010, s. 216.

ele almasına sebep oldu.³³ 1487 yılında Umman'ın hâkimiyeti altına giren Bahreyn, 1521 yılına gelindiğinde Portekiz tarafından işgal edilmiştir.³⁴

1.3.3. Portekiz Dönemi

Hindistan'a ulaşan ilk Avrupalı güç XV. ve XVI. yüzyılların en büyük deniz imparatorluklarından birinin kurucusu olan Portekizliler olmuştur. Portekizlileri önce Hindistan'a, akabinde Uzak Doğu'ya kadar gitmeye iten hem maddi hem de manevi belirli motivasyon unsurları mevcuttur. Bir yandan Batı Afrika Ginesi'nin altınlarını ve Asya'nın baharatlarını düşünen Portekizliler, diğer yandan Haçlı ruhunun temel dinamikleriyle Rahip John efsanesinin peşine düşmüşlerdir. Portekizli bir diplomat ve kâşif olan Pero de Covilhao'nun 1488-89 yıllarında gerçekleştirdiği seyahatle Asya ticaret yolları hakkında bilgi toplamasının ardından 1498 yılında Vasco da Gama Arap bir rehber olan Ahmed ibn Mâcid'in kılavuzluğunda Ümit Burnu'nu dolaşarak Hindistan'ın Kalikut şehrine varmıştır. 1507 yılında Hürmüz Adası'na sefer düzenleyen Portekizliler bunda muvaffak olamayınca, Umman kıyılarında birkaç stratejik noktayı ele geçirmekle yetinmişlerdir. Ancak daha sonra 1615 yılında Hürmüz Adası'na ikinci bir sefer düzenleyecek olan Portekizliler, adanın hâkimiyetini ele geçirip burada 1622 yılına kadar hüküm sürmüşlerdir. Adanın stratejik konumu hasebiyle de Körfeze giriş çıkışları kontrol imkânı elde etmişlerdir.³⁵

1521 yılına gelindiğinde Körfez Bölgesi'ndeki Portekiz etkisi Bahreyn ve El-Hasa bölgelerine de sirayet etmiştir. Bu yerlerin idarecisi konumundaki Mükrim vergi vermeyi kabul etmeyince öldürülmüş, toprakları işgal edilmiş ve söz konusu yerler vergiye bağlanmıştır. 1529 yılında bu defa Bahreyn'in yöneticisi Reis Bedreddin (ya da Bahaddin) Portekiz'e vergi vermeyi reddedince Portekizliler 5 gemi ve 500 kadar askerle adaya çıkarma yapmış ancak barutlarının yetersiz kalması, doğu rüzgârlarının bölgeye taşıdığı ateşli hastalık ve Bahreynlilerin savunma

³³ Farhad Daftary, **The Ismâîlis: Their History and Doctrines**, Cambridge University Press, 1990, s. 221.

³⁴ AL-NABÎ, **a.g.e.**, s. 19.

³⁵ Salih ÖZBARAN, "The Ottoman Turks And The Portuguese In The Persian Gulf, 1534-1581", **Journal of Asian History**, Vol. 6, No. 1, 1972, s. 45-87, s. 45-46.

kabiliyetleri sayesinde söz konusu sefer Portekizliler için hezimetle sonuçlanmıştır.³⁶ Bölgeden olmayan bir dış güç Portekiz'in Bahreyn ve Körfez Bölgesi'ni gözetim altına alması Körfez için bir ilktir. Portekiz'in Körfez Bölgesi üzerindeki hükümler XVI. yüzyılın ikinci yarısında zirveyi görmüştür. Bu dönemde Portekizliler Baharat ve İpek yollarının mutlak hâkim gücü olurken, Bahreyn de Portekiz'in kontrolü altında Arap yarımadasındaki en stratejik yer haline gelmiştir.³⁷

Portekizlilerin iktidarı boyunca türlü zulümlere maruz kalan Bahreyn halkı 1602 yılında İran'ın gönderdiği bir donanmanın desteği ile Portekizlilere karşı ayaklanarak onları adadan kovmayı başarmıştır. O dönem İranlılar İngiliz East India Company tarafından desteklenmiştir.³⁸ Bu hadise, iktidara henüz gelmiş olan Safevî Hükümdarı Şah Abbas'ın ilk zaferiydi. Kısa zaman evvel de Körfez Bölgesi Hollanda ve Fransa'ya ait East India Company oluşumlarının müdahalelerine şahitlik etmişti. Nitekim XVII. yüzyıl sıklıkla Avrupa kolonyalizmini temsil eden bu üç şirketin rekabetine sahne olmuştur.³⁹

1.3.4. Osmanlı Devleti, Basra Körfezi ve Bahreyn

Osmanlı Devleti'nin Yavuz Sultan Selim döneminde (1512-1520) Basra Körfezi'nde nüfuz sahibi olduğu genel bir kabul olmakla beraber, bölgedeki söz konusu hâkimiyet Kanuni Sultan Süleyman zamanında tesis edilmiştir.⁴⁰ Osmanlı Devleti 1534 yılında gerçekleştirdiği Irakeyn Seferi ile günümüzde Irak sınırları içinde kalan Irak-ı Arap ve İran sınırları içindeki Irak-ı Acem'i fethetmiştir. Osmanlıların Safevî Devleti'ne karşı icra ettiği bu seferin çok boyutlu stratejik sebepleri vardır. Bir taraftan, Tebriz'den gelip Bursa'ya uzanan İpek yolu ile Basra, Bağdat ve Halep'ten geçen Baharat yolu gibi önemli ticaret rotaları üzerindeki hâkimiyetini perçinlemeyi hedefleyen Osmanlı Devleti; diğer taraftan, Irak'ı

³⁶ ÖZBARAN, a.g.m., s. 49-50.

³⁷ GILLESPIE, a.g.e., s. 31.

³⁸ James H. D. Belgrave, "Bahrain, Pearl of the Gulf", *Journal of the Central Asian Society*, Vol. 47, No. 2, 1960, s. 120.

³⁹ R. Said Zahlan, *The Making of Modern Gulf States: Kuwait, Bahrain, Qatar, the United Arab Emirates and Oman*, Londra, Unwin Hyman, 1989, s. 5.

⁴⁰ Zekeriya Kurşun, *Basra Körfezinde Osmanlı İngiliz Çekişmesi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2004, s. 21.

fethederek 1516-17 yıllarında gerçekleşen Suriye ve Mısır fetihlerini pekiştirmeyi amaçlamıştır.⁴¹

Irak fethedildikten sonra Bağdat'ta bir müddet kalan Kanuni Sultan Süleyman'a çeşitli aşiret ve emirlikler ziyarette bulunmuş ve bağlılıklarını ifade etmişlerdir. Bunların içinde Bahreyn ve Katif 'de padişaha hoş geldin mesajlarını ileten şeyhlikler arasında yer almıştır.⁴² 1534 yılında Basra'yı görünürde İran şahına bağlı bir şekilde yöneten Râşid ibn Megâmis Kanuni Sultan Süleyman Bağdat'ta iken, Basra şehrinin anahtarını oğlu aracılığıyla padişaha göndererek bağlılığını ilan etmiştir. Artık "Basra Beylerbeyliği" şeklinde adlandırılan bölgenin idaresini İbn Megâmis'in yürütmeye devam etmesine müsaade edilmiş ve böylelikle, Kuzey ve Merkezî Irak topraklarında egemenliğini tesis eden Osmanlı Devleti için Basra Körfezi sahillerine ulaşmak mümkün hale gelmiştir.⁴³

1.3.5. Osmanlı-Portekiz Çekişmesi ve Bahreyn

El-Hasa bölgesi ile Katar arasında yer alan Bahreyn, XVI. yüzyılda Hürmüz ve Basra arasındaki deniz rotasında önemli bir yer tutması nedeniyle Basra Körfezi'ndeki inci avcılığının merkezi konumundaydı. Bu tür nedenlerden dolayı, ada genellikle daha güçlü komşularını cezbetmiş ve 1521 yılı itibarıyla yerel hükümdar Mükrim'i yenen Portekiz adaya belirli bir ölçüde nüfuz etmişti. Bununla birlikte, 1535'te Bahreyn hükümdarı, Bağdat'ın Osmanlı fethinden hemen sonra Sultan Süleyman'a elçilerini gönderip hürmette bulunmuşlardı. Osmanlı Devleti Basra Körfezi'nin kuzeybatı kıyılarına vardığında kendisine bağlılığını bildiren yerel yöneticilere "Sancak Beyi" unvanını vermiştir. Nitekim, 1559 yılında Bahreyn Hükümdarı Reis Murad'a da bu unvan verilmiştir. Ancak buna rağmen, Portekizlilerin ada üzerindeki tehditleri devam etmiştir.⁴⁴

Osmanlı Devleti Basra Körfezi kıyılarına vardığında, Portekiz Hindistan'dan gelen deniz trafiğinin kilit noktası konumundaki Hürmüz'e iyi bir şekilde

⁴¹ ÖZBARAN, **a.g.m.**, s. 50.

⁴² KURŞUN, **a.g.e.**, s. 21.

⁴³ ÖZBARAN, **a.g.m.**, s. 48-51.

⁴⁴ ÖZBARAN, **a.g.m.**, s. 67.

konumlanmıştı. Osmanlı Devleti çeşitli vesilelerle Hürmüz ve Bahreyn'e yönelik düzenlediği deniz seferlerinde başarısız olmuştur. Bunun temel sebebi Portekiz denizciliğinin Osmanlılardan üstün olması olarak görülebilir. Ancak Basra ve el-Hasa Beylikleri bölgede göreceli bir Osmanlı kontrolüne imkân sağlamışlardır. Böylece Halep'e gidip gelen kara trafiği ile Basra Körfezi üzerinden gerçekleşen ticaret akışı kontrol edilmiş ve nitekim, XVI. yüzyılın ortalarında baharat ticaretinin belirli bir ölçüde artması da gözlemlenmiştir. Bu dönemde Bahreyn, Osmanlı Devleti ile Portekiz rekabetinde bir tampon bölge teşkil etmiştir.⁴⁵

Osmanlı Devleti Körfez Bölgesi'ne birçok kez sefer düzenlemiştir. Bu seferlerin ilki, 1538 yılında Mısır Beylerbeyi Süleyman Paşa'nın Aden'e uğrayıp Hindistan'ın batı kıyılarına kadar ulaşarak çeşitli kazanımların elde ettiği ama başarısızlıkla sonuçlanan seferidir. Söz konusu bu sefer Osmanlı Devleti'nin Portekiz'e karşı ilk ciddi müdahalesidir. Bu sefer sonucunda Kızıldeniz'i üs olarak kullanan Osmanlı Devleti, Aden'de de nüfuz tesis etmiş ve Portekizlilerin endişelerini körüklemiştir. Bu seferden üç yıl sonra, Vasco da Gama'nın oğlu Estavão da Gama'nın Süveyş üzerine yaptığı karşı sefer başarısız olunca Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz üzerindeki kontrolü perçinlenmiştir.⁴⁶

İkinci sefer, 1552 yılının Nisan ayında büyük denizci Piri Reis tarafından gerçekleştirildi. Bu sefer kapsamında, Piri Reis'in Hürmüz üzerine yürümesi, sonra da mümkünse Bahreyn'i ele geçirmesi planlanmıştı. Üç ay sonra ağustos ayında Maskat'a ulaşan Osmanlı donanması burayı kolaylıkla ele geçirdi ve 19 Eylül'de Hürmüz'e ulaştı. Burada Portekiz savunmasıyla karşılaşan Piri Reis bölgeyi kuşatmış ve bir müddet sonra, Portekiz kaynaklarında yer aldığına göre; Hürmüz'ün varlıklı ailelerinin kaldığını öğrendiği Kişm Adası'na(Qeshm) çekilmiştir. Burada da elde ettiği ganimetlerle Basra'ya yönelen Piri Reis, Basra'ya vardığında Basra Beylerbeyi Kubat Paşa'nın kendisinin aleyhinde bir rapor hazırlayıp sultana gönderdiğini öğrenince ganimet yüklü üç gemiyle Süveyş'e gitmiştir. Sonuçta başarısızlıkla suçlanarak ölümle cezalandırılmıştır.⁴⁷ Bu seferden sonra Lahsâ Beylerbeyi Murad

⁴⁵ ÖZBARAN, **a.g.m.**, s.70.

⁴⁶ ÖZBARAN, **a.g.m.**, s. 59-60.

⁴⁷ ÖZBARAN, **a.g.m.**, s. 60-63.

Reis'in 1552 ve Seydi Ali Reis'in 1554 yılında gerçekleştirdiği seferler de başarısız olmuştur.⁴⁸

Osmanlı Devleti'nin bölgeye yönelik son ciddi seferini 1559 yılında Lahsâ Beylerbeyi olan Mustafa Paşa gerçekleştirmiştir. Sultandan icazet alınmadan gerçekleştirilen bu sefer de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Daha önce padişaha birçok kere adamlarını gönderip bağlılığını arz etmiş olan ve Bahreyn'in sancakbeyi konumundaki Murad Reis Portekizlilerden yardım istemiştir. Manama kalesini kuşatan Mustafa Paşa adaya intikal eden Portekizliler ile Murad Reis'in adamları arasında sıkışmış; nihayetinde, Portekizlilerin Osmanlı Devleti ile ciddi bir çatışmadan kaçınması neticesinde diplomasi yoluyla anlaşmaya varılmıştır. Yaklaşık 1.000 kişilik bir birlik ile adaya çıkan Osmanlı donanması, adayı; atlarını ve gemilerini bırakıp yüklü bir tazminat ödeyerek 200 askerle terketmek durumunda kalmıştır. Mustafa Paşa ve adamları yaklaşık 4 aylık bir zaman zarfını açlıkla mücadele ederek adaya sıkışmış bir vaziyette yaşamışlardır.⁴⁹

Bu dönemde, Osmanlı Devleti'nin özellikle bölgedeki başat güçlerden olan İran ile girdiği kıyasıya mücadele her iki devleti de yıpratmış ve bölge dışından gelen Avrupalı güçlerin bölgede etkinlik kazanmasına sebep olmuştur. Osmanlı Devleti ve İran dışında bölgesel Arap unsurları da bu güç mücadelesine ortak olmuşlardır. Osmanlı, İran ve İngiltere arasında nüfuz mücadelesi sahasına dönüşen Körfez Bölgesi yerel aşiret liderleri tarafından fırsata çevrilmiş ve bu durum göreceli bir özerklik kazanmalarını sağlamıştır.⁵⁰

1.3.6. Bahreyn'in İranlı Geçmişi ve Bağımsızlığını Elde Etmesi

Körfez Bölgesi'ndeki stratejik konumu nedeniyle önceleri Asur, Babil, Yunan ve Pers medeniyetlerinin hâkimiyetine girmiş olan Bahreyn, 1521 yılında Portekizlilerin işgaline uğramış ve 1602 yılında Şah Abbas döneminde Safevîler tarafından yeniden fethedilmiştir. Bu tarihten itibaren yaklaşık olarak 180 yıl

⁴⁸ ÖZBARAN, a.g.m., s. 64-67.

⁴⁹ Cengiz Orhonlu, "1559 Bahreyn Seferine Aid Bir Rapor", Cilt. 17, Sayı. 22, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, 1967, s. 1-16.

⁵⁰ Selda Kaya Kılıç, "19. Yüzyılda Osmanlı İdaresi Altında Basra Vilayeti ve Körfezine İlişkin Bazı Tespitler", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi**, Cilt. 54, Sayı. 2, 2014, s. 321.

boyunca İran egemenliği altında yaşayan Bahreyn için SünnîHalife ailesinin 1783 yılında iktidarı ele almasıyla günümüze kadar uzanan yeni bir süreç başlamıştır.

1820 yılında bölgedeki egemen güç olan İngiltere, denizden gelecek korsan tehdidiyle beraber siyasal anlaşmazlıklara yönelik iş birliğini kapsayan ve başta Bahreyn olmak üzere bölgedeki birçok devletin imzaladığı Genel Barış Antlaşması'nı yürürlüğe soktu. Söz konusu bu antlaşma Bahreyn ile imzalanan muhtelif antlaşmanın ilkiydi ve İngiltere'nin Bahreyn'e, bağımsızlığını kazandığı tarih olan 1971 yılına kadar hamilik etmesi için atılan ilk adımdı.⁵¹ 1968-1971 yılları arasında İngiliz yetkililerin yoğun görüşme trafiği neticesinde Körfez ülkeleri ayrı oluşumlar olarak kalmayı başardılar. Bu doğrultuda Birleşmiş Milletlerin düzenlediği referandum sonucunda Bahreyn halkı İran ile birleşmek yerine bağımsız kalmayı seçince İran Bahreyn'in herhangi bir birlik veya federasyona katılmaması şartıyla toprak taleplerinden vazgeçti.⁵² Başta BM'nin referandum kararını İran'ın diplomatik zaferi olarak ilan eden Rıza Şah, sonuçları görünce egemenlik iddialarını sürdürme yoluna gidecektir.⁵³

İngiltere'nin 1968 yılında, üç yıl içinde Süveyş'in doğusunda kalan bütün üslerden çekilme kararı Körfez beylikleri tarafından sevinç yerine korkuyla karşılandı. Zira İngiltere'nin bölgesel hamiliği kısıtlayıcı olmanın yanında koruyucuydu da. Nitekim oluşan bu güç boşluğunda Suudi Arabistan'la beraber İran bölgedeki zayıf komşuları üzerinde etkinlik kurma yoluna gittiler. Çok geçmeden, İran 1971'de Bahreyn üzerinde egemenliğini ilan ederek bölgedeki küçük ama stratejik konuma sahip olan üç adayı işgal etti.⁵⁴ Ayrıca, İran'ın Bahreyn'i diplomatik açıdan tanıma şeklinin şartlı oluşu, öne sürülen şartlar itibariyle bundan sonra herhangi bir bölge ülkesinin Bahreyn'in toprağına göz dikmesi durumunda karşısında İran'ı bulacağı anlamına geliyordu.⁵⁵

⁵¹ GILLESPIE, a.g.e., s. 35.

⁵² William Cleveland, **Modern Ortadoğu Tarihi**, Çev: Mehmet Harmancı, İstanbul, Agora Yayınları, 2008, s. 516.

⁵³ Ali M. Ansari, **Modern Iran: The Pahlavis and After**, New York, Routledge, 2014, s. 224.

⁵⁴ İşgal edilen adalar için bkz: Hooshang Amirahmadi (Ed.), **Small Islands, Big Politics: The Tonbs and Abu Musa in the Persian Gulf**, Palgrave Macmillan, 1996.

⁵⁵ Sandra Mackey, **The Iranians: Persia, İslam and The Soul of a Nation**, New York, Penguin Books, 1998, s. 242.

1.4.Bahreyn'in İdari Yapısı

Genel itibariyle hanedanlık sistemiyle idare edilen Körfez ülkelerinden Bahreyn, en büyük oğulun başa geçmesi (Ekberiyet Sistemi) esasına dayanan sistemi en istikrarlı biçimde uygulayan bölge ülkesi olma özelliğini taşımaktadır. 1999 yılında emir olarak Bahreyn'in başına geçen Şeyh Hamad bin İsa, 2002 yılı itibariyle kendisini kral, Bahreyn'i de krallık olarak ilan etmiştir. Hamad bin İsa 1923 yılından beri ekberiyet sistemi aracılığıyla başa gelen dördüncü emirdir. Söz konusu bu veraset silsilesi 1869 yılında İngiltere'nin desteğiyle göreve gelen Şeyh İsa bin Ali döneminden bu yana devam etmektedir.⁵⁶

Bahreyn'de 2002 yılında ilan edilen Bahreyn Anayasası'nın öngördüğü şekliyle kral ülkenin ve dinin sadık koruyucusudur. Yasama yetkisi, anayasaya uygun olarak kral ve Milli Meclise verilmiştir. Yürütme yetkisi ise krala, bakanlar ve Bakanlar Konseyiyle birlikte verilmiştir. Anayasaya göre, Milli Meclis; Danışma Konseyi de denilen ve kral tarafından atanmış 40 üyeden oluşan Şura Meclisi (üst meclis) ile üyeleri halk tarafından seçim yoluyla belirlenen, yine 40 kişiden oluşan Temsilciler Meclisi'nin (alt meclis) birleşiminden oluşmaktadır ve her iki meclisin üyeleri dört yıllığına seçilmekte olup tekrar seçilmeleri de mümkündür.⁵⁷

Bahreyn'de kral, anayasada değişiklik yapma, yasa önerme, onaylama ve ilan etme yetkisine sahiptir.⁵⁸ Milli Meclis tarafından geçirilmesi öngörülen herhangi bir kanunun yürürlük aşamasına gelebilmesi için Şura Meclisi'nin onayından geçmesi gerekmektedir. Her iki meclisten geçen herhangi bir yasa, başbakan kanalıyla kralın onayına sunulur. Kral altı aylık zaman zarfını aşmamak koşuluyla, kabul edilen yasayı yeniden görüşülmesi için ya geri gönderir ya da onaylayarak yürürlüğe sokar. Kral yürütmede, doğrudan ve atadığı bakanlar yoluyla çok geniş yetkilere sahiptir. Bunun dışında, Bahreyn kralı ülkenin Savunma Gücü'nün başkomutanı ve Yüksek Yargı Konseyi'nin başı konumundadır.⁵⁹

⁵⁶ R. E. Lucas, "Rules and Tools of Succession in the Gulf Monarchies", **Journal of Arabian Studies**, Vol. 2, No. 1, s. 82.

⁵⁷ 2002 Bahreyn Anayasası, Madde: 32, 33, 51, 54, 58.

⁵⁸ 2002 Bahreyn Anayasası, Madde: 35.

⁵⁹ 2002 Bahreyn Anayasası, Madde: 33, 35.

1.4.1. ElHalife Hanedanlığı

Utub kabilesinin üç kolunu oluşturan el-Sabah, el-Celehme ve el-Halife aileleri, Arap yarımadasının merkezinden, günümüzde Kuveyt olarak bilinen topraklara XVIII. yüzyılın başlarında göç etmişlerdir.⁶⁰ Utub kabilesi aslen Suudi Arabistan'ın Necid bölgesindendir. Buradan göç etmelerinin sebebi olarak aileler arasında çıkan anlaşmazlıklar gösterilmektedir. Körfez Bölgesi sahillerine yerleşen ElHalife ailesi sonraları inci ticaretine ilgi duymuş ve Katar yarımadası kıyılarına göç ederek yarımadaının kuzeybatısında Zubara adında yeni bir yerleşim yeri kurmuşlardır. Zamanla çok işlek bir ticaret merkezi haline gelen Zubara Bahreyn'deki İranlıların çıkarlarına ters düşünce, İranlılar buraya yönelik başarısız bir işgal girişiminde bulunmuşlardır. İranlılara karşı, liderleri Ahmed bin Halife (sonraları "Fatih" olarak anılacak) komutasında bir karşı saldırı gerçekleştiren Halife ailesi 1783 yılında Bahreyn'i ele geçirmeyi başarmıştır. Bu tarihten,-XIX. yüzyılın başlarındaki birkaç yıl hariç- günümüze kadar adanın hâkimiyetini elinde bulunduran ElHalife ailesi kısa bir müddet de olsa Bahreyn'le beraber Katar ve Arap yarımadasının doğusunu da yönetmiştir.⁶¹

Suudi-Vehhâbî ittifakının saldırılarına karşı direnen ElHalife yönetimindeki Bahreyn, 1802 yılında da takımadanın bir önceki sahipleri olan Ummanlıların geçici işgaline maruz kalmıştır. Ancak ElHalife ailesi sonunda takımadayı birleştirmeyi başarmıştır.⁶² ElHalife ailesinin Bahreyn'i fetih yoluyla ele geçirmesi ülkeyi bölgedeki diğer devletlerden ayırmaktadır.⁶³

Ne var ki, Ahmed bin Halife'nin çocukları ve yeğenleri arasında çıkan fikir ayrılıkları ve siyasi çıkar hesapları neticesinde, Bahreyn XIX. yüzyıl boyunca sıklıkla başarılı/başarısız, iktidarı ele geçirme teşebbüslerine sahne olmuş ve bu durum 1869 yılında Şeyh İsa bin Ali'nin başa geçmesiyle son bulmuştur. İsa bin Ali döneminden sonra en büyük oğulun başa geçtiği bir gelenek tesis edilmiştir. Bu

⁶⁰ BELGRAVE, **a.g.m.**, s. 120.

⁶¹ BELGRAVE, **a.g.m.**, s. 120.

⁶² Christopher M. Davidson, "**After The Sheikhs: The Coming Collapse of the Gulf Monarchies**", New York, Oxford University Press, 2013, s. 20.

⁶³ ZAHLAN, **a.g.e.**, s. 21.

husus 1971 Anayasası'nın ilk maddesinde de yer almış ve kurumsallaştırılarak yasa haline getirilmiştir. Yarım asırdan fazla iktidarda kalan İsa bin Ali ülkeye göreceli bir istikrar ve düzen getirmiş, 1923 yılında tahttan el çektirilerek yerine İngiliz otoritelerinin de onay verdiği oğlu Şeyh Hamad getirilmiştir. Ancak Bahreyn halkı İsa bin Ali'nin bu şekilde görevden el çektirilmesini hiçbir zaman kabul edip sindirememiş, yerine tahta geçen oğlunu bir temsilciden ibaret görmüş ve İsa bin Ali'nin iktidar döneminin 1869'dan ölüm yılı olan 1932'ye kadar uzandığını varsaymışlardır.⁶⁴

İngiltere başa getirdiği Şeyh Hamad'la beraber bir dizi reforma da imza atmıştır. Charles Dalrymple Belgrave'in yeni Şeyh Hamad'a danışman olarak atanması söz konusu bu reformların en önemlilerinden biri olmuştur. Belgrave bu görevi 30 yıl boyunca sürdürmüş ve ElHalife ailesiyle çok sıkı ilişkiler kurmuştur. Diğer bir yenilik ise Danışma Meclisi kurulması olmuştur. Ancak halkın büyük bir kısmı İngiltere'nin yönetim üzerindeki bu ağırlığından rahatsızlık duymuş ve ortaya çıkan olumsuzluk sonucunda oluşan muhalefet hareketi İngiliz otoritelerince Hindistan'a sürgün edilmiştir.⁶⁵

1961 yılında İsa bin Ali'nin büyük torunu olan Şeyh İsa bin Selman Bahreyn'in yeni emiri olmuştur. Kuveyt'teki sistemden farklı olarak bu dönemde Şeyh İsa bin Selman'ın oğlu ve aynı zamanda Bahreyn Savunma Kuvveti'nin komutanı olan, Veliaht Şeyh Hamad bin İsa başbakan değildir. Emir'in kardeşi Şeyh Halife bin Selman ülkenin İngilizlerden bağımsızlığını kazanmasıyla başbakan olarak göreve gelmiştir.⁶⁶ Bahreyn'de yarım asırdır başbakan olarak görev yapan ve muhalefetin her fırsatta istifasını talep ettiği Halife bin Selman aynı zamanda dünyada seçimle başa gelmemiş en uzun süre başbakanlık yapan kişi unvanını taşımaktadır.

⁶⁴ ZAHLAN, a.g.e., s. 81-82.

⁶⁵ Miriam Joyce, **Bahrain from the Twentieth Century to the Arab Spring**, New York, Palgrave Macmillan, 2012, s. XII.

⁶⁶ ZAHLAN, a.g.e., s. 83.

1.4.2. Rejimin Şahin Kanadı: Hâlidîler⁶⁷

Hâlidîler Bahreyn’de yönetici konumunda bulunan ElHalife ailesinin bir koludurlar. İsimleri Hâlid bin Ali elHalife’den gelmektedir. XX. yüzyılın başlarında İngilizlerin öncülüğünde gerçekleştirilen reformlara karşı direnmeleriyle bilinen Hâlidîler, özellikle 2000’li yıllarda devlet kademelerinde iyice etkin olmaya başlamışlardır. Kraliyet Mahkemesi Bakanı Hâlid bin Ahmed elHalife, Bahreyn Savunma Kuvvetleri Komutanı Halife bin Ahmed elHalife ve Adalet Bakanı Hâlid bin Ali elHalife Bahreyn’de hayati pozisyonlarda görev yapan Hâlidîlerden birkaçıdır.⁶⁸

“Hâlidîler” ifadesi, iki kardeş olan Kraliyet Mahkemesi Bakanı; Hâlid bin Ahmed elHalife ve Bahreyn Savunma Gücü Başkomutanı Halife bin Ahmed elHalife için de kullanılmaktadır. Freedom House 2012 yılında yayınladığı raporda Hâlidîleri şu şekilde tanımlamıştır: “Bahreyn Şiîlerini Halife ailesine ve diğer Körfez Sünnîlerine rağmen güçlendirmeyi amaçlayan İran ve Batı destekli komploların Bahreyn’i hedef tahtasına oturttuğunu savunan bir ideolojik eğilim.” Aynı raporda veliaht prensin her iki mezhepten de tüccarların desteğini koruduğu ancak Hâlid ve Halife bin Ahmed kardeşlerin toplumu güvenlik çerçevesinde ele alarak Şiî karşıtı bir gündem benimsedikleri vurgulanmaktadır.⁶⁹

Özellikle son yıllarda güçlenerek rejimin ortaklarından biri haline gelmeyi başaran Hâlidîler, Arap Baharı sürecinde protestocular tarafından sıklıkla hedef tahtasına konulacak olan başbakanın çevresinde konuşlanarak, taviz vermez tutumlarıyla, mezhepçi siyaseti körüklemiş ve veliaht prensin uzlaşmacı tavrını gölgede bırakarak en önemli destekçileri Suudi Arabistan’ın yanında yer almışlardır. Nitekim, Suudilerin önderliğinde, 2011 yılında gerçekleşen müdahaleyi de söz konusu bu grup sevinçle karşılamıştır.⁷⁰

⁶⁷ Arapça: الخوالة, İngilizce: Khwalids

⁶⁸ Toby Matthiesen, “**Sectarian Gulf: Bahrain, Saudi Arabia, and the Arab Spring That Wasn’t**”, Stanford University Press, California 2013, s. 51.

⁶⁹ “Countries at the Crossroads 2012: Bahrain”, **Freedom House**, 20 Eylül 2012, s. 3. <https://www.refworld.org/docid/505c1734c.html>. (3 Ocak 2020)

⁷⁰ Frederic Wehrey, “The March of Bahrain’s Hardliners”, **Carnegie Endowment for International Peace**, 31 Mayıs 2012.

1.5.Körfez Ülkelerinde Siyasal Katılımın Tarihi: Bahreyn Örneği

Körfez ülkelerinde siyasal katılım taleplerinin tarihi, söz konusu ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmalarından çok önceye dayanmaktadır. Bu ülkelerden örneğin Kuveyt, 1921 yılında -daha sonra kapattığı- bir meclis açmıştır. Ne var ki, İngiliz kolonyal döneminin etkisinin iyice hissedilmesi ve petrolün keşfiyle siyasal katılım taleplerine bakış da tersine dönmüştür. İngiliz himayesinin verdiği emniyet hissi petrolden gelen gelir ile birleşince yerel liderler halkların siyasal katılım taleplerine kulaklarını tıkamışlardır. Petrol gelirleri Körfez monarşilerine statükolarını sağlamlaştırmak için orduya yatırım yapma fırsatı tanımış, bu gelişmeler bölgenin öneminin artmasını sağlamıştır. Bununla beraber eğitime yapılan yatırımlar sonucunda oluşan toplumsal bilinç 1950’li yıllardan itibaren milliyetçilik akımının bölge çapında yayılmasına neden olmuştur. Ancak yine de bu dönemde siyasal katılım talepleri tamamen görmezden gelinememiştir. Nitekim 1938 yılında Bahreyn’le beraber Dubai ve Kuveyt emirlikleri anayasal danışma meclislerinin kurulması için çağrıda bulunmuşlardır. O dönem reform taleplerini sert bir şekilde reddeden ve 1932 yılında Suudi Arabistan’ı kuran Abdülaziz bin Suud 1950’li yıllara gelindiğinde anayasal monarşiye geçilmesi için çağrı yapmıştır.⁷¹

Özellikle de Bahreyn’de anayasal/siyasal reformlarla beraber diğer birçok konuda hak arayışlarının tarihi 1920’li yıllara dayanmaktadır. Bu hak arayışları; yönetici muhataplara dilekçe yazılması, grevler ve sokak gösterileri gibi çeşitli şekillerde tezahür ederken, halkın bu eylemlerden muradı çoğunlukla, bir parlamentonun kurulması, belediye seçimlerinin yapılması ve işçi sendikalarına müsaade edilmesi olmuştur. Bu dönemki eylemlerin neredeyse tamamında Bahreyn Şiîleri ve Sünnîleri birlikte hareket etmişlerdir.⁷² Örneğin; 1920 yılında toplanan Ulusal Konferans’tan; şeriata bağlılık, şura meclisinin tesis edilmesi ve inci avcılığı esnasında çıkan uyuşmazlıkları çözmek için bir mahkeme kurulması talepleri yükselmiştir. Ancak İngiliz rejimi bu taleplere sert bir şekilde itiraz ederek ulusal

⁷¹ H. H. Al-Alkim, “The Prospect of Democracy in the GCC Countries”, **Critique: Critical Middle Eastern Studies**, Vol. 5, No. 9, 1996, s. 29-41.

⁷² Louay Bahry, “The Socioeconomic Foundations of the Shiite Opposition in Bahrain”, **Mediterranean Quarterly**, Vol. 11, No. 3, Yaz 2000, s. 129-143.

hareket liderlerini sürgün etmiştir. 1971 yılında ülke bağımsız olur olmaz anayasal demokrasiyi tesis etmek için çalışmalar çok geçmeden başlatılmıştır. Bu çalışmalar doğrultusunda Bahreyn'in ilk Ulusal Meclisi 1973 yılının Aralık ayında kurulmuştur. 60 üyeli meclisin yarısı emir tarafından atanırken, diğer yarısı seçim yoluyla belirlenmiş ve seçilenlerin 11'i İslamcı gruplara yakın kişilerden, 7'si ise milliyetçi gruptan olmuştur. Hâl böyle olunca bütün Körfez hanedanlıkları bu sonuçtan tedirgin olmuş ve baskılar sonucunda söz konusu meclis 26 Ağustos 1975 tarihinde kapatılmıştır. Kuveyt'te olduğu gibi Bahreyn'de de meclisin kapanmasında -büyük ölçüde- Suudi Arabistan'ın etkili olduğu belirtilmektedir.⁷³

Bahreyn anayasal süreçlerin tasfiye edilmesine karşılık şiddet eylemleri içeren protestoların patlak verdiği ilk Körfez ülkesi olma özelliği taşımaktadır. Bahreyn yönetimi halkın öfkesini bir nebze olsun yumuşatmak için bir Şura Konseyi kurma kararı aldı. Burada yönetimin planı, söz konusu konseyin anayasa taleplerini susturabileceği yönündeydi. Ancak öyle olmadı ve eylemler şiddetle körüklendi ve yaşanan çatışmalarda ölenler oldu. Bahreyn yönetimi demokratik taleplerle boğuşurken bir yandan da 1996 yılında İran destekli bir darbe girişimini önlediğini iddia etti.⁷⁴ Ülkede 1990'lı yıllar boyunca halktaki huzursuzluk sürmüş ve belirli aralıklarla protesto gösterileri patlak vermeye devam etmiştir. 1999 yılında Şeyh Hamad bin İsa elHalife'nin yönetimi devralmasıyla ülke bir nebze duruldu ve halkta reform için bir umut ışığı doğmuş oldu.⁷⁵

1.6.Bahreyn'de Siyasal Hareketler

Siyasal partilerin gayrimeşru görüldüğü Bahreyn'de partiler yerine kendilerini siyasal topluluklar olarak kurgulayan oluşumlar mevcuttur.⁷⁶ Muhalefetin ezici bir çoğunluğunu Şiî nüfusun oluşturduğu Bahreyn'deki başat iki muhalefet grubu el-Vifak ve İslami Eylem Topluluğu (Emel) iken, üçüncü en güçlü grup ise İran kökenli Şiîlerin çoğunlukla etrafında toplandığı el-İkha'dır. Bunların dışında hem Şiî hem de

⁷³ AL-ALKİM, a.g.m., s. 29-41.

⁷⁴ AL-ALKİM, a.g.m., s. 29-41.

⁷⁵ PETERSON J.E., "Bahrain: Reform, Promise, and Reality", içinde Joshua Teitelbaum, Edt. **Political Liberalization in the Persian Gulf**, Columbia University Press, New York 2009, s. 158.

⁷⁶ Kenneth Katzman, "Bahrain: Unrest, Security, and U.S. Policy", **Congressional Research Service**, 11 Ekim 2018, s. 3.

Sünnî irili ufaklı siyasal oluşumlar da mevcuttur. Bu kısımda, bahsi geçen siyasal hareketlere genel itibariyle değinilmeye çalışılacaktır.

1.6.1. El-Vifak Ulusal İslami Toplumu

En az 65.000 kayıtlı üyesi mevcut olan el-Vifak (Ahenk, Uyum) hareketi ülkedeki en büyük siyasal oluşumdur. Hareketin liderlerinin ifadesiyle, “El-Vifak ülkedeki nüfusun yarısını temsil etmektedir.” Ekonomik durumu çok kötü olan köylülerden, zengin iş adamlarına kadar geniş bir yelpazede temsil kabiliyeti bulunan el-Vifak hareketinin üyelerinin ezici bir çoğunluğu Şîî nüfustan müteşekkil olsa da hareket, dinî bir oluşum iddiası taşımamaktadır. Bu yönüyle herhangi bir merci-i taklid⁷⁷ otoritesiyle organik bağı olmayan hareketin içerisinde Humeyni, Şirazi ve Fadlallah gibi Şîî liderlerin takipçilerini bulmak mümkündür.⁷⁸ 1990’lı yıllarda el-Vifak hareketinin lider kadrosunun tamamına yakını sürgün edildi ve sürgün edilenlerin önemli bir kısmı Londra’da muhalefet etmeye devam ettiler. 2001 yılında çıkan af ile ülkeye geri dönen hareket mensupları, hareketi yeniden canlı bir siyasal unsur haline getirmişlerdir. 2002 seçimlerini boykot eden el-Vifak, 2006’da girdiği seçimlerde 17 sandalyeyi kazanmayı başardı. Orta düzeyde bir Şîî âlim olan Şeyh Ali Selman’ın liderlik ettiği hareketin üzerinde, halk arasında geniş kitleler üzerinde etkisi olan Şîî âlim Şeyh İsa Kasım’ın da hatırı sayılır bir etkisi mevcut olmuştur.⁷⁹

1.6.2. İslami Eylem Topluluğu (Emel)

Emel, günümüzde Kum kentinde Ayetullah Sadık Şirazi ve Kerbelâ’da Büyük Muhammed Taki el-Mudarrasi tarafından devam ettirilen Şirazi merci-i taklid ekolüyle sıkı bir ilişki içinde olan bir harekettir. El-Vifak’a benzer bir şekilde, bu hareket de 20.000 kayıtlı üyesi olmasına karşın ülkedeki Şîîlerin en azından yarısını

⁷⁷İmâmiyye Şîası’nın çoğunluğu tarafından, XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren benimsenen ve Usûl-i fıkıh ekolünce içtihat derecesine sahip yetkin âlimler için kullanılan unvan (Kaynak: Hamid Algar, TDV İslâm Ansiklopedisi, Ankara, 2004, Cilt: 29, s. 172-174).

⁷⁸ “Bahrain’s Sectarian Challenge”, **International Crisis Group**, Middle East Report No: 40, 6 Mayıs 2005, s. 14.

⁷⁹ “US Embassy Cables: Guide to Bahrain’s Politics”, **The Guardian**, 15 Şubat 2011, <https://www.theguardian.com/world/us-embassy-cables-documents/168471>. (ET: 12 Eylül 2019).

temsil ettiği iddiasındadır.⁸⁰ Bahreyn’de 1980 ve 1990’lı yıllarda meydana gelen ve İran destekli olduğu iddia edilen darbe teşebbüsleriyle ilintilendirilen Bahreyn için Özgürlük İslami Cephesi (IFLB) ile yakın temas halinde olan bu grup yasaklı haldedir ve liderleri Şeyh Muhammed Ali el-Mahfuz da 2011 yılından bu yana hapiste tutulmaktadır.⁸¹

1.6.3.El-İkha

Çoğunlukla nüfusun %25-30’unu oluşturan Fars kökenli Şiîleri temsil eden bu hareket adadaki en yeni kurulmuş hareketlerden biridir. 2004 yılında resmen kurulan bu grup İran ile temas kurmaktan özellikle kaçınıp Bahreynli kimliğini korumaya gayret ettiği iddiasındadır. Diğer Şiî gruplara göre çok daha az kayıtlı üyeye sahiptir.⁸²

1.6.4.El-Hak Özgürlük ve Demokrasi Hareketi

Görece küçük bir Şiî grubu temsil eden bu muhalif hareket, rejim değişikliğini de savunan yönleri bulunması sebebiyle yasaklanmıştır. Bütün seçimleri boykot eden el-Hak’ın lider kadrosu ayaklanmaların baş göstermesinden beri tutukludurlar.⁸³

1.6.5.Vaad Hareketi

Hem Sünnîleri hem de Şiîleri barındıran bu grup seküler bir hareketi temsil etmektedir. Hareketin lideri konumunda olan İbrahim Şerif sık sık tutuklanıp serbest bırakılmıştır. Hareketin son lideri Sami Fuad Sayedi’dir. 31 Mayıs 2017’de rejimin aldığı kararla bu hareket de kapatılmıştır.⁸⁴

⁸⁰ “Bahrain's Sectarian Challenge”, **International Crisis Group**, Middle East Report No: 40, 6 Mayıs 2005, s. 15.

⁸¹ KATZMAN, **a.g.m.**, s. 4.

⁸² “Bahrain's Sectarian Challenge”, **International Crisis Group**, Middle East Report N0: 40, 6 Mayıs 2005, s. 15.

⁸³ KATZMAN, **a.g.m.**, s. 4.

⁸⁴ KATZMAN, **a.g.m.**, s. 4.

1.6.6.Sünnî Siyasi Hareket

Bahreyn’de Şîî siyasal grupların dışında Selefi, Sünnî gruplar da mevcuttur. Bunlardan Minber Hareketi, Müslüman Kardeşlerin bir koludur. Daha sert bir çizgide olan el-Asala ise Selefi çizgidedir. Haziran 2011 tarihinde kurulan Ulusal Birlik Meclisi Hareketi ise rejim yanlısı bir Sünnî koalisyondan oluşmaktadır ve ayaklanma hareketine cevaben kurulmuştur.⁸⁵

1.7.Bahreyn’in Demografik Yapısı

2010 nüfus sayımına göre, Bahreyn’in toplam nüfusu 1.234.571olarak açıklanmıştır. Toplam nüfusun %46’sını (568.399 kişi) Bahreyn vatandaşları oluştururken, %54’ünü (666.172 kişi) ise göçmen işçiler oluşturmaktadır. Bahreyn nüfusunun %70’i Müslüman, geri kalan %30’u ise Hristiyan, Hindu, Sih, Yahudi veya diğer bazı inançların takipçisidir.⁸⁶ Ancak Bahreyn vatandaşlığına sahip nüfusun %99,8’i Müslümandır, kalan %0,2’lik nüfus da Hristiyan, Yahudi, Hindu ve Bahailerden müteşekkildir. 2010 yılında yapılan sayımda nüfusun, 2014 yılı için1.316.000, 2020 yılı için 1.592.000 ve 2030 yılı için de 2.128.000 kişi olabileceği tahminindebulunulmuştur. 1999 yılı nüfusu 621.000 olan Bahreyn’in günümüzde nüfus artış oranı %7,4’tür.⁸⁷ Bahreyn’deki Sünnî ve Şîî toplulukların nüfus miktarı konusunda yakın zamanda açıklanan resmi rakamlar mevcut değil iken, Bahreyn’in bağımsızlığından önce 1941’de yapılan bir nüfus sayımı, Sünnî nüfus oranını %48,Şîî nüfus oranını %52 olarak göstermiştir. Günümüzde resmi olmayan tahminlere göre Şîî nüfus %60-70, Sünnînüfus %30-40 aralığında değişmektedir, ancak bu rakamlar ve Bahreyn’deki genel demografik veriler tartışmalıdır.⁸⁸

Ülkede Şîî-Sünnî nüfus dağılımının 1950’li yıllarda neredeyse eşit olduğu ifade edilmekte ve Şîî nüfusundaki söz konusu artış şu üç temel faktöre bağlanmaktadır: i) Şîîlerde erken ve çok eşli evlilik geleneğinin yaygın olması, ii)

⁸⁵ KATZMAN, a.g.m., s. 4.

⁸⁶ M.C. Bassiouni, “Bahrain Independent Commission Of Inquiry (BICI) Report”, 23 Kasım 2011, s. 13.

⁸⁷ “Population and Demographics”, **Bahrain Ministry of Information Affairs**, <https://www.mia.gov.bh/kingdom-of-bahrain/population-and-demographics/?lang=en>. (ET:1 Ocak 2020)

⁸⁸ BASSIOUNI, **BICI Report**, s. 13.

geniş bir ailenin Bahreyn Şiîlerinin sosyoekonomik hayatında önem teşkil etmesi, iii) Şiîlerin görece daha düşük bir eğitim seviyesine sahip olmaları ve daha çok kırsal kesimde yaşamaları sebebiyle aile planlaması gibi nüfus kontrol unsurlarından uzak kalmış olmaları.⁸⁹ Bahreyn'in nüfusuna dair son resmi rakamlar 2011 yılının Haziran ayında kurulan KİK İstatistik Kurumu (GCC-Stat) tarafından yayınlanmıştır. KİK İstatistik Kurumu'nun en son 2017'de yayınladığı rakamlara göre Bahreyn'in nüfusu, 1.501.116 kişidir. Aynı verilerde yer aldığı şekliyle Bahreyn vatandaşlığına mensup kişilerin sayısı, 677.506'dır.⁹⁰

Bahreyn toplumu Sünnî Arap kabileleri dışında, üç ana toplumsal gruptan müteşekkildir. Bunlar; Baharnalar, Acemler ve Havalalardır. Baharnalar, adanın asıl sakinleri olarak göze çarpmakta ve konuştukları Arapça lehçesi Irak'taki ile benzerlikler göstermektedir. Bununla beraber, Baharnalar On İki İmam Şiîliğinin uygulayıcılarıdır. Diğer ana Şiî grubu olan ve Bahreyn'e son yüzyılda göç etmiş Acemler, Şiî ve Farsça konuşan ancak Baharnalardan farklı bir gruptur.⁹¹ Havalalar ise; Sünnî, Arap kökenlidirler. Arap yarımadasından İran'ın batı kıyısına göç etmiş ve sonra geri dönmüşlerdir. Şâfiî mezhebine mensup olan bu grubun sosyal statüsü İngiliz kolonyal yönetimi altında artmıştır.⁹²

Bahreyn'deki Sünnî topluluk üç ana gruptan oluşur. Bu gruplardan ilki; Bahreyn'e gelişlerinde ElHalife ailesine eşlik eden kabileleri içerir: Rumahi, Musellem, Sudan ve Devaşir kabileleri. Sıkı bir dayanışma örneği sergileyen bu grup uzun yıllar Bahreyn'in savunma gücünün bel kemiğini oluşturmuştur. İngiltere ülkenin savunma sorumluluğunu üstlendikten sonra, bu kabile grubu inci filolarını örgütlemeye yönelmiş ve zaman zaman inci endüstrisi çöktüğünde dalgıç olarak çalışmış, petrol endüstrisi ve diğer bazı ticaret biçimlerine yönelmişlerdir. İkinci grup; Necdilerdir. Bu grup günümüzde Riyad şehriyle çevrelenen Necd bölgesinden

⁸⁹ BAHRY, a.g.m., s. 129-143.

⁹⁰ "Population", GCC-Stat, 2017, <https://dp.gccstat.org/en/DashBoards?2ncd0h4AYU12Vp2d9ze9w>. (ET: 28 Kasım 2019).

⁹¹ Steven Wright, "Iran's Relations with Bahrain", Ed. Gawdat Bahgat, Anoushiravan Ehteshami, Neil Quilliam, **Security and Bilateral Issues between Iran and its Arab Neighbours**, Palgrave Macmillan, 2017, s. 78-79.

⁹² Katja Niethammer, "The Small Gulf States", Ed. Werner Ende ve Udo Steinbach, **Islam in the World Today: A Handbook of Politics, Religion, Culture, and Society**, Ithaca, Cornell University Press, 2010, s. 533.

ElHalife ailesi ile eş zamanlı olarak Bahreyn'e göç etmişlerdir. Bir kabile oluşumu şeklinde olmayan bu grup şehirlidir ve mensupları Bahreyn'de önemli yönetim kademelerine gelmişlerdir. Bahreyn'deki Sünnîlerin üçüncü ve son grubu Havalalardır. Havala terimi, Körfez Bölgesi'nde genel olarak bir zamanlar İran'a göç edip ardından Arap sahillerine geri dönen Araplar için kullanılmaktadır. Bahreyn Havala halkı geleneksel olarak ticaretle uğraşmaktadır. Yusuf bin Ahmed Kanoo Şirketler Grubu Havalaların en bilinen ailelerinden birine aittir. Bu şirketler grubu bugün lojistik ve diğer birçok alanda Arap yarımadasında öncü konumdadır.⁹³

1.8.Bahreyn Şiîleri ve İran Etkisi

Bahreyn Şiîlerinin Humeyni'ye olan aşırı saygısı, Bahreyn Hizbullah'ının 1990'lı yıllarda gerçekleştirdiği eylemler ve genel olarak Arap Baharı sürecinden önceki gösterilerde sıkça Hizbullah'a ait poster, flama vb. sembollerin yer alması ve Lübnan merkezli olup Hizbullah'a ait olan el-Menar televizyonunun ülkede yüksek izlenme oranlarına sahip olması Şiîlerin rejime karşı sadakatlerinin sorgulanmasına temel teşkil eden başlıca unsurlardandır. Buna karşın, Bahreyn Şiîleri sadakatsizlikle suçlanmaktan oldukça rahatsızlık duymakta ve %70'ini oluşturdukları Bahreyn'de sadece eşit vatandaşlığı savunduklarını ifade etmektedirler. Ülkedeki kanaat önderleriyle daha önce yapılan mülakatlarda en yaygın şekilde ifade edilen hususlardan birisi, Şiîlerin ülke kurulurken BM tarafından gerçekleştirilen referandumda İran ile birleşmektense bağımsız Bahreyn yönetimi altında yaşamayı seçmiş olmalarının unutulmaması gerektiği yönündedir.⁹⁴

Bahreyn'in İran'a olan coğrafik yakınlığı, yoğun Şiî nüfusu ve İran'ın ada ülkesine yönelik tarihî hak iddiaları Bahreyn'i İran için her zaman makul bir hedef haline getirmiştir. Ancak Bahreyn Şiîlerinin İran'a sadık olduklarına yönelik iddianın temelinde Şiîlik inancının merkezinde yer alan bir dinî otorite olan merci-i taklîd unsuru bulunmaktadır. Bahreyn'de meskûn bir merci-i taklîd otoritesinin bulunmayışı Şiîliği benimsemiş nüfusun dinî anlamda tamamen dışarıya

⁹³ GILLESPIE, a.g.e., s. 63.

⁹⁴ "Bahrain's Sectarian Challenge", **International Crisis Group**, Middle East Report N0: 40, 6 Mayıs 2005, s. 13-14.

odaklanmasına yol açmıştır. Nitekim, Bahreyn Şîleri; İran, Irak ve Lübnan'da bulunan birçok merci-i taklîdi örnek almaktadır. Bahreyn Şîlerinin günümüze kadar takip edegeldikleri merci-i taklîdlerin başlıcalarını şu şekilde sıralayabiliriz; Lübnan'daki Ayetullah Muhammed Hüseyin Fadlallah, Irak'taki Ayetullah Ali Sistani, İran'daki Ayetullah Ali Hamaney, Kum'daki Büyük Ayetullah Muhammed Sadık Şirazi ve Kerbelâ'daki Ayetullah Muhammed Taki Mudarrasi'dir. Bunlardan en popüler olanları ise fakih olmaları yönünden Humeyni'nin halefleri olan; Hamaney, Sistani, Şirazi ve Mudarrasi'dir. Yine de söz konusu din adamlarını taklit eden kişi sayısını kesin bir biçimde tespit etmek mümkün olamamıştır.⁹⁵

Bahreyn'de belirli aralıklarla patlak veren ve çoğunlukla Şîlerin başlattığı protestolar ve ülkede yaşanan diğer çalkantılı dönemlerin arkasında İran vardı demenin çok tartışmalı ve karmaşık olduğunu ifade eden yorumlar da az değildir. Zira ülkedeki Şîlerin önemli bir kısmı İran'ın Kum şehrindekiler yerine Irak'ın Necef şehrindeki Şî mercileri takip ve taklit etmeye meyillidirler. Ve Şî mezheplerde azınlık bir kısmın uygun gördüğü İran merkezli Velayet-i Fakih görüşüne de bağlı değillerdir.⁹⁶ ABD'nin 2003 yılında gerçekleşen Irak işgali ülkedeki Şî-Sünnî güç dengesini Şîlerin lehine bozarak, Suudi Arabistan ve Bahreyn gibi ülkelerin İran yayılmacılığına karşı endişelerini arttırırken, başta Bahreyn'dekiler olmak üzere, bölgedeki Şîleri de cesaretlendirmiştir. Arap Baharı süreci bu durumu daha da körüklemiştir.⁹⁷ Aslında son 30 yıllık zaman zarfında Körfez Şîleri de köklü bir dönüşüm yaşadı. Öyle ki, daha önce İran tarafından desteklenen Şîliğin Şirazi ekolü şu anda İran modeline karşı görüş bildirmektedir.⁹⁸

1.9.Göçmen İşçiler ve Demografiye Etkileri

KİK'e üye ülkelerde nüfus 50 yıllık süre zarfında devasa bir boyutta artmış; tam olarak söylemek gerekirse, bölgenin nüfusu 1950'de 4 milyon iken 2006'da 40 milyona ulaşmıştır. Bu oran, dünyadaki en yüksek nüfus artış oranlarından birine

⁹⁵ "Bahrain's Sectarian Challenge", **International Crisis Group**, Middle East Report N0: 40, 6 Mayıs 2005, s. 12-13.

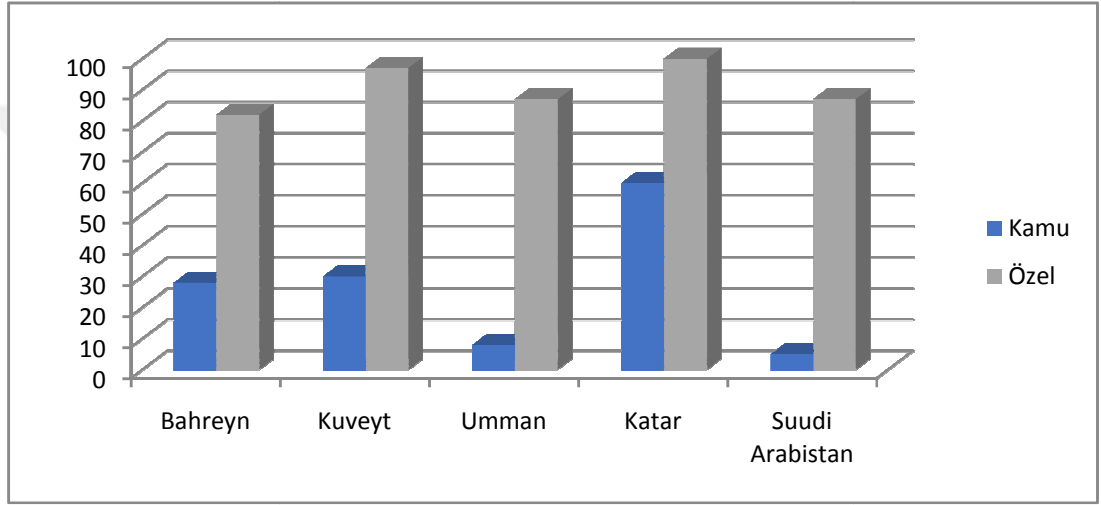
⁹⁶ KINNINMONT, "Bahrain: Beyond the Impasse", s. 2.

⁹⁷ Yoel Guzansky, **The Arab Gulf States and Reform in the Middle East: Between Iran and the "Arab Spring"**, New York, Palgrave Macmillan, 2015, s. 88.

⁹⁸ KINNINMONT, "Bahrain: Beyond the Impasse", s. 2.

işaret etmektedir. Bölge nüfusundaki bu artış öncelikle yerli nüfusun doğal büyümesinden değil, yabancı işçi akınından kaynaklanmıştır. Petrolle ilgili alanlarda kalkınma, yabancı teknolojilerin ithalatına ve Arap nüfusun yabancı olduğu bilgi ve beceriyi gerektirdiğinden, bu ülkelerde yabancı iş gücü istihdamı yapısal bir zorunluluk halini almıştır.⁹⁹

Şekil 2: Körfez Ülkelerinde Sektör Bazlı Yabancı Çalışan Oranı (2014)

Kaynak: “Gulf Labour Markets and Migration Programme”, **Gulf Research Center**, 2014.

Körfez ülkelerine yönelik işçi göçünün keskin siyasi sonuçları çok fazla görünür olmasa da bu göçün söz konusu rejimlere düşmanlık besleyen ülkeleri cesaretlendirecek, köklü toplumsal değişimleri tetiklediği aşîkârdır.¹⁰⁰ Söz konusu işçilerin etkin olarak taşıdıkları potansiyele önemli bir örnek olarak; 1960 ve 70’li yıllarda Arap Milliyetçiliği, Marksizm ve İslamcılığın popülerleşmesine sundukları katkı gösterilebilir. Hâl böyle olunca, Körfez ülkeleri Arap işçiler yerine iç siyasete entegre olmaları daha zor olan Asyalı işçilere yönelmişlerdir. Bahsi geçen hassasiyete ilave olarak, Körfez kraliyet aileleri, ülkelerinin kültürel-dinî yapısında

⁹⁹ Andrzej Kapiszewski, “Arab versus Asian Migrant Workers in the GCC Countries”, United Nations Expert Group Meeting on International Migration and Development in the Arab Region, Population Division, **UN Department of Economic and Social Affairs**, Beirut, 22 Mayıs 2006, s. 3.

¹⁰⁰ Fred Halliday, Labor Migration in the Middle East, **MERIP**, Rapor No: 59, 1977, s. 3.

köklü değişiklikler yaratabileceğinden dolayı kitleler halinde söz konusu bu işçileri vatandaşlığa almamaya da özen göstermişlerdir.¹⁰¹

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) açıkladığı verilere göre; altı Körfez ülkesindeki (Bahreyn, BAE, Katar, Umman, Kuveyt, S. Arabistan) göçmen nüfus oranı dünya genelindeki tüm göçmenlerin %10'undan fazlasını oluştururken, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri dünyadaki en büyük 4 ve 5. göçmen nüfusuna ev sahipliği yapmaktadır. Göçmen işçiler; Bahreyn, Umman, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri'ndeki nüfusun çoğunluğunu oluştururken (Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri'ndeki nüfusun %80'inden fazlası), inşaat ve ev işlerinde bu oran %95'i bulmaktadır. Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri, havale para çıkışı (ABD'den sonra) bakımından dünyada ikinci ve üçüncü sırada yer alırken, Arap ülkelerindeki göçmenler 2014 yılında 109 milyar ABD doları tutarında bir para havalesi gerçekleştirmişlerdir.¹⁰² Yabancı çalışan nüfusunun bölgedeki etkisini özetlemesi açısından, 2007 yılında dönemin Bahreyn Çalışma Bakanı Mecid el-Alevi'nin, "Körfezi'n bazı bölgelerinde, Arap Müslüman bir ülkede mi yoksa Asya bölgesinde bir yerde mi olduğunuzu söyleyemezsiniz." şeklindeki ifadesi dikkat çekicidir.¹⁰³

Arap yarımadasında petrolün ilk kez 1932 yılında keşfedildiği Bahreyn'de daha önce sezonluk olarak ülkeye gelip inci ticaretiyle ilgili sektörlerde çalışan işçiler yerlerini hızlıca Batılı birçok ülkenin yanı sıra İran, Hindistan ve Umman gibi Körfez ülkelerinden gelen işçilere bıraktılar. Ülkeye dışarıdan gelen işçi göçünün tarihi çok eskilere dayansa da dışarıdan gelenlerin sayısının Bahreyn vatandaşlarının nüfusunu geçmesi 2000'li yılların başında gerçekleşmiştir. Yine bu yıllarda Bahreyn'in petrol rezervlerinde belirgin bir azalma olmuş ve ülke Körfez Bölgesi'nin en az doğal kaynağa sahip üç ülkesinden biri haline gelmiştir. Petrolün keşfinden sonra, ülkeye göçmen işçi akımının başlamasıyla beraber birtakım politik

¹⁰¹ Onn Winckler, "Labor Migration to the GCC States: Patterns, Scale, and Policies", **Middle East Institute**, 2 Şubat 2010, <https://www.mei.edu/publications/labor-migration-gcc-states-patterns-scale-and-policies>. (ET: 23 Ağustos 2019).

¹⁰² "Labour Migration in the Arab States", **ILO**, https://www.ilo.org/beirut/areasofwork/labour-migration/WCMS_514910/lang--en/index.htm. (ET: 11 Aralık 2019).

¹⁰³ WINCKLER, **a.g.m.**

düzenlemeler gündeme gelmiştir. Bu yeni düzenlemelere göre, işsiz Bahreyn vatandaşlarının müsait pozisyonlarda istihdam edilmeleri öncelikliydi.¹⁰⁴ Ancak Bahreynlilerin tecrübesizlikleri nedeniyle Bahreyn Petrol Şirketi (BAPCO) ucuz ve görece donanımlı İranlı işçilere yöneldi.¹⁰⁵

Bu durum İran'ın Bahreyn'e yönelik hak iddialarını güçlendirirken, Bahreyn'i ekonomik kaygılar ve siyasi endişelerle yüz yüze bırakıyordu. Bahreyn yönetimi sonuçta İngiltere ile de iş birliği içinde Hint işçilerin istihdamını teşvik etme yoluna gitmiştir.¹⁰⁶ Petrolün işlenmeye başlamasının takip eden 10 yıl boyunca görece daha fazla tecrübe ve bilgi sahibi olan İranlı işçilerle çalışmayı tercih eden BAPCO sonraki yıllarda kontratsız ve herhangi bir garantileri olmadan, düşük maaşlarla çalışan İranlılar yerine 1 yıldan 3 yıla kadar kontratları olan ve daha yüksek ücretler alan Hint işçileri çalıştırmayı tercih etmiştir.¹⁰⁷

Günümüzde Bahreyn dahil Körfez ülkelerinin yabancı işçi nüfusunu kontrol etmek için kullandığı iki temel unsur vardır: bunlardan ilki ve daha az etkili olanı İş Kanunu, diğeri ise İkamet Kanunu'dur. Bu kanun uyarınca ülkeye gelen işçiler, ülkedeki bir işçinin kefil oluşu ile ülkede kalabilmektedir. Yani bir çeşit kefalet sistemi söz konusudur. Söz konusu bu sistem daima bir sınır dışı etme tehdidi taşımaktadır. Bu noktada, yabancı işçi sınıfının önemli bir siyasal güç haline geldiği durumları hatırlamak faydalı olacaktır. İlk örnek olarak 1950 ve 1960'lı yıllarda Katar'da muhalefet ile iş birliğine giden yabancı işçi sınıfı akla gelmektedir.¹⁰⁸

1.10. Petrolün Keşfi ve Ekonomik Dönüşüm

1920'lerde vuku bulan iki hadise Bahreyn ekonomisini derinden sarsmıştır. Bu olaylardan biri 1929 Ekonomik Buhranı, diğeri de Japonya'nın kültür incisi

¹⁰⁴ Francoise De Bel-Air, "Demography, Migration, and the Labour Market in Bahrain", **Gulf Research Center**, 2015, s. 3-4.

¹⁰⁵ Ian Seccombe, Richard Lawless. "Foreign Worker Dependence in the Gulf, and the International Oil Companies: 1910-50", **International Migration Review**, Vol. 20, No. 3, Autumn 1986, s. 551.

¹⁰⁶ Laurence Louer, "The Political Impact of Labor Migration in Bahrain", **State and Society**, Vol. 20, No.1, Haziran 2008, s. 32-53.

¹⁰⁷ SECCOMBE, LAWLESS, **a.g.m.**, s. 559-560.

¹⁰⁸ F. G. Gause III, J. Crystal, "The Arab Gulf: Will Authorocracy Define the Social Contract in 2015?", Ed. Judith S. Yaphe, **The Middle East in 2015: The Impact of Regional Trends on Us Strategic Planning**, Washington D.C., National Defence University Press, 2002, s. 163-195.

üretimine başlamasıydı. Büyük buhranın etkisiyle inci gibi lüks mallara talep iyice azalmış, Japonya'nın üretime başlamasıyla da Bahreyn iyice ekonomik krizin eşiğine gelmişti. Öyle ki bu dönemde Bahreyn halkı maaşlarında kesintiye gidilmesine dahi göz yummuştur.¹⁰⁹

1922 yılında,İngiliz maden mühendisi ve aynı zamanda jeolog olan Frank Holmes'ün bir İngiliz şirketi adına Körfez Bölgesi'ne gelmesi bölge için yeni bir çağın başlamasına işaret etmekteydi. Körfez Bölgesi'nde üç yıl boyunca yaşayan ve bu süreçte Bahreyn'de ilk petrol kuyusunu kazma çalışmalarını başlatan Holmes, Bahreyn'de 2 yıllık kiralama yetkisi, Suudi Arabistan'ın doğusundave Suudi Arabistan ile Kuveyt arasındaki bir bölgede de imtiyaz hakkı aldı. Ancak Bahreyn Holmes'ün İngilizler için imtiyaz politikasına hayır diyerek bu imtiyazı ABD'ye vermeyi tercih etmiştir. Bu durum 1930 yılında BAPCO'nun (Bahreyn Petrol Şirketi) kurulması ile neticelendi. BAPCO'nun yapısı tamamen Standart Oil Company of California'nın bir iştiraki şeklinde kurgulanmıştı.¹¹⁰

Bahreyn'de 1932 yılında petrolün keşfedilmesine kadar ülke ekonomisi ticarete ve inciye dayanıyordu. 1935 yılına gelindiğinde Bahreyn'de küçük bir petrol rafinerisi işler haldeydi. Hem Şeyh Hamad ibn İsa elHalife hem de oğlu Şeyh Salman ibn Hamad, eğitim ve sağlık programları ve çeşitli kamu hizmetlerinin karşılanması için petrolden elde edilen gelirleri kullandı. Bahreyn'de petrol gelirleri 1980'li yıllara kadar devlet bütçesinin yarısından fazlasını oluştursa da hanedan üyeleri ülkelerinin petrol açısından sınırlı bir üretim kapasitesine sahip olduğunun ve petrol rezervlerinin muhtemelen yirminci yüzyılın sonunda tükeneceğinin bilincindeydiler. Sonuç olarak, hükümet ülkenin uzun vadeli ekonomik refahını ticari ve endüstriyel çeşitlendirmeye dayandırmaya yönelik bir strateji izlemeye karar verdi. Rejimin ortak girişim projelerini cesaretlendirmeye yönelik resmi çabalar sonucunda, ülkede bir alüminyum fabrikası (1972), bir tersane (1977), bir demir fabrikası (1984), bir kimya fabrikası (1985) ve bir ilaç tesisi (1993) kuruldu. Ayrıca, Bahreyn'in etkin iletişim sistemi ve izlediği liberal finansal politikaları, ada devletinin 1980'lerde bölgesel bankacılık, sigorta ve ticari faaliyetler için bölgedeki ana merkez olarak öne

¹⁰⁹ BELGRAVE James, **a.g.m.**, s. 121.

¹¹⁰ BELGRAVE James, **a.g.m.**, s. 121.

çıkmasını sağlamıştır.¹¹¹ Körfez Bölgesi'nde ilk alüminyum üretim tesisini de kuran Bahreyn'de hâlihazırda en önemli ve en büyük sektör doğal gaz ya da petrol değil, finansal hizmet sektörü gösterilmektedir.¹¹²

Bahreyn ekonomisinin dönüşümü ülkede yeni meslek gruplarını; özellikle endüstri odaklı ve yüksek eğitilmiş bir meslek sınıfını ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde, büyük yerli işgücüne sahip olması nedeniyle Bahreyn bölgedeki diğer ülkelerden ayrılıyordu. Çünkü komşuları olan; Kuveyt, Katar, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'nde yabancı işçiler, işgücünün büyük çoğunluğunu oluşturuyordu. İşçi sendikaları ve diğer işçi dernekleri Bahreyn'de yasadışı sayılsa da ülkedeki işçiler ilk grevlerini 1943 gibi erken bir tarihte gerçekleştirdiler. Bahreyn'de işgücü huzursuzluğu 30 yıl boyunca periyodik olarak devam etti ve ancak 1974'ten sonra, sanayi iş gücündeki yabancı işçilerin oranının artmaya başladığı dönemde bu memnuniyetsizlik kısmen azaldı. Yerli bir profesyonel sınıfının gelişmesi, toplumsal ilgiyi petrol endüstrisindeki çalışma koşullarından ve ücretlerden uzağa ve siyasal katılım sorununa yöneltti.¹¹³

Petrol üretiminin kısıtlı olduğu Bahreyn'de, Bahreyn anakarasının petrol rezervlerinin 15 yıl içinde tükenmesi beklenmektedir. Buna karşın, petrolün hâlâ ülke ihracatının %79'unu oluşturması dikkat çekmektedir. Alüminyum ise ülkenin en büyük ikinci sanayi koludur. Bunların yanında Bahreyn İslami bankacılığın en önemli merkezlerinden biri olarak göze çarpmaktadır.¹¹⁴ Petrolün geleceği ve demografik yapıyı hesaba katan rejim son on yılda birtakım yapısal reformu devreye sokmuştur. Bu kapsamda, Bahreyn hükümeti ülkeye yönelik ekonomik bir vizyon olarak tanımlanan; hizmet, finans, turizm ve teknoloji sektörlerinde kalkınarak istihdam yaratmayı vurgulayan "Bahrain Economic Vision 2030" başlıklı ekonomi programını devreye sokmuştur.¹¹⁵

¹¹¹ E. Hooglund, "Bahrain", Ed. Helen Chapin Metz, **Persian Gulf States: Country Studies**, Federal Research Division, Washington D.C., Library of Congress, 1994, s. 112.

¹¹² Jane Kinninmont, "Bahrain's Economic Challenges", **Middle East Eye**, 13 Şubat 2015, <https://www.middleeasteye.net/news/analysis-bahrain's-economic-challenges>. (ET: 8 Aralık 2019).

¹¹³ Hooglund E., **a.g.e.**, s. 113.

¹¹⁴ BASSIOUNI, **BICI Report**, s. 16-17.

¹¹⁵ "Bahrain Economic Vision 2030", **Bahrain Ministry of Industry, Commerce and Tourism**, <https://www.moic.gov.bh/en/Ministry/Documents/Vision%202030.pdf>. (8 Aralık 2019).

1.11.Bahreyn’de Eğitim

1919 yılında Londra’da düzenlenen “Barış Kutlamaları” törenine davet edilen Körfez liderlerinden biri de daha sonra Bahreyn emiri olacak olan Veliaht Şeyh Abdullah bin İsa elHalife’ydi. İngiltere’de görüp öğrendiklerinden oldukça etkilenen Şeyh Abdullah ülkesi Bahreyn’e dönünce ilk işi Manama Belediyesi’yle beraber ülkedeki ilk modern okulu kurmak oldu. Bu iki adım Bahreyn’i modernleştirme çabalarının temelini oluşturmaları bakımından önem teşkil etmektedir. Daha sonra kız çocuklarına yönelik bir okul da kurulmuştur.¹¹⁶

Bunlara ek olarak, 1892 yılında, Amerikan-Arap Misyonunun Bahreyn’de, Körfez Bölgesi’ndeki ilk modern kız okulunu açtığı belirtilmektedir. Bu yönüyle, Körfez ülkeleri arasında Bahreyn vatandaşlarına eğitim fırsatları sağlamada en ön sırada yer almaktadır. Nitekim, 1928 yılında ilk Bahreynli üniversite öğrencisi Beyrut Amerikan Üniversitesi’nde öğrenimine başlamıştır. Bahreyn emiri, başlangıçta, tümü Sünnî olmak üzere, yedi öğrenciyi, eğitimini tamamladıktan sonra hükümet işlerini üstlenmeye hazırlamak için devlet bursu ile söz konusu okula göndermiştir.¹¹⁷

Bahreyn, Arap yarımadasındaki en eski eğitim sistemine sahiptir. Ülkedeki eğitim sistemi, hükümetin erkekler için önceden mevcut olan iki ilköğretim okulunun hizmet vermeye başlamasıyla 1932 yılında kurulmuştur. Daha sonra, kızlar için ayrı olanaklar ve çeşitli ikincil programlar oluşturulmuştur. 1970’lerden bu yana, eğitim hükümetin en büyük harcama kalemlerinden birini teşkil etmiştir. Bununla birlikte, hükümetin çabalarının yoğunluğuna rağmen, yetişkin vatandaşlar için okuryazarlık oranı 1985’e gelindiğinde %75’ti. 1990 için okuma yazma oranının Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü tarafından açıklanan verilere göre yetişkinler için %77 olduğu tahmin edilmekteydi.¹¹⁸ Öte yandan, bütün devlet okullarında İslami eğitimin zorunlu olduğu Bahreyn’de eğitim müfredatı sadece Sünnî İslam’ın Mâlikî mezhebine göre şekillendirilmiştir. Şîîlerin Caferî

¹¹⁶ BELGRAVE, **a.g.m.**, s. 120-121.

¹¹⁷ JOYCE, **a.g.e.**, s. Xiii.

¹¹⁸ HOOGLUND, **a.g.e.**, s. 120.

geleneklerinin de müfredata dâhil edilmesine yönelik talepleri defaatle reddedilmiştir.¹¹⁹

1.12. Büyük Güçlerin Körfez ve Bahreyn Siyaseti

Körfezi çevreleyen Ortadoğu ülkelerinde kanıtlanmış küresel petrol rezervlerinin %60'ından fazlasının bulunması, söz konusu bu bölgeyi stratejik açıdan rakipsiz kılmaktadır. Ayrıca, dünya petrollerinin %90'ından fazlası Hürmüz Boğazı'ndan geçerek ilgili pazarlara erişmektedir. Bununla beraber İran'ın dünyadaki en büyük ikinci doğal gaz rezervine sahip olduğunu ve bu alanda kendisini Katar'ın takip ettiğini göz önünde bulundurduğumuzda, bölgenin küresel güçler açısından ne ifade ettiği daha iyi anlaşılabacaktır.¹²⁰

1.12.1. İngiltere ve Körfez

İngilizlerin Körfez Bölgesi'ni himaye süreçleri ilk bakışta yukarıdan dayatılan bir güç diplomasisi(gunboat diplomacy) şeklinde algılsa da aslında İngiliz müdahale ve himayesi bölgesel idareciler tarafından da arzu edilen bir durumdu. Bu karşılıklı irade beyanı neticesinde, İngilizler 1829'da Umman'ın, 1835'te günümüzde Birleşik Arap Emirlikleri'ni oluşturan emirliklerin, 1861'de Bahreyn'in, 1899'da Kuveyt'in ve son olarak da 1916'da Katar'ın savunma sorumluluğunu üstlenmiştir. Yöneticilerle yoğun bir iş birliği süreci şeklinde gerçekleşen İngiliz himaye süreci böylelikle uzun ömürlü ve başarılı olmuştur (1820-1971).¹²¹

İngiltere'nin Körfez'e yönelik siyaseti elbette bölge ülkeleriyle yaptığı iş birliği antlaşmaları ile sınırlı kalmamıştır. Sömürgeci çıkarları ekseninde söz konusu bölgeyi yöneten İngilizler, Körfezi 1947 yılında Hindistan'ın bağımsızlığını elde etmesine kadar buradaki diplomatları aracılığıyla idare etmiştir. Bu tarihten sonra

¹¹⁹ "Bahreyn 2007", içinde: International Religious Freedom Report 2007, **US Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights and Labor**.

¹²⁰ Steven Wright, **The United States and Persian Gulf Security: The Foundations of the War on Terror**, Lebanon, Ithaca Press, 2007, s. 2.

¹²¹ James Onley, "Britain and the Gulf Shaikhdoms, 1820–1971: The Politics of Protection", **Center for International and Regional Studies**, Georgetown Univ. School of Foreign Service in Qatar, 2009, s. 1-3.

Körfez Bölgesi İngiliz dış işleri bakanlığınca idare edilmeye devam etmiştir. XIX. yüzyıldan önce, Körfez'deki İngiliz çıkarları üç alanla sınırlıydı: i) Bombay ve Basra arasında, Hindistan'ı İngiltere ile Halep üzerinden bağlayan nakliye yolları, ii) Doğu Hindistan Şirketi'nin Irak, İran ve Umman ile ticareti ve iii) Bölgedeki İngiliz gemileriyle beraber, İngilizlerin korunması. Ancak 1797 yılından sonra, Körfez'in güney kısımlarından gelen Araplar tarafından gerçekleştirilen yağma ve baskınlar İngiliz çıkarlarını giderek artan bir biçimde tehdit etmeye başlamıştır. Bunun üzerine, bölgeye gönderdiği donanma gücüyle beraber, İngiltere 1820 yılında bugün BAE'yi oluşturan emirliklere korsan faaliyetlerine karşı bir iş birliği antlaşmasını dayatmıştır. Korsanlık olarak gördüğü bu faaliyetler konusunda İngiltere emirliklerin önemli bir kısmını idare eden Kasımîlerden şüphe etmekteydi. Sonraki süreçte Bahreyn de gönüllü bir biçimde antlaşmaya taraf oldu. Korsan faaliyetlerine karşı imzalanan bu antlaşma daha sonra "1820 Genel Antlaşması" olarak anılacaktır.¹²²

Ancak İngiltere'yi bu korsanlık faaliyetlerinden daha çok tedirgin eden hadise ise Fransa'nın 1798'de gerçekleştirdiği Mısır seferi olmuştur. Bu gelişmelerden sonra Körfez artık İngiltere'nin Hindistan'daki sömürgelerinin güvenliği açısından hayati bir önem taşımaya başlamıştır.¹²³

1.12.2.İngiltere'nin Yeni Körfez Politikası ve Bahreyn

İngiltere, özellikle 1820'lerden 1971'e kadar Körfez Bölgesi'nde başat aktör olmuştur. 1971'de Körfez ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra bile, İngiltere bölgede etkili bir ekonomik, politik ve kültürel aktör olmayı sürdürmüştür. İngiltere'nin son yıllarda Körfez ülkeleriyle karşılıklı büyüyen ticaret hacmi iki taraf arasındaki ekonomik boyutun önemli bir göstergesidir. 2005'te 13,2 milyar dolar olan ticaret hacmi 2010'da 19,1 milyar dolara ulaşırken, 2016 yılında bu rakam 44,5 milyar dolar seviyelerine yükselmiştir.¹²⁴

¹²² ONLEY, a.g.e., s. 4.

¹²³ J.E. Peterson, "Britain and the Gulf: At the Periphery of Empire", Ed. Potter Lawrence G., **The Persian Gulf in History**, Palgrave Macmillan 2009, s. 279.

¹²⁴ "Lowering Barriers to UK-GCC Trade", **OMFIF**, 19 Nisan 2018, <https://www.omfif.org/analysis/commentary/2018/april/lowering-barriers-to-uk-gcc-trade/>. (ET: 18 Ağustos 2019).

Siyasal iş birliğinin de önemli bir faktör teşkil ettiği İngiltere-Körfez ilişkilerinde karşılıklı yatırım ve savunma antlaşmaları önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca Sandhurst Kraliyet Askeri Akademisi de siyasi ilişkilerde önemli bir faktör teşkil etmiştir. Zira, Körfez ülkelerinde halen görevde olan ve Sandhurst ile ona bağlı okullardan mezun birçok yönetici vardır. Bunların başlıcaları; Ürdün Kralı Abdullah, Bahreyn Kralı Hamad, Katar Emiri Şeyh Tamim ve Umman Hükümdarı Sultan Kâbus'tur. Kuveyt eski emiri Şeyh Saad ve Katar eski emiri Şeyh Hamad da Sandhurst'te eğitim gören Körfez yöneticilerindendir. Sandhurst'te verilen askerî eğitim konuları arasında "İsyanla Mücadele Teknikleri" gibi hususların yer alması dikkat çekicidir. Ayrıca söz konusu okul dönemsel olarak Körfez ülkelerinin yöneticileri tarafından fonlanmaktadır. Son olarak, 2013 yılının Mart ayında Bahreyn'deki protestolar sıcaklığını korurken Sandhurst'ün Mons Salonu'na, okula yaptığı 3 milyon poundluk bağış nedeniyle, kendisi de Sandhurst'e bağlı bir okuldan mezun olan Bahreyn Kralı Hamad'ın ismi verilmiştir.¹²⁵

İngiltere'nin bölgeye olan bağlılığını yeniden dile getirmesi, 1996'da İngiltere ile BAE arasında imzalanan bir Savunma İş Birliği Anlaşması'na (Defence Cooperation Accord) (DCA) dayanmaktadır. DCA İngiltere'nin NATO dışı bir aktörle yaptığı en geniş çaplı antlaşmalardan biridir.¹²⁶ 2010 yılında dönemin başbakanı David Cameron tarafından ilan edilen "Körfez Girişimi", Arap Baharı sürecinde sekteye uğrasa da İngiltere'nin bölgeye yönelik girişimleri kesintisiz bir biçimde devam etmiştir.¹²⁷ İngiltere 2014 yılının sonlarına doğru Bahreyn ile yaptığı antlaşma ışığında, 1971'de bölgeden çekilmesinden bu yana ilk kalıcı donanma üssünü kurma kararı aldı. Bahreyn'deki Mina Salman Limanı'nda kurulan üs, Kraliyet Donanması'nın Körfez Bölgesi'nde stratejik ve ticari açıdan hayati öneme sahip olan deniz yollarını kontrol altına alma noktasında önemli bir adım teşkil

¹²⁵ "Sandhurst's Sheikhs: Why Do so Many Gulf Royals Receive Military Training in the UK?", **BBC**, 26 Ağustos 2014, <https://www.bbc.com/news/magazine-28896860>. (ET: 12 Ağustos 2019). "Sandhurst 'betrays' Heroes of Mons- for £3m Donation from the King of Bahrain", **Daily Mail**, 16 Şubat 2013, <https://www.dailymail.co.uk/news/article-2279736/Sandhurst-betrays-heroes-Mons--3m-donation-King-Bahrain.html>. (ET: 18 Ağustos 2019).

¹²⁶ Antoine Vagneur-Jones, "Global Britain in the Gulf: Brexit and relations with the GCC", **Fondation Pour La Recherche Stratégique**, 18 Temmuz 2017, s. 4.

¹²⁷ Helene von Bismarck, "Britain's 'Return East of Suez': A Historical Perspective", **Imperial and Global Forum**, 10 Mayıs 2016, <https://imperialglobalexeter.com/2016/05/10/britains-return-east-of-suez-a-historical-perspective/comment-page-1/>. (ET: 20 Ağustos 2019).

etmiştir.¹²⁸ Mart 2016’da 45 eğitim ekibinin Umman’da konuşlandırılması için bir antlaşma imzalanmıştır. Bu ekiplerin Umman askerî personelini bilhassa “kriz yönetimi” gibi alanlarda eğitmesi hedeflenmiştir.¹²⁹

İngiltere’nin Körfez ülkeleri ile ilişkilerini sağlamlaştırma konusundaki artan yatırımları, Brexit sonrası dış politikasının önceliklerini ortaya koyar niteliktedir. Bu bağlamda İngiltere’nin Körfeze yönelik stratejisi üç temel başlıkta sıralanabilir: ticaret akışının, diplomatik nüfuzun ve askerî dayanakların sürdürülmesi.¹³⁰ İngiltere ve ABD, yerel yöneticilerin savunma ve güvenlik konularında en sıkı ortakları olmaya devam etseler de ticaret ve yatırım konusunda, giderek artan Asya etkisiyle rekabet günden güne kızısmaktadır. Öte yandan günümüz Körfez ülkelerinde belirgin bir kuşak çatışması yaşandığı ve iyi eğitilmiş genç kuşaklar arasında daha fazla siyasi katılım talebinin yaygınlaştığı da gözlemlenmektedir. Bu nedenle, İngiltere hükümeti Körfez politikasını süresiz bir biçimde yerel seçkinlere dayalı özel bir ilişkiye dayandırmayı sürdürememe ihtimaliyle karşı karşıyadır.¹³¹

1.12.3. ABD, Körfez ve İkiz Sütun Stratejisi

Bundan yaklaşık çeyrek asır önce birlikte kaleme aldıkları “Persian Gulf Myths” başlıklı makalede Graham E. Fuller ve Ian O. Lesser ABD’nin Körfeze yönelik siyasetinin temel ilkelerini şu şekilde sıralamışlardır: i) makul fiyatlarda petrole erişimin sürdürülmesi, ii) bölgesel göçlerin önlenmesi, iii) bölgesel statükonun korunması, iv) İsrail’in güvenliğinin sürdürülmesi, v) Körfez pazarlarına imtiyazlı erişimin sürdürülmesi, vi) siyasi ve ekonomik reformlarla beraber, insan hakları alanında iyileştirmelerin teşvik edilmesi.¹³² Fuller ve Lesser makalelerinde anılan ilkelerin dönemin şartlarına göre yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini

¹²⁸ PetterHarris, “Back in Bahrain? Britain Never Left Persian Gulf”, **National Interest**, 16 Aralık 2014, <https://nationalinterest.org/blog/the-buzz/back-bahrain-britain-never-left-persian-gulf-11868>. (ET: 20 Ağustos 2019).

¹²⁹ “UK to increase training to Oman”, **GOV.UK**, 17 Mayıs 2016, <https://www.gov.uk/government/news/uk-to-increase-training-to-oman>. (ET:12 Ağustos 2019).

¹³⁰ VAGNEUR-JONES, **a.g.e.**, s. 10.

¹³¹ Jane Kinnimont, “Future Trends in the Gulf”, Şubat 2015, **Chatham House**, https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/field/field_document/20150218FutureTrendsGCCKinninmont.pdf. (ET: 19 Ağustos 2019).

¹³² Graham E. Fuller, Ian O. Lesser, “Persian Gulf Myths”, **Foreign Affairs**, Vol: 76, No:3, 1997, s. 42-46.

savunurken günümüzde ABD'nin Körfeze yönelik argümanlarının büyük ölçüde değişmediği dikkat çekmektedir.

1960'lı yılların sonunda İngiltere'nin Süveyş'in doğusundan çekilme kararı almasıyla beraber dönemin ABD Başkanı Richard Nixon "ikiz sütun" şeklinde tanımlanan güvenlik stratejisini devreye soktu. Bu stratejiye göre; İran ve Suudi Arabistan, bölgesel güvenliğin muhafızları olarak Sovyet yayılmacılığına karşı birer dalgakıran görevi üstleneceklerdi.¹³³ ABD bu stratejisinin bir gereği olarak İran ve Suudi Arabistan'ı silahlandırmaya başladı. Bunu yaparken çoğunlukla İran'a odaklanan ABD, bir yandan da Suudi Arabistan'ı ihmal etmemeye çalışmıştır.¹³⁴ 1979 yılında vuku bulan İran devriminden sonra ABD'nin stratejisinin ana sütunu müttefik olmaktan çıkınca "ikiz sütun" stratejisi de sona ermiştir. ABD hükümeti, 1980 yılının hemen başında "Carter Doktrini"nin ilanı ile yeni stratejisini belirlemişti. Buna göre, ABD Körfeze yönelik herhangi bir tehlikeyi, kendisine yöneltilmiş kabul ederek müdahale edecekti. 1981 yılında başa gelen Reagan yönetiminin Körfez stratejisini devam eden İran-Irak Savaşı ve ABD ile İsrail'e yönelik İran destekli olduğu iddia edilen terör eylemlerine karşı mücadele belirlemiştir. Reagan yönetimi Başkan Carter'ın "merkezî komuta" fikrini bir ölçüde hayata geçirmiş ve Arap yarımadasındaki ülkelerle sıkı askerî işbirliğini başlatmıştır.¹³⁵

İran-Irak Savaşı'ndan sonra soğuk savaş döneminin de bitişiyle beraber ABD'nin Körfez stratejisi de yeni bir aşamaya girmiştir. 1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgali ile başlayan süreç, Suudi Arabistan'ın Irak'a yönelik tehdit algılamaları ile birleşince Suudi Arabistan'ın da davetiyle ABD söz konusu bölgede askerî varlık oluşturmaya başladı. Kuveyt'in işgalinden önce ABD'nin bölgedeki varlığı çok hissedilir ve görülür düzeyde değilken, işgalden sonra ABD'nin bölgede aktif stratejik konuşlanma süreci başlamıştır. Bu kapsamda, ABD'nin Körfez Donanma Gücü "5. Filo" şeklinde yeniden adlandırılarak Bahreyn kıyılarında

¹³³ WRIGHT, "The United States and Persian Gulf Security: ...", s. 3.

¹³⁴ F. G. Gause III, "British and American policies in the Persian Gulf, 1968-1973", **Review of International Studies**, 1985, Vol. 11, No. 4, s. 247.

¹³⁵ WRIGHT, "The United States and Persian Gulf Security: ...", s. 3-4.

konuslandırılmıştır. Akabinde de Umman ve Birleşik Arap Emirlikleri ile eş zamanlı olarak askerî iş birliği artırıldı. Kuveyt işgalden kurtarıldıktan sonra buradaki ABD askerî gücü de kalıcı hale geldi. Devam eden süreçte ABD'nin söz konusu bu politikası soğuk savaş sonrası süreçte bölgeye yönelik temel strateji haline geldi.¹³⁶

Soğuk savaştan sonra ABD'nin Clinton yönetiminin önderliğinde bölgeye yönelik temel stratejisi ise “çifte çevreleme” politikası şeklinde tezahür etmiştir. Bu strateji doğrultusunda, İran ve Irak çevrelenerek petrol üreten kilit Körfez ülkeleriyle beraber İsrail'in güvenliği garanti altına almak amaçlanmıştır.¹³⁷

1.12.4. ABD için Bahreyn'in Önemi

Amerikalılar İngilizlerin bölgede iyice kök salmalarından sonra, XIX. yüzyılda Bahreyn'e gelmişlerdir. Başlangıçta hedefleri bölgenin Müslüman sakinlerini Hristiyanlığa yönlendirmek olan Amerikalılar sözkonusu misyonerlik faaliyetlerinde başarısız oldular. Ancak bölgedeki ilk hastaneleri kuran Amerikalı misyonerler, böylece Körfez Araplarının inançlarını değiştiremeseler bile minnettarlığını kazanmışlardır.¹³⁸

ABD-Bahreyn ilişkileri 1971 yılında Bahreyn'in İngiltere'den bağımsızlığını kazanmasını takiben başlamış ve aynı yıl ABD Büyük Elçiliği başkent Manama'da açılmıştır. ABD'nin Körfez'deki kilit müttefiklerinden olan Bahreyn, ABD önderliğinde IŞİD'e karşı kurulan askerî koalisyon başta olmak üzere, birçok koalisyona katılım sağlamıştır. Bahreyn kuvvetleri, Afganistan'daki “Uluslararası Güvenlik Yardım Gücü”nü destekleyerek askerî üslerde çevre güvenliğine katkı sağlamış ve Körfez'de devriye görevi yapan bir “Koalisyon Görev Gücü”ne liderlik eden ilk Arap devleti olmuştur. Ayrıca korsanlıkla mücadele misyonunu amiral

¹³⁶ WRIGHT, “The United States and Persian Gulf Security: ...”, s. 4.

¹³⁷ Martin Indyk, “The Clinton Administration's Approach to the Middle East”, Soref Symposium, **Washington Institute for Near East Policy**, Washington, D.C 1993.
<https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/the-clinton-administrations-approach-to-the-middle-east>, (ET: 14 Temmuz 2019).

¹³⁸ JOYCE, **a.g.e.**, s. xii.

gemisini tahsis ederek destekleyen Bahreyn, ABD tarafından 2002 yılında NATO dışı en büyük müttefiklerden biri olarak kabul edilmiştir.¹³⁹

ABD'ye ait bölgedeki başlıca donanma ve hava üslerine ev sahipliği yapan Bahreyn'in savunma ekipmanlarının yaklaşık olarak %85'i ABD menşelidir.¹⁴⁰ ABD'nin Irak ve Afganistan operasyonlarında aktif ve öncelikli olarak kullandığı 5. Filo Bahreyn'de konuşlu olup Körfez Bölgesi'nin tamamıyla beraber, Umman Körfezi, Hint Okyanusu, Kızıldeniz ve Doğu Afrika bölgesinde bazı suların güvenliğinden sorumludur. Bununla beraber, ABD'nin Donanma Güçleri Merkez Komutanlığı da Bahreyn'den yönetilmektedir. Aslında, ABD'nin Bahreyn ile olan ilişkisi, Washington'un NATO müttefikleriyle olan ilişkisi kadar yakındır. Nitekim, Ekim 2001'de, George W. Bush, Bahreyn'in NATO üyeleriyle aynı askerî teçhizatı satın alma hakkına sahip olduğu yönünde bir karara imza atmıştır.¹⁴¹

¹³⁹ "U.S. Relations With Bahrain", **US Department of State**, 23 Eylül 2018, <https://www.state.gov/u-s-relations-with-bahrain/>, (ET: 15 Ağustos 2019).

¹⁴⁰ Anthony H. Cordesman, "The Arab-U.S. Strategic Partnership and the Changing Security Balance in the Gulf", **Center for Strategic and International Studies (CSIS)**, 2015, s. 49.

¹⁴¹ Bahrain's Importance to the United States", **Stratfor**, 6 Temmuz 2015, <https://worldview.stratfor.com/article/bahrains-importance-united-states>, (ET: 15 Ağustos 2019).

İKİNCİ BÖLÜM

İRAN'IN SUUDİ ARABİSTAN VE DİĞER KÖRFEZ ÜLKELERİYLE İLİŞKİSİ

2.1. İran'ın Körfez'e Yönelik Siyasetine Genel Bir Bakış

İran ile Körfez ülkeleri arasındaki anlaşmazlıkların tarihi çok eskiye dayanmaktadır. Bu anlaşmazlıklar iç siyasetteki gelişmeler, mezhepsel ve etnik farklılıklarla beraber stratejik ve bölgesel rekabetten kaynaklanmıştır. Bu yönüyle ideolojik ve jeopolitik unsurlar barındıran söz konusu bu rekabette İngiltere ve ABD gibi küresel güçlerin etki ve müdahaleleri de bölgesel ilişkileri şekillendiren faktörlerin başında gelmektedir.

İran Devrimi'nin bir sonucu olarak bölgesel ilişkiler dostane olmaktan uzak ve düşmanca bir çizgide seyretmiştir. Körfez ülkeleri kâğıt üzerinde ortak hareket eder gibi görünseler de İran ile ilişkileri de dahil olmak üzere birçok konuda farklı fikirlere sahiptirler. Coğrafik, demografik ve doğal kaynak zenginliği açısından da düşünüldüğünde; bölgesel açıdan, Araplar nezdinde lider ülke olma iddiası taşıyan Suudi Arabistan dışındaki; Katar, Kuveyt, Umman ve Bahreyn gibi ülkeler İran ile doğrudan bir rekabetten kaçınmaktadırlar. Öte yandan, etnik ve mezhepsel açıdan taşıdıkları karakteristik özellikler ve İran ile sahip oldukları ortak tarih de Körfez-İran ilişkilerinin doğasını belirleyen başat unsurlardandır. Bu zaviyeden bakıldığında, Sünnî yönetimler tarafından idare edilen ve Şîî nüfusun önemli bir oran teşkil ettiği, İran orijinli azınlıkların bulunduğu Kuveyt ve Bahreyn gibi ülkelerin İran kaynaklı tehdit algılamaları daha belirgindir. Bilhassa İran'ın Bahreyn'e yönelik hak iddiaları ülkeyi İran konusunda daha temkinli ve tedbirli olmaya itmiştir.¹⁴²

¹⁴² S. Hunter, *Iran's Foreign Policy in the Post-Soviet Era: Resisting the New International Order*, Westport, CT: Praeger, 2010, s. 191.

Esasen, etkisi itibariyle İran ve Körfez ülkeleri arasındaki münasebet ya da mücadeleden bahsederken tartışmanın büyük ölçüde İran ve Suudi Arabistan arasındaki ilişki çevresinde şekillendiğini ifade etmemiz mümkündür. Suudi Arabistan Körfez Bölgesi'nde İran'a hem ekonomik hem de askerî açıdan tehdit oluşturma potansiyeli taşıyan tek güç olarak öne çıkmaktadır. Nitekim, iki ülkeden Suudi Arabistan İran'ın Arap ve İslam dünyasındaki ideolojik rakiplerini desteklemeye meyilli iken, İran da Suudi Arabistan'ın bölgedeki geleneksel müttefikleri ile arasını açıp onu izole etmeye yönelik hamleler gerçekleştirmektedir.¹⁴³

İki taraf arasındaki gerilim analiz edilirken, genellikle büyük bir çoğunluğu Şii olan İran ile Sünnî olan Körfez ülkeleri, Fars ve Arap kimlikleri de ilave edilerek indirgemeci bir bakış açısı izlenir. İran'ın Körfez İş Birliği Teşkilatı'na üye olan ülkelerin nüfuslarının toplamından (yaklaşık 55 milyon)¹⁴⁴ fazla olan 80 milyonu aşkın nüfusu ve monarşi geleneği ile beraber, devrimden sonra bu geleneğin meşruiyetini sorgulayan dinî ideolojisi devrim sonrası İran'ın dış politikasını yönlendiren ve Körfez ülkelerinin de İran'ı istikrarlarına karşı tehdit olarak algılamalarına sebep olan ana unsurlardandır.¹⁴⁵ İran'ın yumuşak gücünü etkin bir biçimde kullanarak yıllar boyu izlediği dış politika anlayışının bir sonucunda dönemsel olarak gelişen ilişkiler ve yakınlaşmalar genellikle gölgede kalmıştır. Körfez ülkeleri de benzer bir siyasetle, iç sorunlarını hasıraltı etmek adına nüfuslarını manipüle ederek "İran tehlikesi"ne odaklanmalarını sağlayarak İran'ı iç sorunlarının kaynağı ve günah keçisi ilan etme yolunu seçmişlerdir.

İran'ın bölgesel nüfuz tesis etme gayretlerini M.Ö. VI. yüzyıl gibi erken bir tarihe dayandırmak mümkündür. Bu tarihlerde Ahameniş İmparatorluğu'nun önderliğinde bölgede hâkimiyet kuran Persler, M.S. VII. yüzyılda etkilerini kaybettiler, ta ki 1602 yılında Safevîler'in Bahreyn'i Portekizlilerden almalarına

¹⁴³ GUZANSKY Yoel, *The Arab Gulf States and Reform in the Middle East: Between Iran and the "Arab Spring"*, Palgrave Macmillan, New York 2015, s. 85.

¹⁴⁴ "Population", **GCC-Stat**, 2017, <https://dp.gccstat.org/en/DashBoards?2ncd0h4AYU12Vp2d9ze9w>. (ET: 29 Aralık 2019).

¹⁴⁵ A. Molavi, 'The Iran Primer: Iran and the Gulf States', Washington, DC, **United States Institute for Peace**, 2015, <http://iranprimer.usip.org/resource/iran-and-gulf-states> (ET: 4 Ağustos 2019).

kadar. XVIII. yüzyıla gelindiğinde bölgesel hâkimiyetlerini yeniden yitiren İranlılar, 1820 yılında İngilizlerin bölgede hâkimiyet kurmalarıyla beraber ilişkilerini bölgesel idareciler düzeyinde sürdürme yoluna gitmişlerdir. Bu ilişkiler İngilizler tarafından da hoş karşılanmıştır. XX. yüzyıla gelindiğinde, Muhammed Rıza Şah yönetimindeki İran, İngiltere'nin 1968 yılında bölgeden çekilmesinin akabinde yeniden bölgesel, başat bir aktör olarak göze çarpmaya başlamıştır. Bu tarihten sonra İngiltere'nin bölgede oluşturduğu boşluğu fırsat bilen ABD, İran ve Suudi Arabistan'ın sac ayaklarını oluşturdukları bir stratejiyi devreye soktu. Bu dönemde her iki ülkeye de ABD'nin yaptığı silah satışlarında önemli artışlar göze çarparken, iki ülke "Körfez'in ikiz sütunları" olarak adlandırılmışlardır.¹⁴⁶ 1979 yılında vuku bulan İran İslam Devrimi'nden sonra İran daha agresif bir politika izleme yoluna gitmiş ve bölgesel rekabet derinleşerek devam etmiştir.

1979 yılında gerçekleşen İran Devrimi birçok ideolojik argümanın öne çıktığı bir dış politikanın izlenmesini tetiklemiştir. Ancak devrimin akabinde 1980 yılında Irak ile patlak veren savaştan sonra, özellikle Arap ülkelere yönelik dış politikada devrimci İslami ideolojik anlayış yerini ulusal çıkarların hüküm sürdüğü bir siyaset anlayışına bırakmıştır. İran'ın 1990'lı yıllarda, Körfez ülkelerine yönelik dış politikası, ABD bağımlılığı bir tarafa bırakılacak olursa, büyük ölçüde Rıza Şah'ın 1970'lerde izlediği dış politika ile aynıdır. Körfez ülkelerinin İran'a yönelik güvensizlik ve korkuya dayalı tehdit algılamalarının, etnik ve mezhepsel farklılıklardan öte, küçük ülkelerin kendilerinden büyük komşularına karşı hissettikleri genel bir korkudan kaynaklandığını ifade eden görüşler de mevcuttur.¹⁴⁷

2.1.1.Şah Döneminde İran'ın Körfez Politikası ve Bahreyn

Arap bakış açısına göre, Pers zihniyeti, şahın İran ruhu üzerine inşa ettiği ve şovenist Aryan duygularına sıkıca sarılmış güçlü milliyetçi hislere dayanır. Nitekim, 1920'lerde iktidara geldiğinde, Rıza Şah'ın ilk icraatlarından biri, Farsçanın Arapça kelimelerden arındırılmasına yönelik yayımladığı emir olmuştur. Pehlevi

¹⁴⁶ Sanam Vakil, "Iran and the GCC Hedging, Pragmatism and Opportunism", **Chatham House**, Eylül 2018, s. 4.

¹⁴⁷ Christin Marschall, **Iran's Persian Gulf Policy: From Khomeini to Khatemi**, Londra ve New York, Routledge Curzon, 2003, s.3.

hanedanlığındaki bu Arap karşıtı eğilimin 60 yıllık iktidarları boyunca devam ettiği ifade edilmektedir.¹⁴⁸

1930'lu yılların ortalarında Ebu Musa ve Tunb Adaları'na yönelik olarak hak iddiasında bulunan Rıza Şah'ın bu girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu bölge XIX. yüzyılda Fars teritoryal alanına dahil iken 1903 yılında İngilizler tarafından kontrol altına alınarak Şarjah Emirliği'ne devredilmiştir. Tunb Adaları sonraki süreçte Resü'l-Hayme Emirliği'ne geçmiştir. Rıza Şah'ın donanma gücü kurma teşebbüsü 1941 yılında İngiltere ve Rusya'nın İran'ı işgaliyle son bulmuştur. Rıza Şah'ın yerine tahta geçen oğlu Muhammet Rıza Şah iktidarının ilk 20 yılını içte gücünü pekiştirmekle geçirmek durumunda kaldıktan sonra Körfez Bölgesi'ne dikkatini verebilmiştir. 1960 yılından sonra dış politikaya odaklanan oğul Rıza Şah'ın hedefi Körfezi dış müdahalelerden kurtarmak ve bağımsız ulusal bir politika izlemektir. Aslında şah, temelde Sovyetler Birliği'yle normalleşme ve buna paralel bir biçimde ABD ile de ilişkileri güçlendirmeyi hedeflemiştir.¹⁴⁹

Irak monarşisine yönelik olarak 1958 yılında gerçekleştirilen darbe Muhammet Rıza Şah önderliğindeki İran'ın dış politikasında bir kırılma noktası teşkil etmiştir. Söz konusu darbenin bir monarşist yönetime karşı yapılmış olması, İran'la beraber diğer Körfez ülkelerini ortak bir endişeye sevk etmiş ve ortak bir paydada buluşturmuştur. Bu tarihten sonra İran komşularıyla daha dostane ilişkiler kurma gayretine girmiştir. Bu doğrultuda, İran 1961 yılında Irak'ın Kuveyt'e yönelik hak iddialarını kınamıştır. (Tıpkı 30 yıl sonra İran İslam Cumhuriyeti'nin 1990 yılında yapacağı gibi.)¹⁵⁰ Devam eden süreçte İran sırasıyla 1965'te Kuveyt, 1968'de Suudi Arabistan, 1969'da Katar, 1974'te Umman ve Birleşik Arap Emirlikleri ile kıta sahanlığı sorunlarını aşmaya yönelik antlaşmalar imzalamıştır.¹⁵¹

¹⁴⁸ Abdullah K. Alshayji, "Mutual Realities, Perceptions, and Impediments Between the GCC States and Iran", Ed. Potter Lawrence G., Sick Gary G., **Security in the Persian Gulf: Origins, Obstacles, and the Search for Consensus**, New York, Palgrave, 2002, s. 220.

¹⁴⁹ MARSCHALL, a.g.e., s. 6-7.

¹⁵⁰ MARSCHALL, a.g.e., s. 6.

¹⁵¹ J. Calabrese, **Revolutionary Horizons: Regional Foreign Policy in Post-Khomeini Iran**, New York St. Martin's Press, 1994, s. 46.

Buna rağmen, şahın İran'ın ulusal çıkarlarını tanımlamayı ve geliştirmeyi seçtiği yollar Körfez ülkelerini tedirgin etmiştir. Şah, İran'ın komşularına hükmetmekle ilgili imajını düzeltmek adına uyumlu bir profil çizme gayreti içerisinde olsa da şahın bu tutumu güven vermekten uzak kalmıştır. Körfez ülkelerine 1970'lerin başlarında birkaç kez NATO tarzı bir savunma örgütü kurulmasını öneren şah, kurulmasını önerdiği bu savunma örgütüne 1975 Cezayir Antlaşması'nın ardından gerginliğin görece azaldığı komşu Irak'ın da güvenlik alanında iş birliğini öngören bu örgüte katılımını hoş görmüştür. Suudi Arabistan ve Körfez emirlikleri, bu tür tekliflerin bütün versiyonlarına direnmişlerdir. Görece küçük olan Körfez ülkeleri İran ile Irak arasındaki sürtüşmelerden olabildiğince uzak durup her iki bölgesel gücün de tahakkümü altına girmekten özellikle kaçınmışlardır.¹⁵²

2.1.2.Şah ve Suudi Arabistan

İngiltere'nin Ocak 1968'de aldığı Körfezden çekilme kararı ile İran Devrimi'nin ilk işaretlerini veren Kum kentinde Ocak 1978'de patlak veren isyanlar arasında geçen çalkantılı on yıllık süre zarfında İran ve Suudi Arabistan farklılıklarını görmezden gelmeye çalışan bir siyaset izlemişlerdir. Bu dönemde Kral Faysal'ın şah ile anlaşmazlığa düştüğü bilinen temel meseleler şunlardı:şahın Bahreyn (1968-69), Ebu Musa ve Tunb Adaları'na (1971) yönelik hak iddiaları ile beraber, İsrail ile uzun zamandır devam eden ittifakı. Bunların dışında iki lider bölgesel güvenliğin bir kaynağı olarak İslam'ın kullanışlılığı noktasında fikir ayrılığı içindeydiler.¹⁵³

Bütün fikir anlaşmazlıklarına karşın iki monarşi karşılıklı çıkar noktasında buluşmayı başararak, bölgesel statükonun devamı adına Sovyetlerin bölgedeki faaliyetlerine karşı ortak bir tutum takınmışlardır. Şüphesiz bu iki müttefik monarşinin ilişkilerinde ABD'nin özel bir yeri olmuş ve bu iki ülke sonraları sıklıkla ABD'nin Körfeze yönelik güvenlik siyasetinin ikiz sütunları olarak anılmıştır. Bu dostane ittifakın bir sonucu olarak, Suudi idareciler İran'da devrimin ilk kıvılcımları

¹⁵² CALABRESE, a.g.e., s. 46.

¹⁵³ R.K. Ramazani, **Revolutionary Iran: Challenge and Response in the Middle East**, Londra, John Hopkins University Press, 1988, s. 86-87.

ortaya çıkmaya başladığı andan itibaren tepkilerini ortaya koymuşlardır. Ancak birçok ülke gibi Suudi Arabistan da İran Devrimi'ni hafife almıştır. Örneğin 1978 yılının Ağustos ayında verdiği bir demeçte Prens Sultan Fahd bölgesel çalkantıların müsebbibi olarak Sovyetleri göstermiş ve şahı överek bütün Arap ülkelerine, muhalefetle mücadelesinde şahın yanında olmaları için çağrıda bulunmuştur. Yaklaşık bir yıl sonra dahi Suudi yetkililer İran Devrimi'nin dinamiklerini idrak edebilmiş değillerdi. Öyle ki Veliaht Prens Fahd, Ocak 1979'da şah İran'ı terk etmeden hemen önce katıldığı bir röportajda; Suudi Arabistan'ın "İran Hükümdarı Muhammet Rıza Şah'ı" desteklemesinin sebebinin şahın şeriata bağlı bir yönetimi benimsemiş olması ile açıklamış ve İranlıların yalnızca "düşmanın" (Sovyetler) çıkarına olan bu krize son vermeleri için çağrıda bulunmuştur. Şahın 16 Ocak 1979'da ülkeyi terk etmesinden sonra Suudi yetkililer İran ile ilgili basına demeç vermeyi sonlandırmışlardır.¹⁵⁴

2.2.İran Devrimi'nin Bölgesel Yansımaları

2.2.1.İran'ın Devrimini İhraç Etme Siyasetinin Körfezdeki Yankıları

İran Devrimi sonucunda Batı destekli bir yönetime son verilmesi ile XX. yüzyılın devrim anlayışı ideolojik bir değişim yaşamış ve mevcut eğilimin dışında bir hadise vuku bulmuştur. Bunun neticesinde kaçınılmaz bir biçimde bütün bölge, Arap olmayan, Şiî İran'da meydana gelen bu devrimin yankılarından etkilenmiştir. Nitekim, diğer bütün devrimci rejimler gibi Tahran yönetimi de ideolojisini mümkün olan her yere "ihraç" etmeye yönelik bir siyaset izleme yoluna gitmiştir.¹⁵⁵ Humeyni bölge Müslüman ülkelerinin yönetimlerini; çürümüş, değersiz, gayri İslami ve yıkılmaya "müstahak" olarak nitelendirmekteydi. İran Devrimi'nin başarısı ve Humeyni tarafından sarıh bir biçimde dillendirilen "ihraç etme" arzusu çok geçmeden bölgedeki Arap komşularını tedirgin etmiştir.¹⁵⁶

¹⁵⁴ RAMAZANİ, a.g.e., s. 87-88.

¹⁵⁵ Anoushiravan Ehteshami, "Iran's Regional Policies Since The End Of The Cold War", Ed. Gheissari Ali, **Contemporary Iran**, Oxford, Oxford University Press, 2009, s. 326.

¹⁵⁶ Peter Mansfield, **Ortadoğu Tarihi**, Çev. Ümit Hüsrev Yolsal, İstanbul, Say Yayınları, 2012, s. 459-461.

Bu komşuların başında başta Suudi Arabistan olmak üzere Körfez monarşileri geliyordu. Çünkü ortaya çıkan söz konusu bu yeni tehdit; devrimci, anti-monarşist, anti-Amerikan ve Şîî'ydi. Ancak bunun da ötesinde Suudi Arabistan'ın en önemli argümanı olan “din” adına yapılmış ve Suudi anlayışa karşı bir antitez şeklinde vuku bulmuştu. Suudi Arabistan geçmişte de Nasırcılık ve Baasçılık gibi tehlikelerle karşı karşıya kalmış ve buna benzer tehditleri İslam'ın Suudi yorumu olan Vehhâbilikle bertaraf edebilmiş; dinî söylemin etki etmediği zamanlarda da maddi imkânlar kullanılarak radikal hareketlerin yayılması durdurulabilmişti. Ancak İran tehdidi diğerlerinden birçok yönüyle ayrılıyordu. İslam kardeşliği söyleminin de fayda etmeyeceği aşîkâr gibiydi. Geriye kalan son seçenek Şîîlik ve Farslık karşısında Sünnîlik ve Araplığı vurgulamak olarak görüldü. Suudi Arabistan bu projesi için hiçbir maliyetten kaçınmayacaktı. Öyle ki, İran-Irak Savaşı esnasında Saddam Hüseyin'in kullanma yoluna gittiği tarihi Şîî-Sünnî referansların ilham kaynağı da Suudi Arabistan'ın bizzat kendisiydi. Suudi Arabistan'ın bu stratejiden muradı İran Devrimi'ni İran'ın Şîî ve Fars tarafını ön plana çıkartarak İran'ın kendisiyle sınırlı bırakmaktı. Bu siyaset o dönemde büyük ölçüde başarılı olmuş ve İran'ın devrimi ihraç etmeye yönelik gayretlerine güçlü bir biçimde ket vurmuştur.¹⁵⁷

Ancak İranlılar Körfez monarşilerinin İslam anlayışlarını “Amerikan tipi İslam” olarak nitelendirip tehditlerini sürdürmüşlerdir.¹⁵⁸ Devrimin ortaya çıkardığı tehditlerin çok yönlü olması nedeniyle Körfez ülkelerinin “tehdit algılamaları” farklı kanallarla kendini hissettirmeye devam etmiştir. Bunun en çarpıcı biçimlerinden biri ise İran'ın demografik referanslara sahip Şîîlik temelli jeopolitik meydan okumasıydı. Mesela Suudi Arabistan'ın en önemli petrol sahalarının yer aldığı Körfez kıyısındaki El-Hasa Bölgesi'nin Şîî yoğunluklu nüfusa sahip olması ve petrol ticaretinde Hürmüz Boğazı'na bağımlı olunması hâlihazırda da Suudi Arabistan için önemli bazı zaaf noktalarındandır.¹⁵⁹ Bunun yanında İran, kadim bağlarının bulunduğu Körfez'deki Şîî azınlıklarla irtibatını sürdürme siyasetini devam ettirmiş ve devrimin ihraç edilmesi noktasında mevcut politikalarını hararetle sürdürmüştür.

¹⁵⁷ Ünal Gündoğan, **İran ve Ortadoğu**, Ankara, Adres Yayınları, 2010, s. 308.

¹⁵⁸ Graham Fuller, **The Center of the Universe; The Geopolitics of Iran**, Boulder: Westview Press, 1991, s.87-88. Aktaran: Ünal Gündoğan, **a.g.e.**, s. 327.

¹⁵⁹ GÜNDOĞAN, **a.g.e.**, s. 326.

2.2.2. İran-İrak Savaşı'nın Körfez Ülkelerine Etkisi

İran'ın devrimini ihraç etme siyaseti açısından en kolay lokma Pan-Arap ideolojisi ve yoğun Şiî nüfusuyla Saddam'ın Irak'ı görünüyordu. Tahran'ın Arapça haber kaynakları Saddam'a nefret kusarken, Irak halkını ona karşı ayaklanmaya davet ediyordu. Bu açık meydan okumayı gören Saddam Hüseyin hızlı bir darbeye Humeyni'nin devrilebileceğine inanarak İran'a savaş açtı. Bu esnada dinî ve kültürel kimliklerinin köktenci Şiî siyaseti tarafından tehdit edildiğini düşünen İranlı büyük azınlıklardan; kuzeybatıda Kürtler, Hazar Ovası Türkmenleri ve güneybatıdaki Hûzistan Arapları özerklik talep ederken, İran'ı ayaklanmakla tehdit etmekteydiler. Irak başlarda İran'ın topraklarının içlerine kadar ilerlediyse de İranlıların morali beklenenin üzerindeydi ve Mayıs 1982 itibariyle bütün topraklar geri alındı. Bu esnada var güçleriyle Irak'ın yanında saf tutan Körfez ülkeleri Saddam Hüseyin'e teçhizat ve finansal destek sağlamakla yetinmeyerek olası bir İran zaferinin yıkıcı sonuçlarına karşılık 1981 yılında Körfez İş Birliği Konseyi'ni kurdular. Savaşın en çarpıcı sonuçlarından biri ise toprağa dayalı milliyetçiliğin ne denli etkili olduğunu göstermesi oldu; nasıl ki Arapça konuşan İranlılar Irak tarafına geçmedilerse, Iraklı Şiî Arapların büyük çoğunluğu da ülkelere sadık kalarak İran İslam Cumhuriyeti tarafından işgal edilip yönetilmeye can atmadıklarını gösterdiler. Bu yıkıcı ve bölgesel dengeleri sarsıcı savaşın kazananı; “yenilmediği için Saddam”, kaybedeni ise; “yenemediği için Humeyni” olmuştur denebilir.¹⁶⁰

Savaş sırasında kurulan KİK, başlarda ekonomik iş birliği iddiasıyla ortaya çıksa da İran Devrimi ve bununla beraber İran-İrak Savaşı'nın yarattığı tehditler münasebetiyle kurulduğu apaçıktı. İran'ın mevcut tehditleri Körfez'deki Şiî azınlıkların ayaklanması ihtimaliyle körüklenince söz konusu bu durum Körfez ülkelerini acil tedbir almak durumunda bırakmıştı.¹⁶¹ 1988 yılında İran-İrak Savaşı'nın sona ermesi, 1989 yılında Humeyni'nin vefatı, 1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılması gibi hadiseler Şiî-Sünnî çatışmasında tansiyonu hayli düşürdü. Gerginliğin azalmasında Humeyni'nin vefatından sonra cumhurbaşkanlığına seçilen Haşim Rafsancani (1989-1997) ve

¹⁶⁰ MANSFIELD, a.g.e., s. 461-2, 464-5.

¹⁶¹ GÜNDOĞAN, a.g.e., s.350.

ondan sonra göreve gelen Muhammed Hatemi (1997-2005) gibi seleflerinden görece daha ılımlı politikalar izleyen devlet adamları önemli rol oynamıştır. Nitekim oluşan bu ılımlı atmosferde, 1991 yılında İran ve Suudi Arabistan karşılıklı büyükelçilikler açarak diplomatik ilişkileri yeniden tesis etmişlerdir.¹⁶² 2005 yılında Ahmedinejad'ın başa gelmesiyle mevcut ılımlı hava kısmen bozulduysa da 1990'lı ve 2000'li yıllarda genelde gerginliğin tonu düşük seviyede olmuş, her iki taraf da görece mutedil olmayı seçmiştir. Ancak Arap Baharı patlak verip İran yayılmacı bir siyaset izlemeye başlayınca hem söylemde hem de sahada kılıçlar çekilmiş ve birçok yerde vekâlet savaşları vasıtasıyla hesaplaşmalar gerçekleşmiştir ve gerçekleşmektedir. Kuşkusuz söz konusu bu gerginliğe ivme kazandıran diğer taraflar Suudi Arabistan ve BAE olmuştur.

2.3.1979 Devrimi'nden Arap Baharı'na İran-Suudi Arabistan İlişkilerine Genel Bir Bakış

Ulusal bir referandumun ardından, 1979 baharındaki kuruluşundan bu yana, İran İslam Cumhuriyeti, Suudi Arabistan monarşisinin antitezi idi. Nitekim Humeyni, Suudi monarşisinin devrilmesi çağrısında bulunmuş ve Müslümanların kutsal beldeler olan Mekke ve Medine'nin yönetimini devralıp tek bir millet (ümme) olarak birleşmesi gerektiğini ifade etmiştir. Humeyni bu tür söylemler yoluyla, İran'ı Şiî dünyasının merkezi olarak gören Suudi Arabistan Şiîlerine ilham olmuş ve bu durum hoşnutsuz azınlığın bir kralı deviren İran'a hayranlık duymasını sağlamıştır. Ancak aynı etki Suudi Arabistan'ın nüfusunun çoğunluğuna sirayet edememiş, Humeyni İran'da yaygın olan ilk üç halifeye yönelik aşağılayıcı ifadeleri yasakladığında bile Suudilerin çoğunluğu İran Devrimi konusundaki tereddütlerini korumuşlardır.¹⁶³

2.3.1.İran-Irak Savaşında Suudi Arabistan Faktörü

İran Devrimi'nden sonra Şiî isyanının demlendiği Irak, Humeyni'nin devrimi ihraç etme arzusu konusunda tedirgin olmuştur. Bununla beraber Irak Humeyni'nin

¹⁶² GÜNDOĞAN, a.g.e., s. 352.

¹⁶³ Banafsheh Keynoush, **Saudi Arabia and Iran: Friends or Foes**, Londra, Palgrave Macmillan, 2016, s. 109.

Cezayir Antlaşması'na uygun davranmadığını ileri sürmekteydi. Irak Devlet Başkanı Muhammed el-Bâkır döneminde görece ılımlı bir havanın olduğu İran-Irak ilişkileri, Temmuz 1979'da Saddam Hüseyin'in iktidara gelişiyle hızla ve tamamen bozulmuştur. İran'dan Hûzistan eyaletiyle beraber, Ebu Musa ve Tunb Adaları'nı terk etmesini isteyen Saddam, İranlı kadınlarla evli olan Iraklı erkeklerin boşanmaya zorlanmasını emretti. Bununla da yetinmeyen Saddam, Iraklı Şiî din adamlarını, özellikle de Ayetullah Muhammed Bekir Sadr'ı susturmak için bir kampanya başlattı. Nihayetinde, 22 Eylül 1980'de, 1975 Cezayir Antlaşması'nı fesheden Saddam Hüseyin, Şattülarap bölgesel anlaşmazlığına işaret ederek İran'ın işgalini emretti.¹⁶⁴

8 Şubat'ta Saddam, Irak'ın Arap olmayan bir devletle savaşması gerektiğinde diğer Arap ülkelerinin ona arka çıkmasını öngören "Pan-Arap Şartı"nı açıkladı. 13 Şubat'ta, Prens Nayif liderliğindeki Suudi Arabistan, Irak'ın İran Devrimi'nin yayılmasına ket vuracak tek güvenilir caydırıcı güç olduğunu ifade eden tüzüğü onayladı. Pan-Arap Şartı'nın Körfeze yönelik dış müdahaleyi reddetmesine rağmen, ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinski, Irak'ın İran'ı durdurmada merkezi bir rol oynadığını vurguladı ve CIA Bağdat'ta bir istasyon açtı.¹⁶⁵

Irak'ı bölgesel dengeleyici olarak öne çıkarmakla Riyad, Saddam'ın "İran'a karşı zaferin hızlı olacağı yanılgısı"na kapılmasına istemeden de olsa sebep olmuş olabilir ancak Suudi Arabistan'da söz konusu savaş hakkında kafa karışıklığı hâkimdi. Suudi Arabistan, bir yandan savaşın başlamasıyla Irak'a arka çıkarken diğer yandan da İran'ın süregelen düşmanlıklara son vermesi yönünde baskı yapıyordu.¹⁶⁶

İran'ın Suudi Arabistanlı Şiîler üzerindeki potansiyel etkisinden dolayı, krallık, Şiî-Sünnî rekabetini kışkırtma konusunda temkinliydi. Suudi Arabistan bir yandan içerde bu dengeyi sağlarken diğer taraftan da Saddam'ı savaşı sonlandırması için ikna etmeye çalışıyordu. Ancak Suudi Arabistan'ın bu savaşa dahli büyük ölçüde ideolojik kaygılara dayandırılmıştır. Nitekim savaş esnasında belirli radikal

¹⁶⁴ KEYNOUSH, a.g.e., s. 114.

¹⁶⁵ KEYNOUSH, a.g.e., s. 114.

¹⁶⁶ KEYNOUSH, a.g.e., s. 114-115.

Suudi gruplar Şiî kanının akıtılmasının helal olduğu yönünde görüşler bildirmişlerdir.¹⁶⁷

Sonuç itibariyle, Suudi Arabistan İran'ın devrimini ihraç etme arzusunu ciddiye almış ve Kuveyt'le beraber İran-Irak Savaşı esnasında Irak'a 40 milyar dolar tutarında ekonomik yardımda bulunmuştur. Akabinde Körfez İş Birliği Konseyi'nin kuruluşu da bu tedirginliğin bir tezahürü olmuştur.¹⁶⁸ Özellikle İran'a karşı Irak'a verilen desteğin oluşturduğu sosyo-politik travma bugün dahi etkisini devam ettirmektedir İran'da. Öyle ki, bu savaş İran'ın bundan sonraki dış politikasını köklü bir şekilde etkilemiştir.¹⁶⁹ Söz konusu savaşın bir diğer çarpıcı sonucu ise Bahreyn'de mevcut farklılıkların körüklenerek şiddetli bir hâl alması olmuştur.

2.3.2.Körfez (Arap Ülkeleri) İş Birliği Konseyi'nin Kuruluşu

1973 Arap-İsrail Savaşı, akabinde petrol ambargosu neticesinde yükselen petrol fiyatları, İran'da 1979 yılında meydana gelen devrim ve ardından Sovyetlerin Afganistan'ı işgali ve son olarak da İran Devrimi'nin akabinde patlak veren İran-Irak Savaşı, KİK'in 25 Mayıs 1981 yılında kurulmasını tetikleyen temel hadiseler olarak göze çarpmaktadır. Aslında KİK'in kurulmasından evvel Körfez ülkeleri arasında çeşitli alanlarda iş birliğine imza atılmıştı. Bu iş birliklerinin en önemlilerini şu şekilde sıralayabiliriz: 1976 yılında BAE, Bahreyn, Suudi Arabistan, Irak, Katar ve Kuveyt'in bölge içi deniz taşımacılığı operasyonlarını dengelemek için "Birleşik Arap Denizcilik Örgütü"nü, yine aynı yılda; BAE, Suudi Arabistan, Katar, Kuveyt, Umman ve Irak, "Körfez Limanları Otoritesi"ni kurmuşlardır. 1979 yılında Bahreyn, Kuveyt ve Suudi Arabistan, petrol yan ürünleri endüstrisi oluşturmak için "Körfez Petrokimya Sanayi Şirketi"ni kurmuşlardır. 1980 yılında ise BAE, Bahreyn, Suudi

¹⁶⁷ KEYNOUSH, a.g.e., s. 115.

¹⁶⁸ R. E. Amiri, K. Samsu, H. G. Fereidouni, "The Hajj and Iran's Foreign Policy towards Saudi Arabia", *Journal of Asian and African Studies*, 2011, Vol. 46, No. 6, s. 680.

¹⁶⁹ Mehran Kamrava, "CIRS Book Talk: Troubled Waters | Mehran Kamrava", *YouTube*, 19 Eylül 2018, <https://www.youtube.com/watch?v=8USyv-3FWWhA>. (ET: 2 Şubat 2020).

Arabistan, Katar, Kuveyt ve Irak, Bahreyn’de bir “Arap Körfezi Üniversitesi” kurmayı kabul etmişlerdir.¹⁷⁰

Daha önce İran, Irak ve Suudi Arabistan yetkililerince dile getirilen, bir Körfez birliğinin kurulması fikri daha küçük olan diğer Körfez ülkeleri tarafından pek rağbet görmemiştir. Çeşitli sebeplerle daha önce kuruluşu gerçekleşmeyen KİK, 1976 yılında Kuveyt Veliaht Prensi Şeyh Cabir el-Ahmet, “bölge güvenlik ve istikrarının sağlanması” için bir “Körfez Birliği” kurulması fikrini ortaya atmıştır. Birliğin kurulması için müzakereler 1979 yılında başlamış ve 4-5 Şubat 1981 tarihinde Körfez ülkelerinin dışişleri bakanlarının bir araya geldiği bir toplantıda Kuveyt’in, Körfez ülkeleri arasında; kültürel, sosyal, ekonomik ve siyasi iş birliği, entegrasyon ve koordinasyonun sağlanmasına yönelik olarak, “Körfez İş Birliği Konseyi”nin kurulmasını resmen teklif etmesiyle birlik kurulmuştur.¹⁷¹

Tarihi, Birleşik Arap Cumhuriyeti, Bağdat Paktı’yla beraber; Libya, Mısır, Suriye, Tunus ve Sudan’ı içeren çok sayıda başarısız ittifak ve bölgesel birlik çabasıyla dolu olan Ortadoğu ve Arap dünyasında KİK söz konusu bu tarihsel tecrübenin ağırlığına karşı iddialı bir oluşum olarak ortaya çıkmıştır.¹⁷² Üyeleri ikili ilişkiler kurmada özgür olan KİK, birkaç faktör nedeniyle ortak bir sonuca ulaşmada zorluk çekmektedir. Bu faktörleri şu şekilde sıralayabiliriz: Arap yarımadasının yüzyıllardan bu yana süre gelen kabile ilişkileri, kangrenleşmiş sınır sorunları, mezhepsel farklılıklar, farklılık arz eden petrol ve ekonomi politikalarıyla beraber silah tedarik etmede izlenen strateji farklılıkları.¹⁷³

2.3.3.Devrimden Bu Yana İran’ın Bahreyn’e Yönelik Hak İddiaları

XX. yüzyılın en sarsıcı hadiselerinden biri olan İran Devrimi hem bölgesel hem de uluslararası birçok etkiyiberaberinde getirmiştir. Bahreyn’de dinî temeller

¹⁷⁰ John Duke Anthony, “The Gulf Cooperation Council: A New Framework for Policy in the Coordination”, Ed. Richard Sindelcar ve J. E. Peterson, **Crosscurrents in the Gulf: Arab Regional and Global Interests**, Routhledge Press, 1988, s. 40.

¹⁷¹ Rayadh Alasfoor, **The Gulf Cooperation Council Its Nature and Achievements**, Lund, Lund University Press, 2007, s. 30.

¹⁷² R. Hrair Dekmejian, “Prospects for the Growth and Influence of the Gulf Cooperation Council”, **Center for Research and Development**, Washington DC, 1983, s. 3.

¹⁷³ DEKMEJIAN, a.g.e., s. 13.

üzerine inşa edilmiş Şîî-Sünnî hareketlerin zuhur etmesi de İran Devrimi'yle beraber mümkün olmuştur.¹⁷⁴ Bu itibarla bakıldığında, hâlihazırda da Bahreyn toplumu, bölgede dinî ve siyasi kutuplaşmayı en üst seviyede yaşayan toplumların başında gelmektedir. Ülkede 1950'lerin ortalarından, 1970'lere kadar etkin olan sol eğilimli hareketler yerini, 1979 Devrimi ile beraber İran'dan destek gören Şîî ayaklanmalarına bırakmıştır. Ülkede çok hızlı bir biçimde artış gösteren Şîî nüfusunun oranı 1980'li yılların başına kadar %55 iken 2000'li yılların başında %70'leri bulmuştur. Şîî nüfusun yarattığı tehlikeyle beraber İran'ın bizzat ülkenin kendisi üzerinde hak iddia etmesiyle karşı karşıya kalan Bahreyn'in mevcut endişeleri, Humeyni döneminde İran Devrimi'nin önde gelen liderlerinden olan ve Humeyni'ye de danışmanlık yapan Ayetullah Sadık Ruhani'nin 1979 Temmuz'unda Bahreyn'i İran'ın 14. eyaleti olarak gördüğünü ifade etmesiyle had safhaya ulaşmıştır. Yaptığı açıklamada İran parlamentosunun 1970 tarihinde Bahreyn ile alakalı olarak aldığı kararın artık geçersiz olduğunu ve İran'ın hâlâ Bahreyn'i 14. eyaleti olarak gördüğünü, bununla beraber, Bahreyn İran'inkine benzer bir İslami devlet usulünü benimsemediği sürece İran'ın bu devleti ilhak etmede kararlı olduğunu dile getiren Ruhani, bu yöndeki her türlü faaliyetin de destekleneceğinin altını çizmekteydi.¹⁷⁵

İran'ın Bahreyn üzerindeki bu asırlık iddiasını en son dillendirenlerden birisi de 2009 yılında Hamaney'in danışmanlarından biri olan Ali Ekber Natık Nuri olmuştur. Benzer bir biçimde, Bahreyn'in tarihsel süreçte İran'ın 14. vilâyeti olduğunu vurgulayan Nuri, buna ilave olarak şah döneminde söz konusu bu eyaletin İran meclisinde temsil edildiğini dile getirmiştir.¹⁷⁶ Ali Ekber Natık Nuri'nin bu sözleri geniş çapta protestolara sebep oldu. Özellikle Sünnî Arap ülkeler Bahreyn'e destek ve dayanışma dileklerini iletirken, bunlardan Fas, İran ile diplomatik

¹⁷⁴ Lamis Andoni, "Bahrain's Contribution to the Arap Spring", **Al Jazeera**, 30 Ağustos 2011, <https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2011/08/20118301473301296.html>. (ET: 21 Ocak 2020).

¹⁷⁵ Tayyar Arı, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, Cilt: 1, Bursa, MKM Yayınları, 2012, s. 511-12.

¹⁷⁶ Marc Lynch, "What's Happening in Bahrain (I mean, the 14th Province of Iran)?", *Foreign Policy*, 19 Şubat 2009, <https://foreignpolicy.com/2009/02/19/whats-happening-in-bahrain-i-mean-the-14th-province-of-iran/>. (ET: 27 Ocak 2020).

ilişkilerini durdurma kararı alıp İran'ı Fas'ta Şiîliği yaymakla suçlamıştır.¹⁷⁷ Bu hadiseden üç yıl sonra, Mayıs 2012'de Hamaney'e bağlı biçimde faaliyetlerini sürdüren *Kayhan Gazetesi*, Suudi Arabistan'ın teklifiyle, özellikle Suudi Arabistan ve Bahreyn'in merkezinde olacağı ve KİK'in dönüştürülmesiyle yeni bir birliğin kurulmasına dönük gerçekleştirdikleri görüşmeden hemen sonra Bahreyn'in ilhak edilmesi çağrısında bulunmuştur.¹⁷⁸

Ayrıca Kasım Süleymani'nin İran'ın devriminin bölge çapında "ihracına" dair ifadeleri de dikkate alındığında Bahreyn'in İran için ne anlam ifade ettiği daha iyi anlaşılabilecektir. 2015 yılında İran Devrimi'nin 36. yıldönümü münasebetiyle yaptığı konuşmada; "İslam Devrimi'nin bölge çapında ihracına şahitlik ediyoruz. Bahreyn ve Irak'tan Suriye, Yemen ve Kuzey Afrika'ya"¹⁷⁹ ifadelerini kullanan Süleymani ABD'nin 3 Ocak 2020 tarihinde, Bağdat'ta kendisine yönelik olarak düzenlediği hava saldırısında öldürülmüştür.¹⁸⁰

İran'ın Bahreyn'e yönelik olarak günümüze kadar uzanan söz konusu egemenlik iddiası devrimin akabinde zuhur eden bir dizi hadiseyle kendisini çok keskin bir şekilde hissettirmiştir, öyle ki bu durum Bahreyn makamlarını İran'ı rejim karşıtı hareketlerin yegâne tetikleyicisi olarak algılamak noktasında kanaate varmaya itmiştir. Kuşkusuz bu tür hadiselerin başında "1981 Darbe Teşebbüsü" gelmektedir. Söz konusu bu olay aşağıda genel hatlarıyla ele alınmaya çalışılacaktır.¹⁸¹

¹⁷⁷ Lamine Ghanmi, "Morocco Cuts Ties with Iran over Bahrain", **Reuters**, 7 Mart 2009, <https://www.reuters.com/article/us-morocco-iran/morocco-cuts-ties-with-iran-over-bahrainidUSTRE5256O520090306>. (ET: 22 Ocak 2020).

¹⁷⁸ "Iran's Khamenei-run Newspaper Calls for Bahrain Annexation after GCC Union Talks", **Al Arabia**, 16 Mayıs 2012, <https://www.alarabiya.net/articles/2012/05/16/214457.html>. (24 Ocak 2020).

¹⁷⁹ Tony Badran, "Iran is Exporting its Islamic Revolution into Syria, Iraq and Yemen just as it did in Lebanon", **Business Insider**, 6 Mart 2015, <http://static6.businessinsider.com/iran-is-exporting-the-islamic-revolution-into-syria-iraq-and-yemen-just-as-it-did-in-lebanon-2015-3>. (ET: 23 Aralık 2019).

¹⁸⁰ Julian Borger, "US Kills Iran General Qassem Suleimani in Strike Ordered by Trump", **The Guardian**, 3 Ocak 2020, <https://www.theguardian.com/world/2020/jan/03/baghdad-airport-iraq-attack-deaths-iran-us-tensions>. (ET: 24 Şubat 2020).

¹⁸¹ ANDONI, **a.g.m.**

2.3.4.Bahreyn’de Başarısız “Darbe” Girişimi (1981)

13 Aralık 1981’de Bahreyn İçişleri Bakanlığı, mevcut yönetime darbe yaparak İran benzeri İslami bir cumhuriyet kurmayı amaçlayan farklı milletlerden 73 kişinin tutuklandığını açıklamıştır. Bahreynli yetkililere göre, bu 73 kişi İran’da özel olarak eğitilmişti. İddiaya göre, söz konusu bu kişiler Bahreyn hükümet binasını basarak buradaki yetkilileri esir alıp eş zamanlı olarak devlet radyo ve televizyon istasyonlarına ait binaları ele geçirmeyi planlamışlardı. Yine aynı iddiaya göre, bütün bu eylemler için seçilen gün de Bahreyn’in milli günü olan 16 Aralık’tı. Eylemcilerle beraber ele geçirilen suç aletlerinde İran’ı işaret eden unsurların olduğunu iddia eden Bahreyn yönetimi, tutuklamalardan kısa bir süre sonra ülkedeki İranlı diplomatları sınır dışı etti. Tutukluların üçü müebbet hapis cezasına çarptırılırken, kalanlar daha hafif cezalarla cezalandırıldı.¹⁸²

Bahreyn hükümeti darbeden İran destekli olduğunu iddia ettiği Bahreyn için Özgürlük İslami Cephesi’ni (İngilizce: Islamic Front for the Liberation of Bahrain (IFLB), Arapça: al-Jabha al-Islamiyya li Tahrir al-Bahrayn) sorumlu tutmuştur.¹⁸³ IFLB’ye atfedilen söz konusu darbe girişimi Bahreyn’in İran’a yönelik tehdit algılamalarında yeni bir seviyenin başlangıcı olmuştur. Darbe girişiminden sonra Bahreyn yönetimi savunma harcamalarına ağırlık vererek 1984 yılında ABD’nin de desteğiyle hava kuvvetlerini kurma kararı almış ve bir askerî hava üssü tesis etmiştir. Bu süreçte askerî pilotların yetişmesi için Suudi Arabistan’dan destek alan Bahreyn, ABD ile ilk etapta çeşitli askerî teçhizatın tedarik edilmesini içeren 114 milyon doları aşan bir antlaşmaya imza attı. Daha sonra da taraflar arasında kara kuvvetleri için 90 milyon dolarlık bir tank alım antlaşması imzalandı.¹⁸⁴

Bu hadiseden sonra, Bahreyn’in savunmaya olan ilgisi artarak devam etmiş ve komşularıyla yakın ilişkilerini geliştirmek için gayret içinde olmuştur. KİK’in

¹⁸² Hasan T. Al Hasan, “The Role of Iran in the Failed Coup of 1981: The IFLB in Bahrain”, **Middle East Journal**, Vol. 65, No. 4, 2011, s. 603-617.

¹⁸³ Simon Mabon, “The Battle for Bahrain: Iranian-Saudi Rivalry”, **Middle East Policy Council**, Vol. 19, No. 2, Yaz 2012, s. 84-97.

¹⁸⁴ Fred Lawson, “Bahrain: The Modernization of Autocracy”, Westview, 1989, s. 81–82. Aktaran: Mirriam Joyce, **Bahrain from the Twentieth Century to the Arab Spring**, New York, Palgrave Macmillan, 2012, s. 106.

kuruluşuyla birliğe üye devletlerin birbirilerine erişimleri artık daha kolaydı. 1986 yılının Kasım ayında, yarım milyar dolarlık maliyetle Suudi Arabistan ve Bahreyn arasında yapımı tamamlanan 25 kilometrelik Kral Fahd Geçidi'yle beraber, Suudiler artık Manama'ya yönelik bir tehdit doğduğunda 3 saatte buraya varabilme kabiliyetine eriştiler.¹⁸⁵ Ayrıca söz konusu geçit aracılığıyla Bahreyn'in Suudi Arabistan'a göredaha rahat olan gece hayatı ve plajları sebebiyle haftasonları Suudi Arabistan'dan Bahreyn'e geçen araç sayısı 10.000'i bulmaktadır.¹⁸⁶

2.3.5. Haşim Rafsancani Döneminde İran-Suudi Arabistan İlişkileri (1989-1997)

Humeyni'nin 1989 yılında ölümü ve Irak ile yaşanan savaşın sona ermesiyle İran'da yeni dinî lider Ali Hamaney olmuştur. Haşim Rafsancani'nin cumhurbaşkanlığı yaptığı, Haziran 1988'de başlayan ve Ağustos 1997'de sona eren, bu dönemde İran'ın dış politikasında pragmatizm ekonomik ihtiyaçların da baskısı altında benimsenmiştir.¹⁸⁷ İran dış politikasındaki bu menfaat odaklı yeni süreç Irak'ın Kuveyt'i Ağustos 1990'da işgaliyle ilk sınavını vermiştir. Söz konusu savaşta Kuveyt'in işgal edilmesine karşı çıkan İran tarafsız bir görüntü çizmiş ve bu dönemde söylemde keskin bir şekilde ABD'nin Suudi Arabistan'daki askerî güçlerine karşı tavır alınsa da ABD ile sessiz bir iş birliğine girilmiş ve bu iş birliği İran'ın ABD'ye hava üslerini açmasına kadar varmıştır.¹⁸⁸

Irak'ın Kuveyt'i işgale yeltenmesi Suudi Arabistan'ın "Düşmanımın düşmanı dostumdur." düsturuyla İran ile yakın temas kurmasına sebep olmuştur. Nitekim bu hadise neticesinde İran-Suudi Arabistan ilişkilerinde tansiyon düşürülerek bir yumuşama dönemine girildi. 19 Mart 1991 tarihinde iki ülke diplomatik ilişkilerini yeniden tesis ettiler. İranlı hacılar 4 yıl aradan sonra özgürce hac ibadetlerini ifa

¹⁸⁵ LAWSON, a.g.e., s. 110.

¹⁸⁶ Jonathan Broder, "Inhibited Saudis Find a Causeway to Fun and Frolic", **The Chicago Tribune**, 15 Temmuz 1987, <https://www.chicagotribune.com/news/ct-xpm-1987-07-15-8702210758-story.html>. (ET: 6 Kasım 2019).

¹⁸⁷ Anoushiravan Ehteshami ve Raymond A. Hinnebusch, **Syria and Iran: Middle Powers in a Penetrated Regional System**, Londra ve New York, 1997, Routledge, s. 44.

¹⁸⁸ Said Amir Arjomand, **After Khomeini: Iran Under His Successors**, Oxford, Oxford University Press, 2009, s. 138-41.

edebildiler. Öyle ki Suudi yönetimi İranlı hacıların İsrail ve ABD aleyhinde gösteriler yapmalarına da göz yummuştur.¹⁸⁹

İran bu süreçte Suudi Arabistan başta olmak üzere KİK'e üye ülkelerin tamamıyla yeni bir bölgesel düzen arayışına girmiştir. Rafsancani, İran İslam Cumhuriyeti'nin yeni imajını sabit kılarak savaş sonrası yeni dönemde bölgesel konumunu güçlendirmek niyetindeydi. Bu nedenle, İran bir yandan bölgenin geleceğiyle ilgili olarak yapılacak düzenlemelerde ABD'yi dışarıda tutmaya çalışmış, diğer yandan bölgesel entegrasyonu sağlamak konusunda ısrar etmiştir. KİK'in kendine yeterliliğini savunan İran, bu stratejisiyle bilhassa ABD başta olmak üzere dış ülkelere bağımlılığın ortadan kalkmasını amaçlıyordu. Beklendiği üzere, İran ile Körfez ülkeleri arasında, güvenlik alanında gerçekleşen bu ani bölgesel iş birliği ihtimali ABD'yi alarma geçirmiştir.¹⁹⁰

Tehditkâr bir Irak'ın yokluğunda, Amerikan politikası İran'ı Körfez monarşilerine yönelik başlıca bölgesel tehdit olarak resmetti. Washington, KİK'e üye ülkelerin her birine, güvenlik anlaşmaları önererek, bölgesel güvenlik için kendi şartlarını sundu. KİK üye ülkelerinin çoğunluğu 1990-1 Körfez Savaşı'ndan sonra yorulduğunu kabul etti. Bu politikanın gelecekteki etkileri ne olursa olsun, Birleşik Devletler şu anda Körfez Bölgesi'ndeki savaş müttefiklerini hem Irak'ın hem de İran'ın "çifte kuşatma" ile çevrilmesinin avantajları konusunda ikna etmekte başarılı oldu. ABD, Körfez savaşı sebebiyle yorgunluklarını kabullenen Körfez ülkelerini İran ve Irak'ın "çifte kuşatma" stratejisi ile kuşatılmalarının faydaları noktasında ikna etmeyi başardı. İran kendisine karşı hareket eden Körfez ülkeleriyle ilişkilerini üç sebepten dolayı sürdürdü: petrol, önemli İslam merkezleri ve ABD'nin bu ülkelerdeki askerî varlığı.¹⁹¹

¹⁸⁹ H. Fürtig, "Conflict and Cooperation in the Persian Gulf: The Interregional Order and US Policy", **The Middle East Journal**, Vol. 61, No. 4, 2007, s. 630.

¹⁹⁰ FÜRTİG, **a.g.m.** s. 630-31.

¹⁹¹ FÜRTİG, **a.g.m.** s. 631.

2.3.6.Seyyid Muhammad Hatemi Döneminde İran Suudi Arabistan İlişkileri (1997-2005)

Seyyid Muhammad Hatemi 1997’de Rafsancani’den cumhurbaşkanlığını devraldığında İran’ın mevcut dış politikasına, özellikle de Suudi Arabistan’a yönelik konularda bağlı kaldı. İç politikada; sivil toplum, hukukun üstünlüğü, ifade özgürlüğü, bireysel özgürlükler ve ekonomik reform gibi bazı demokratik değerleri takip eden Hatemi, dış politikada ise İran’ın uluslararası arenadaki konumunu iyileştirmek adına yumuşama (détente) siyasetini temel anlayış olarak tesis etti. Hatemi izleyeceği siyaseti şu sözlerle özetliyordu:¹⁹²

Stratejik politikamız, tüm bölge ülkeleriyle dostluğun genişletilmesidir. Bölgedeki mevcut sorunların bilgelik, müzakere ve anlayışla çözülebileceğine inanıyoruz ve bölge ülkeleri ancak birbirleriyle yaklaştığında bölgeye yönelik yabancı müdahaleyi önleyebiliyor, bu da nihayetinde bölgesel barışın tesisine vesile oluyor.

Hatemi’nin yarattığı bu ılımlı hava Suudi Arabistan başta olmak üzere, diğer Körfez ülkelerince de sıcak karşılandı. Nitekim 1997 yılında İran’da gerçekleşen İslam İş Birliği Teşkilatı Zirvesi’ne Suudi Arabistan Veliaht Prensi Abdullah da katıldı. Bu ziyaret Suudi Arabistan’ın İran’a devrimden bu yana yaptığı en üst düzey ziyaretti.¹⁹³ Bu önemli olay, İranlılar ile Körfez Arap devletlerinin birbirlerine bir dizi ziyarette bulunmalarını sağlamış ve Körfez-İran ilişkilerinde daha yumuşak bir atmosfer oluşturmuştur. Ancak, bu adımların neticesinde ilişkilerin karakterinde köklü bir değişiklik olmamıştır, zira ABD-İran ilişkilerinin Hatemi iktidarıyla kısmen de olsa gelişeceği ve İran’ın, özellikle Lübnan ve Filistin gibi konularda devrimci gündeminden vazgeçeceği beklentisi gerçekleşmemiştir. Bu sebeplerin dışında, Suudi yönetiminin kendi içerisinde yaşadığı anlaşmazlıklar da önemli bir

¹⁹² AMIRI, SAMSU, a.g.e., s. 684.

¹⁹³ AMIRI, SAMSU, a.g.e., s. 684.

faktördür. Örneğin, Prens Naif İran ile yakın ilişkilerin kurulmasına sert bir şekilde karşı çıkmıştır.¹⁹⁴

2001 yılının Nisan ayında beklenmedik bir şekilde Suudi Arabistan ile bir güvenlik antlaşmasına imza atan İran, aynı yılın haziran ayında Hatemi'nin yeniden seçilmesi ile bölgedeki Arap monarşilerini İran'ın devrim sonrası yayılmacı tavrından vazgeçtiğine iyiden iyiye inanmaya sevk etti, öyle ki bu yumuşama atmosferinde Kuveyt, İran-Irak Savaşı'nda Irak'ın tarafını tuttuğu için İran'dan özür diledi. Ancak devam eden süreçte benzer şekilde İran'ın milliyetçi siyaset anlayışı dış politikasını domine edince beklentiler karşılıksız kalmıştır.¹⁹⁵

2.3.7.ABD'nin Irak İşgali ve İran-Suudi Arabistan İlişkilerine Etkisi

11 Eylül hadisesinin en önemli sonuçlarından biri, yeni muhafazakârların ABD dış politikasında karar alma sürecinde üstünlük kazanması ve Amerika'nın Ortadoğu'daki dönüştürücü gündeminin askerî bir yaklaşım ile gerçekleşmesi yönünde baskı yapma fırsatını elde etmeleri olmuştur. Nitekim, bazı kaynaklara göre, Ekim 2001'de Afganistan askerî operasyonlarının başlamasından önce bile, ABD; Irak, İran, Suriye, Sudan ve Libya'da bir rejim değişikliği stratejisi için planlar yapmıştır. Bu doğrultuda ABD Mart 2003'te Irak'ı işgal etmiştir.¹⁹⁶

ABD, Afganistan ve Irak'ta ortaya çıkan zorluklar ve ağır bilanço sebebiyle İran ve Suriye'yi işgal etmekten vazgeçse de 2009 yılında bazı NATO üyesi ülkelerle Libya'ya saldırdı. İran'da rejim değişikliği konusunda muradına eremeyen ABD, İran'ın nükleer programını bu noktada bahane olarak göstermiştir. Irak'ın ABD tarafından işgal edilmesinin akabinde ülkede başa gelen Şiî iktidar başta Suudi Arabistan olmak üzere, Körfez ülkelerini endişelendirmiştir. Ayrıca bu gelişmeyi İran'ın bölgesel konumunu güçlendiren bir gelişme olarak okuyan bölge ülkeleri, bununla beraber kendi Şiî azınlıklarının da daha iyi bir siyasi ve ekonomik düzen için

¹⁹⁴ S. Hunter, "Iran's Policy Toward the Persian Gulf: Dynamics of Continuity and Change", Ed. G. Bahgat, A. Ehteshami ve N. Quilliam, **Security And Bilateral Issues Between Iran And Its Arab Neighbours**, Cham, Palgrave Macmillan, 2017, s. 30.

¹⁹⁵ Lawrence G. Potter, Gary G. Sick, **Security in the Persian Gulf: Origins, Obstacles, and the Search for Consensus**, New York, Palgrave, 2002, s. 4.

¹⁹⁶ HUNTER, "Iran's Policy Toward the Persian Gulf: ...", s. 31.

talepte bulunma ihtimalleri karşısında tedirgin olmuşlardır. Özü itibariyle Irak işgali İran-Suudi Arabistan rekabet ve düşmanlığını tırmandıran bir hadise olmuştur. ABD İran'ı kuşatma stratejisinin bir ayağı olarak, İran'ı ve Şiîleri ortak düşman statüsünde konumlandırarak Sünnî-İsrail ittifakını teşvik etmiş ve bu politika da İran-Körfez ilişkilerinin kötüye gitmesine ve bölgedeki mezhepsel ilişkilerin genel olarak bozulmasına sebep olmuştur.¹⁹⁷

2.3.8. Mahmud Ahmedinejad Dönemi İran Dış Politikası (2005-2013)

Bütün bu gelişmelerin ortasında İran'da 2005 yılında gerçekleşen seçimde reformistler mağlup oldu ve seçimi Tahran'ın eski belediye başkanı olarak bilinen Mahmud Ahmedinejad kazandı. Böylelikle, George W. Bush'un yeni muhafazakâr kadrolarıyla küresel düzeyde saldırgan bir siyaset izlediği bir ortamda, İran dış politikası yeniden 1979'dan hemen sonraki siyasetini baz alarak radikal bir yol izlemeye başladı. Bilhassa da ABD ve İsrail konularında. Ahmedinejad iktidarının ilk yıllarında, Arap dünyası, "zalimlerle" iş birliği yapmak ve Filistinlilerin çektiği acılara kayıtsız kalmakla suçlandı. Bu söylem doğrultusunda, rejim, "küstah güçlere" karşı birleşmenin bir yolu olarak bölgesel iş birliğini arttırdı. Bu çabanın ilk adımı olarak, İran Arap ülkeleri ile bağlarını iyileştirmeye çalıştı. Ahmedinejad idaresinin İran'ın Arap komşularıyla bağlarını iyileştirmeye yönelik bölgesel politikası, özellikle İran'ın hem Lübnan'da hem de Irak'ta çatışmaları körükleyerek Filistin meselesinin çözümünü öteleyen imajını tamir etmeye yönelikti. Diğer bir ifadeyle, İran rejimi dış politikadaki iş birliği söylemine paralel bir şekilde kendisine olumlu, iş birliğine açık bir imaj çizme gayretindeydi. Nitekim Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlığının ilk yılında, İran'ı yapıcı bir bölgesel güç olarak göstermek amacıyla, Arap ülkelerine çok sayıda heyet gönderildi.¹⁹⁸

Ekim 2005'te, Dışişleri Bakanı Manuçehr Muttaki, beş Körfez ülkesine ilk seyahatini gerçekleştirdi: Kuveyt, Bahreyn, Umman, Birleşik Arap Emirlikleri ve

¹⁹⁷ HUNTER, "Iran's Policy Toward the Persian Gulf: ...", s. 31.

¹⁹⁸ Maaïke Warnaar, **Iranian Foreign Policy during Ahmadinejad: Ideology and Actions**, New York, Palgrave Macmillan, 2013, s. 115.

Katar.¹⁹⁹ Mart 2006'da ise cumhurbaşkanı Ahmedinejad, 25 yıldan fazla bir süredir Kuveyt'i ziyaret eden ilk üst düzey İranlı yetkili oldu. Aynı ayın başlarında, cumhurbaşkanının özel elçisi Katar, Bahreyn ve Birleşik Arap Emirlikleri'ni ziyaret etti. Ayrıca, Yüksek Ulusal Güvenlik Konseyi sekreteri Ali Larijani, Nisan ve Mayıs 2006'da Umman, Katar ve Suudi Arabistan'ı ziyaret ettikten sonra yine aynı yıl, Yemen, Mısır ve Cezayir'e ziyaretlerde bulundu.²⁰⁰ Bu ziyaretlerin tümü, bölgesel güvenlik ve istikrar konusundaki iş birliğinin geliştirilmesine ve Arapların İran'ın nükleer silah peşinde olmadığına ikna edilmesine yönelikti.²⁰¹

Ancak İran'ın bütün bu çabaları, ABD ile onun bölgedeki en önemli müttefiki olan Suudi Arabistan'ı fazlasıyla endişelendirdi. Özellikle Körfez ülkeleri, İran'ın yükselen bölgesel etkisi konusunda endişelerini dile getirirken, Suudi Arabistan İran etkisinin önlenmesinde en iddialı rolü üstlendi. İran'ın samimiyetsiz bulunması, ilişkilerin iyileşmesi ihtimalini zorlaştırırken, Arap hükümetleri, Ahmedinejad'ın Filistin davasının savunuculuğuna soyunmasını Arap sokağından destek alma girişimi şeklinde görerek, Filistin yanlısı Arap kitleler ve Batı yanlısı yöneticiler arasındaki bölünmeleri arttıran bir unsur olarak telakki ettiler.²⁰²

2.4.İran-Suudi Arabistan Rekabetinde Bahreyn Faktörü

İki bölgesel rakip olan İran ve Suudi Arabistan'ın rekabet sahalarının başlıcalarını Irak ve Levant Bölgesi'yle beraber Bahreyn oluşturmaktadır. İki ülkenin de büyük önem atfettiği Bahreyn, Tahran ve Riyad arasındaki rekabetin en eski unsurlarından biri olagelmıştır. Jeopolitik konumu ve demografik yapısıyla her iki ülke için de büyük önem arz eden Bahreyn, Arap yarımadasında “mezhep yüzünden haktan mahrum bırakılma”nın merkez üssü olarak tanımlanmaktadır. Bahreyn'in bu şekilde iki bölgesel güç arasında bir rekabet unsuru teşkil etmesinin temelde iki sebebi mevcuttur. Bunların ilki tarihsel, ikincisi ise mezhepseldir. Ülke nüfusunun

¹⁹⁹ “Iran Report: October 12, 2005”, **RFERL**, 12 Ekim 2005, <https://www.rferl.org/a/1342658.html>. (ET: 15 Eylül 2019).

²⁰⁰ Steven R. Hurst ve Diana Elias, “Arab Distrust of Iran Gains Momentum,” **Associated Press**, 3 Mayıs 2006, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/05/03/AR2006050301583.html>. (ET: 15 Eylül 2019).

²⁰¹ WARNAAR, **a.g.e.**, s. 115.

²⁰² Fareed Zakaria, “For Iran, a Policy of Patience”, **The Washington Post**, 25 Eylül 2006, Lexis Nexis Academic, Aktaran: Maaïke Warnaar, **a.g.e.**, s. 116.

üçte ikisinden fazlasının Şiî mezhebe mensup olduğu Bahreyn’de söz konusu Şiî nüfusun uzun bir zamandır siyasal dışlanma, işsizlik, barınma sorunu ve belirli ölçülerde kültürel ayrımcılıkla boğuştuğu bilinmektedir. Diğer yandan başkent Manama’daki Amerikan 5. Filosu, Riyad ve Tahran arasındaki bir başka gerilim kaynağını teşkil etmektedir. İran, Suudi Arabistan’ı Körfez Bölgesi’nde ABD güçlerine ev sahipliği yapmakla suçlamaktadır. Benzer şekilde, İran ElHalife rejiminin de Suudi Arabistan’ın etkisi altında hareket ettiğini savunmaktadır.²⁰³

İran’ın Bahreyn’e yönelik agresif politikaları 1990’lı yıllarda; Rafsancani’nin pragmatik siyaseti ve Hatemi’nin Suudi Arabistan’la beraber diğer Körfez ülkeleri ile yakınlaşma çabalarının bir sonucu olarak görece ılımlı olmuştur. ABD ile İran arasında nükleer meselesi üzerinden tırmanan gerilimle Bahreyn rejimi, Bahreyn’de uyuyan İran hücrelerinden yeniden şüphe duymaya başlamıştır. İran’ın ABD’nin hedefi haline gelmesi ve iki ülke arasında yaşanan gerilim aslında İran’a yakınlığı ve hâlihazırda ülkede konuşlu mevcut askerî güçle Irak daha cazip bir nokta haline gelmiştir. Bu durum, bir anlamda Bahreyn’in görece gözden düşmesine sebep olmuştur.²⁰⁴

İran-Bahreyn ilişkileri 2007 yılında yeniden gerildi. İran’ın resmî gazetelelerinden *Kayhan*’ın genel yayın yönetmeni Hüseyin Şeriatmedari’nin, Bahreyn’i “İran’ın ayrılmaz bir parçası” olarak nitelemesi iki ülke arasında diplomatik bir krize sebep olmuştur. İran’ın krize neden olan söz konusu ifadelerin resmî görüşü yansıtmadığı yönünde açıklama yapması ve tarafların dışişleri bakanlarının birlikte yaptıkları bu durumun iki ülkenin ilişkilerine zarar vermeyeceğine dair ortak açıklamaları, sayıları 500’den fazla olan Sünnî bir grubun âlimleri önderliğinde Bahreyn’deki İran Büyükelçiliği önünde protesto gösterisi düzenlemelerine engel olamamıştır. 2008 yılının sonlarına doğru yenilenen, terör ve narkotik suçlarla mücadeleyi kapsayan 5 yıllık güvenlik antlaşmasının imzalanmasıyla taraflar arasında sükûnet yeniden sağlanmıştır.²⁰⁵

²⁰³ Frederick Wehrey, Theodore W. Karasik, Alireza Nader, Jeremy J Ghez, HANSELL Lydia ve Robert A. Guffey, **Saudi-Iranian Relations Since the Fall of Saddam: Rivalry, Cooperation, and Implications for U.S. Policy**, RAND Corporation, 2009, s. 53.

²⁰⁴ WEHREY, KARASIK, NADER, ..., **a.g.e.**, s. 53.

²⁰⁵ WEHREY, KARASIK, NADER, ..., **a.g.e.**, s. 54.

Kendi kara sahasında günde yalnızca 48.000 varil petrol üretebilen Bahreyn'in petrol gelirlerinin büyük kısmı Suudi Arabistan tarafından kontrol edilen bir deniz sahasının Bahreyn'e düşen payından gelmektedir. Bu anlamda her ne kadar ekonomisini çeşitlendirmeye gayret etse de Bahreyn yönetimi ekonomik açıdan komşularına bağımlıdır. Bu durum, Bahreynli bazı yetkililerin kapalı kapılar ardında “Çok fazla reform Suudi ekonomik desteğini tehlikeye atar.” şeklinde yorumlar yapmasına ve bazen de reform yapılmaması için bir bahane olarak kullanılmasına sebep olmaktadır. Bu bağlamda, Manama yönetiminin istikrarını kendisi için hayati derecede önemli gören Suudi Arabistan ve BAE gibi komşuları kendisine ekonomik destek sağlamaktadır.²⁰⁶

Bahreyn önemli bir petrol üreticisi ya da OPEC üyesi olmasa da bölgesel petrol zenginliğinden istifade etmektedir. Bununla birlikte, Bahreyn günde 267.000 varil ham petrol işleme kapasitesi ile dünyanın en büyük petrol rafinerilerinden biri olan Sitra Rafinerisi'ne ev sahipliği yapmaktadır. Bu rafineride işlenen ham petrolün yaklaşık altıda biri Bahreyn'den, geri kalanı ise dünyanın en büyük petrol üreticisi olan Suudi Arabistan'dan gelmektedir. 54 km uzunluğunda bir petrol boru hattı, Bahreyn'i Basra Körfezi'ndeki Suudi açık deniz petrol tesisi Ebu Safa'ya bağlamaktadır. Söz konusu boru hattıyla Bahreyn'in Ebu Safa'dan aldığı ham petrolün çoğu işlenmekte ve ardından Asya ve Kuzey Amerika pazarlarına ihraç edilmektedir.²⁰⁷ 2018 yılında Bahreyn 1932 tarihinden bu yana en büyük petrol rezervini keşfettiğini açıklamıştır.²⁰⁸ Petrolün haricinde, Suudi Arabistan Bahreyn'in en büyük ticaret ortağıdır. ABD Dışişleri Bakanlığı raporuna göre, 2009 yılında Bahreyn Suudi Arabistan ile %26,7 ithalat ve %3,4 ihracat gerçekleştirmiştir. Genel itibariyle, Bahreyn Suudi Arabistan'ın ihracat yaptığı ülkeler arasında birinci (%39) ve ithalat yaptığı ülkeler arasında BAE'den sonra ikinci sırada yer almaktadır

²⁰⁶ Jane Kinninmont, “Bahrain's Economic Challenges”, **Middle East Eye**, 13 Şubat 2015, <https://www.middleeasteye.net/news/analysis-bahrain-economic-challenges>. (ET: 17 Eylül 2019).

²⁰⁷ M. Nuruzzaman, “Politics, Economics and Saudi Military Intervention in Bahrain”, **Journal of Contemporary Asia**, Vol. 43, No. 2, 2013, s. 363–378.

²⁰⁸ Mohammed Sergi, “Bahrain's Biggest Oil Find Since 1932 Dwarfs Reserves”, **Bloomberg**, 2 Nisan 2018, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-04-01/bahrain-says-its-biggest-oil-find-since-1932-dwarfs-reserves>. (ET: 24 Mart 2020).

(%20,1).²⁰⁹ Ayrıca Bahreyn'in turizm gelirlerinin tamamına yakını Suudi Arabistan'dan gelmektedir. Bahreyn'e gelen turistin %80'i Bahreyn'i Suudi Arabistan'a bağlayan tek karayolu olan Kral Fahd Geçidi'ni kullanarak ülkeye giriş yapmaktadır.²¹⁰

Buna karşın, Bahreyn, İran ile büyüyen ancak çok sınırlı olan bir ticari ilişkiye sahiptir. İran'ın büyüklüğüne ve Bahreyn'e olan yakınlığına rağmen, Bahreyn'in en önemli 20 ticaret ortağından biri dahi değildir. Yayınlanan verilere göre, iki ülke arasındaki ticaret hacmi 2004 yılında sadece 33,7 milyon dolar iken, 2005 yılında 99 milyon dolara yükseldi. Bu rakam, 2006 ve 2007 yıllarında 108 milyon dolarla sınırlı kalmıştır. İran ve Bahreyn arasındaki söz konusu ticaret Bahreyn'in toplam ticaretinin %1'inden daha azına tekabül etmektedir. Buna karşılık, Bahreyn'in ABD ile ikili ticareti 2007 yılında Avrupa Birliği ve Suudi Arabistan'ın ardından 1,2 milyar dolara ulaşmıştır. Öte yandan, Bahreyn'in İran ile olan ticaret ilişkisi tek yönlüdür ve Bahreyn petrol ve madencilik ürünleri ihracatı ile profesyonel ve finansal hizmetlerinin ihracatından oluşmaktadır. Bahreyn'in İran'dan ithalatı bu anlamda asgari düzeydedir.²¹¹

Suudi Arabistan'ın yakın komşularına karşı tavrı genelde hanedan ailesinin güvenliği ve meşruiyetini sağlamaya yöneliktir. Öyle ki hanedanlığın son elli yıllık tarihine söven bir hanedan üyesi dahi Suudi toplumunu Arap sosyalizmi, komünizm, cumhuriyetçilik, Arap milliyetçiliği ve İslami radikalizmin etkilerinden uzak tutmak için bir tutarlılık sergileyecektir. Bu anlamda Suudi Arabistan'ın yakın komşularına yönelik dış politikasında iç dinamikler belirleyici olagelmıştır. Doğu vilâyetindeki Şiî nüfus bu belirleyici unsurların başında gelmektedir.²¹² Bu yönüyle, Suudi Arabistan El Halife ailesinin kabile kökeninin dayandığı Necid topraklarına da referansla sağladığı petrol sübvansiyonlarıyla sahiplenici tavrını ortaya koymaya çalışmıştır. Ancak Bahreyn zaman zaman attığı tek taraflı adımlarla Katar ve Ummanlı yetkilileri

²⁰⁹ NURUZZAMAN, **a.g.m.**, s. 363–378.

²¹⁰ KINNINMONT, “Bahrain: Beyond the Impasse”, s. 2.

²¹¹ “US Embassy Cables: Bahrain's Relations With Iran”, **The Guardian**, 15 Şubat 2011, <https://www.theguardian.com/world/us-embassy-cables-documents/164906>. (ET: 15 Ocak 2020).

²¹² Shahram Chubin, Charles Tripp, “Domestic Politics and Territorial Disputes in the Persian Gulf and the Arabian Peninsula”, **Survival: Global Politics and Strategy**, Vol. 35, No. 4, 1993, s. 19.

bıkma seviyesine getirmiş ve bu durum Suudi tarafını tedirgin ederek zor durumda bırakmıştır.²¹³ Bu hususa en tipik örneklerden biri Bahreyn'in ABD ile 2004 yılında imzaladığı serbest ticaret antlaşması olmuştur.²¹⁴

Suudi Arabistan'ın Bahreyn'e yönelik temel endişelerinden bir diğeri ise bir asra yakındır belli aralıklarla Şiî nüfusun yaptığı protesto eylemleridir. 1990'lı yıllarda vuku bulan ve ekonomik sebeplerin çoğunlukla sebep teşkil ettiği eylemlerin ortasında Suudi Arabistan olayların son bulmaması durumunda göstericileri askerî müdahalede bulunmakla tehdit etmiştir. 2007 yılında Bahreyn'de vuku bulan protesto eylemlerinde de Suudi Arabistan tehditlerini yinelemiştir. Riyad'ın bu meseleye dair temel korkusu Bahreyn'in Şiî nüfusunu hoşnut etmek adına siyasal reformlar yapmasının İran'ın ülkedeki etkisini artıracak yönündedir.²¹⁵ Ancak Suudi Arabistan'ın dinci ve mezhepçi bir söylem takınması ve meşruiyetini "İslami" oluşuna dayandırması "iki ucu keskin bir kılıç" gibi bir yandan, ne denli İslami olduğuna yönelik eleştirileri gündeme getirirken; diğer yandan, Doğu vilâyetinde yaşayan Şiîleri de tahrik etmekte ve rejimi zor durumda bırakmaktadır.²¹⁶ Bu bağlamda, görece daha zengin olan diğer Körfez ülkeleri Arap Baharı sürecinde Umman ve Bahreyn'in her birine 10 milyon dolarlık yardım yapmayı taahhüt etmişlerdir. Ayrıca Suudi Arabistan ile Bahreyn ülkedeki ayaklanmanın bastırılmasında kritik bir rol oynayan Kral Fahd Geçidi'ne ilave olarak iki ülke arasında demir yolunu da kapsayan yeni bir geçidin yapılması konusunda antlaşmaya varmışlardır.²¹⁷

²¹³ WEHREY, KARASIK, NADER, ..., **a.g.e.**, s. 54.

²¹⁴ Elizabeth Becker, "U.S. and Bahrain Reach A Free Trade Agreement", **The New York Times**, 28 Mayıs 2004, <https://www.nytimes.com/2004/05/28/business/us-and-bahrain-reach-a-free-trade-agreement.html>. (ET:16 Ocak 2020).

²¹⁵ WEHREY, KARASIK, NADER, ..., **a.g.e.**, s. 54.

²¹⁶ Madawi Rasheed, "God, the King and the Nation: Political Rhetoric in Saudi Arabia in the 1990s", **Middle East Journal**, Vol. 50, No. 3, 1996, s. 359-371.

²¹⁷ "Saudi And Bahrain Planning New Road and Rail Causeway", **Reuters**, 14 Haziran 2017, <https://www.reuters.com/article/saudi-bahrain-causeway-idUSL8N1JA3XM>. (ET:16 Ocak 2020).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAP BAHARI SÜRECİNDE İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN'IN BAHREYN POLİTİKASI

3.1. Tarihsel Arka Planıyla Arap Baharı Süreci

Geçmişte, tarihçiler ve siyaset bilimciler arasında isyanları ekonomik şartlardaki değişikliklerle ilişkilendirmek yaygın bir durumdu. Bazı sosyal bilimciler, 1789 Fransız Devrimi'nde olduğu gibi bazı durumlarda, devrimi hazırlayan yıllar için ekmek fiyatlarındaki değişimi incelemiş ve devrime etkisi üzerinde durma yolunu izlemişken, diğerleri tersini iddia ederek isyanların gelişen ekonomik şartlarda ani kırılmalarla oluşan toplumsal hayal kırıklığı ile ortaya çıkacağını ileri sürmüşlerdir. Esasen, söz konusu bu iki bakış açısının da temelini insan faktörü oluşturmakta ve bu noktadaki en etkili husus olarak devreye girmektedir. Arap Baharı sürecinde birçok gözlemci otokratik rejimlerin ayakta kalmaları üzerine yoğunlaşırken, bazıları ise bu rejimlerin yıkılacağı yönünde tahminde bulunuyorlardı. Söz konusu bu gözlemciler, Arap rejimlerinin karşılaştıkları ve özellikle ekonomik olan sorunlara, demokrasinin ve insan haklarının yeni bir rol üstlendiği soğuk savaş sonrası dünyada otokrat rejimlerin ihtiyaçları karşılamaktan uzak olduklarına vurgu yapmaktaydılar.²¹⁸

Rejimlerin çoğu ve neredeyse bütün ABD politika belirleyicileri gibi, Amerikan siyaset bilimi de bu kargaşaya hazırlıklı değildi. Son birkaç onlu yıllar boyunca, bölgedeki siyaset bilimi literatürü, yerleşik otoriterliğin direncine, sivil toplumun göreceli zayıflığına ve bunlarla beraber yeni bilgi ve iletişim teknolojileri yoluyla yeni normlar ve fikirlerin yayılmasının görünüşte sınırlılığına

²¹⁸ James L. Gelvin, **Modern Ortadoğu Tarihi, 1453-2015**, Çev. Güneş Ayas, İstanbul, Timaş Yayınları, 2016, s. 26.

odaklanmıştır.²¹⁹ Buradan hareketle, Arap Baharı sürecinin akademik camia için de beklenmedik ve tahmin edilmemiş bir sürece tekabül ettiğini söylememiz mümkündür.²²⁰

Aslında Arap dünyasında insan hakları ve demokratik yönetimle beraber, sosyal ve ekonomik adalete yönelik talepler “Arap Baharı” şeklinde tanımlanan ve 17 Aralık 2010’da Tunus’ta başlayan süreçten çok önceleri yine benzer isimlerle çeşitli bölge ülkelerinde meydana gelmişti. Bu durum söz konusu coğrafyadaki protesto kültürünün bir devamlılık arz ettiğine de işaret etmesi bakımından önemlidir.

Bu bağlamda Ortadoğu ve Kuzey Afrika’nın yakın tarihinde Arap Baharı sürecine benzer şekilde vuku bulan hadiselerle baktığımızda; ilk göze çarpan örneklerden biri, Cezayir’in en büyük etnik azınlığı olan Berberilerin hakları için 1980 yılında verdikleri ve “Berberi Baharı” şeklinde de tanımlanan mücadele sürecidir. Bu hadiseden 8 yıl sonra Cezayir’in -daha sonra yok sayılacak- ilk demokratik seçimlerinin yapılmasını sağlayan “Kara Ekim” isyanları patlak vermiştir. 1994-99 yıllarını kapsayan ve Bahreyn nüfusunun %10’unun imzasının yer aldığı bir dilekçeyle başlayıp, olağanüstü halin sonlandırılmasıyla beraber daha geniş ve adil haklar talep eden “Bahreyn İntifadası” ve Hafız Esad’ın 2000 yılında ölümünden sonra Suriye’de “Şam Baharı” adıyla başlayan ve oğul Esad tarafından bastırılan reform talep süreci söz konusu toplumsal ayaklanmalardan birkaçıdır.²²¹

2000’li yıllardan sonra da söz konusu toplumsal hareketler bölge genelinde irili ufaklı şekilde devam etmiştir. Bu süreçte Kuveyt’te 2002-2005 yılları arasında kadınların seçme hakkını elde ettikleri “Mavi Devrim” ve 2006 yılında birtakım seçim reformunu öngören “Turuncu Devrim” hadiseleri meydana gelmiştir. 2004’te Mısır’da, Mübarek’in istifasını talep eden İslamcı ve seküler grupların bir araya gelerek oluşturdukları “Kifaye” (Yeter) hareketi ve yine aynı yıl Fas’ta son 30 yılda işlenen insan hakları ihlallerini inceleyecek bir komisyonun kurulmasıyla sonuçlanan

²¹⁹ Marc Lynch, **The Arab Uprisings Explained**, New York, Columbia University Press, 2014, s. 2.

²²⁰ F. G. Gause III, “Why Middle East Studies Missed the Arab Spring: The Myth of Authoritarian Stability”, **Foreign Affairs**, Vol. 90, No. 4, 2011, s. 81-90.

²²¹ GELVIN, a.g.e., s. 34-35.

protestolar, 2005'te Lübnan Cumhurbaşkanı Refik Hariri'nin suikasta uğramasından sonra başlayan ve Batılı medya organlarınca "Sedir Devrimi" olarak adlandırılan "İstiklal İntifadası" ve son olarak Kürtlerin 2004, 2008 ve 2010 yıllarında Suriye'de azınlık hakları için gerçekleştirdikleri protestolar demokratik yönlü taleplerin ağır bastığı hadiselerin belli başlılarındandır.²²²

Bölgedeki hak temelli toplumsal hareketler demokrasi ve insan haklarına dair taleplerle kısıtlı değildi. Bölge halklarına neo-liberal ekonomik politikaların dayatılması ekonomik ve sosyal adalete yönelik taleplerinin doğmasını da beraberinde getirmiştir. Nitekim, 1976'da Mısır'da başlayıp kanlı bir şekilde bastırılan IMF karşıtı isyanları; Sudanlıların 1982 ve 1987, Faslıların 1983 ve 1990, Tunusluların 1984, Lübnanlıların 1987, Cezayirliilerin 1987 ve 1988, Ürdünlülerin 1989 ve 1996 yıllarında gerçekleştirdiği IMF karşıtı isyanlar izlemiştir.²²³

Bu yönüyle bakıldığında Muhammed Buazizi'nin 17 Aralık 2010 tarihinde kendisini yakmasıyla patlak veren ve Fas'tan Körfez Bölgesi'ne kadar uzanan olaylar önceki yaklaşık yarım asır boyunca bölge çapında gerçekleşen protesto ve isyanların devamı olma niteliği taşımaktadır. Keza bu süreçte yaşanan isyanların taşıdıkları ortak nitelikler de oldukça fazladır. Genel itibariyle; sivil direniş, grev, protesto gösterileri, Facebook, Twitter ve Instagram gibi sosyal medya mecralarının farkındalık oluşturmak için aktif bir biçimde kullanılması ve buna cevaben akabinde gelen rejimlerin internet sansürüyle beraber "Eş-Şa'b Yurid İskate'n Nizâm / Halk Rejimin Yıkılmasını İstiyor" şeklindeki slogan söz konusu ayaklanma hareketlerinin ortak paydalarından birkaçıdır.²²⁴

3.2. Ayaklanmaların Genel Sebepleri

Her devrimsel hareketin belirli ekonomik kökenleri mevcuttur ve bu ekonomik kökenler çoğunlukla siyasi sebeplerden bağımsız düşünülemez. 1917'de Rusya'da vuku bulan devrimde Lenin'in "Huzur, Ekmek, Toprak" sloganında ve

²²² GELVIN, a.g.e., s. 35.

²²³ GELVIN, a.g.e., s. 18.

²²⁴ Elfatih Abdelsalam, "The Arab spring: Its origins, evolution and consequences... four years on", *Intellectual Discourse*, Vol. 23, No. 1, 2015, s. 119-139.

kontrol edilemeyen enflasyon sebebiyle halkın şaha karşı memnuniyetsizliğinin ayyuka çıktığı 1970’li yılların İran’ında bu durumu gözlemleyebilmemiz mümkündür. 2011 yılında Tunus, Mısır ve Ürdün başkentlerindeki sokak eylemlerinde insanların ellerindeki ekmekleri sallayarak öfkelerini ifade etmeleri de ekonomik sebeplere işaret eder nitelikteydi. Ancak yine de hayat pahalılığı, genç işsizlik, gelir dağılımında adaletsizlik ve mezun olan gençleri çok düşük maaşlı işlerin bekliyor oluşu gibi sebepler halkların ayaklanmalarını ve bu ayaklanmaların hızla yayılmasını açıklamakta yetersiz kalıyordu. Zira söz konusu problemlerin birçoğu Avrupa’nın belirli bölgelerinde de mevcuttu, üstelik bölge ülkelerinin hiçbirinde 2010 yılı itibariyle borsada bir çöküş ya da ani bir bütçe kesintisi de olmamıştı.²²⁵

Ancak Avrupa ülkelerinden farklı olarak bölge halkları herhangi bir gerçek demokratik seçim aygıtıyla yöneticilerini seçmekten mahrum bırakılmış ve söz konusu yöneticilerine karşı bir eleştiriyi ifade etme hürriyetine dahi sahip olamamışlardı. Öte yandan, hükümetlerin özelleştirme politikalarından yalnızca yönetici elitlerin istifade ettiği ve insanların işsizlikle boğuşurken evlilik masrafları yüzünden evlenemediği bir ortam zenginler ve fakirler arasındaki gelir farkını büyük ölçüde arttırırken halk nezdinde huzursuzluğun da ayyuka çıkmasına sebep olmuştur.²²⁶

3.3.Arap Baharı’nın Körfez Ülkelerine Yansımaları

Tunus’ta başlayıp tüm Ortadoğu bölgesini saran Arap Baharı sürecinde; Libya’da 42 yıllık Muammer Kaddafi, Yemen’de 33 yıllık Ali Abdullah Salih, Mısır’da 30 yıllık Hüsnü Mübarek ve Tunus’ta 23 yıllık Zeynel Abidin Bin Ali yönetimleri son bulmuş ve Kuzey Afrika bölgesinde başlayan bu isyancı halk hareketlerinden Arap yarımadası ülkeleri de nasiplerini almışlardır.

Arap Baharı’na kadarki son 30 yıllık döneme baktığımızda KİK’e üye ülkelere yönelik en büyük dışsal tehdit 1990 yılında gerçekleşen Irak’ın Kuveyt’i

²²⁵ Lin Noueihed, Alex Warren, **The Battle for The Arab Spring: Revolution, Counter-Revolution and the Making of a New Era**, New Haven ve Londra, Yale University Press, 2012, s. 25-26.

²²⁶ NOUEIHED, WARREN, **a.g.e.**, s. 26.

işgali olmuştur. Bunun dışında bu süreçte bölgedeki rejimlere ve onların tesis ettikleri statükoya yönelik tehditler içsel olagelmıştır. Söz konusu bölge ülkelerinde demokratik talepler de çok sınırlı bir şekilde dile getirilmiştir. Mevzubahis küçük, petrol zengini Körfez ülkeleri olduğunda demokrasi kavramı daha da yabancı bir kavram haline gelmiştir. Son birkaç onlu yıllar boyunca Körfez ülkelerinin nüfuslarının ezici bir çoğunluğu ülkelerinin siyasal sistemleri ya da siyasal katılım gibi meseleleriyle pek alakadar olmamışlardır. Genel itibariyle, eğitilmiş sınırlı bir azınlık tarafından söz konusu bu meseleler gündeme getirilirken, Kuveyt ve Bahreyn gibi -kısıtlı da olsa- siyasal katılımın olduğu ülkelerde ise dar azınlık bir grubu oluşturan gençler siyasi faaliyetlere ilgi gösteriyorlardı.²²⁷

Fakat son on yıllık süre zarfında, ekonomi, eğitim ve teknoloji alanlarında yaşanan gelişmeler bölge ülkeleri vatandaşlarının yönetimlerine farklı bir zaviyeden bakmalarına imkân tanımıştır. Bilhassa internet ve sosyal medya, bilginin hızla yayılmasına ve insanların çok hızlı bir biçimde iletişime geçip ortak paydalarda hareket etmelerine olanak sağlamıştır.

Bahreyn, Umman, Kuveyt ve Suudi Arabistan'ın doğu bölgesi ile kıyaslandığında Katar ve BAE ortaya çıkan istikrarsız ortamdan görece daha az etkilenmişlerdir. Kuveyt'te Ağustos 2011'de büyük bir siyasi yolsuzluk skandalı iddiasının konuşulmaya başlanmasına müteakip hızlı bir şekilde artan, sürekli ve geniş çaplı halk eylemleri başlamış ve bu eylemler Kasım 2011'de başbakan Şeyh Nasır el-Muhammed el-Sabah'ın istifa etmesiyle neticelenmiştir. Şubat 2012'de gerçekleşen seçimlerde ağırlıklı olarak kabile temsilcileri ve İslamcı kesimin oluşturduğu muhalefet kanadı elli sandalyenin otuz dördünü kazanarak mecliste önemli bir çoğunluk sağlamışlardır. Dört ay sonra, seçilen parlamento ve atanan hükümet arasındaki gerginliğin gölgesinde anayasa mahkemesi, şubat seçimlerini usulen hatalı bulup sonuçları iptal etmiş,akabinde 2009 yılındaki seçim sonuçlarını baz alarak bir önceki parlamentoya görevi devretmiştir. Bu karar eski meclisin yeniden bir araya gelmede başarısız olduğu bir iklimde şok etkisi yaratmış ve bu duruma Ekim 2012'de yeni seçimler yapıldığında, Kuveytlilerin kullanabileceği oy

²²⁷ Mohammed Katiri, "The Future of the Arab Gulf Monarchies in the Age of Uncertainties", **US Army War College Strategic Studies Institute (SSI)**, Haziran 2013, s. 5-6.

sayısını dörtten bire düşüren tartışmalı bir Emirlik Kararnamesi eklenmiştir. Aralıkta seçimler yenilendiğinde muhalefet seçimi boykot etme kararı alırken, sandıktan hükümet yanlısı ezici bir sonuç çıkmıştır. Ancak Haziran 2013'te anayasa mahkemesi söz konusu bu seçimi de yok saymıştır.²²⁸

Suudi Arabistan'ın Şiî Doğu vilâyetinde Şubat 2011'de başlayan protestoların modern Suudi Arabistan tarihinin en kapsamlı ve en uzun protesto hareketleri olduğu düşünülmektedir. On İki İmam Şîası'na mensup olup Suudi Arabistan'ın ağırlıklı olarak doğudaki El-Hasa ve Katif vilâyetlerinde yaşayan Şiîler 25 milyonluk Suudi Arabistan nüfusunun yaklaşık olarak %10'luk kısmını oluşturmaktadır. Ekim 2011-Eylül 2012 tarihleri arasında Suudi güvenlik güçlerince vurulan ve çoğunluğu genç Şiî azınlığa mensup kişilerin cenaze törenleri büyük protesto gösterilerine dönüştü.²²⁹ Gösteriler esnasında Arap Baharı'nın geleneksel sloganları atılarak, 1979 ayaklanması da anılıp yad edilmiştir. Bu gösterilerde aynı zamanda Bahreyn'deki protestocularla da dayanışma sergilenmiştir. Söz konusu gösterilerde ayrıca özellikle bir muhalefet grubu olan Hizbullah el-Hicaz'a üye oldukları ve Kubar Kuleleri'ne yönelik olarak 1996 yılında gerçekleştirilen bombalı saldırıların faili olma iddiasıyla hapiste tutulan dokuz siyasi mahkumun durumu da gündeme getirilmiştir.²³⁰ Suudi Arabistan'daki gösteriler ağırlıklı olarak Şiî bir ton taşısa da Sünnî bölgelerde de çeşitli protesto gösterileri olmuş fakat aynı etkiyi yaratamamıştır.²³¹ Suudi Arabistan bu süre zarfında din adamlarına protestolara karşı fetvalar yayınlatsa da bu durum Şiî nüfus üzerinde herhangi bir etki yaratmamıştır²³²

2011'de Umman'ın bir sanayi şehri olan Sohar'da patlak veren protestoların ardından Sultan Kâbus'un yaptığı geçici siyasi değişiklikler ve yeni reform vaatleri,

²²⁸ Kristian Coates Ulrichsen, **Insecure Gulf: The End of Certainty and the Transition to the Post-Oil Era**, Oxford, Oxford University Press, 2015, s.179-180.

²²⁹ Toby Matthiesen, "A Saudi Spring? The Shia Protest Movement in the Eastern Province 2011–2012", **Middle East Journal**, Vol. 66, No. 4, 2012, s. 629-630.

²³⁰ MATTHIESEN, **a.g.e.**, s. 630-631.

²³¹ Abdul Hadi Khalaf, "Saudi Arabia Manages Protests, Dissent", **Al Monitor**, 1 Nisan 2013, <https://www.al-monitor.com/pulse/politics/2013/04/saudi-uprising-protests.html>. (ET: 7 Eylül 2019).

²³² Medevi El-Raşid, "No Saudi Spring: Anatomy of a Failed Revolution", **Boston Review**, Mart/Nisan 2012, <http://bostonreview.net/madawi-al-rasheed-arab-spring-saudi-arabia>. (ET: 6 Ekim 2019).

halkın öfkesini bir müddet dindirdiyse de kronik sorunları çözümsüz bıraktı.²³³Nitekim 2012 yılına gelindiğinde protestocular istihdam ve siyasal reform talepleriyle yeniden sokağa döküldüler.²³⁴BAE’de meydana gelen protesto gösterileri de rejimin şiddet yoluyla bastırması sonucu son buldu, ülkede onlarca protestocu ve insan hakları aktivisti tutuklanırken birçok sivil toplum kuruluşunun faaliyetlerine son verilerek gösteriler bastırılabilirdi.Katar, zengin hidrokarbon rezervleri ve küçük nüfusu ile bu süreçten en az hasarla, belki de hasarsız çıkabilen tek Körfez ülkesi olurken, Doha’da bile ülke ekonomisinin sağlıklı temeller üzerinde büyümediğine yönelik birtakım eleştiriler dillendirilmiş ve Katar’ın sahip olduğu değerlerde meydana gelebilecek erozyona yönelik endişe dile getirilmiştir.²³⁵ Körfez ülkelerinin Tunus ve Mısır ile belirli ortak noktaları vardı. Bunlar; genç nüfus, genç işsizlik, dengesiz iş pazarı ve siyasal reformlar yapmaya yanaşmayan otoriter yöneticiler şeklinde sıralanabilir.

3.4.Arap Baharı’na Körfez Ülkelerinin Cevabı

Suudi Arabistan önderliğindeki Körfez ülkelerinin Arap Baharı sürecindeki temel stratejileri söz konusu ayaklanmalardan kendi ülkelerinin etkilenmesini önlemek ve akabinde mümkünse Arap dünyasının bu süreçten en az hasarla çıkmasını sağlamaktı. Statükocu Körfez monarşileri uzun zamandır hem içte hem de dışta kendi güvenliklerinin derdine düşmüşken, Arap Baharı bu yöndeki kaygıların tavan yapmasına sebep olmuştur. Söz konusu rejimler Arap Baharı sürecindeki halk ayaklanmalarını, 1979 yılında gerçekleşen ve 1980’lerin başında bölgeyi bir kaos sarmalına sürükleyen İran Devrimi’nden bu yana meydana gelen en büyük kriz olarak görmüşlerdir. Söz konusu bu durum Körfez ülkelerinin sınırları dâhilinde otoriteryan kısıtlamalarla beraber dar bir siyasal alanı ortaya çıkardı. Devletin

²³³ “Omanis Protest in Sign of Renewed Discontent”,**Reuters**, 1 Temmuz 2012, <http://news.trust.org/item/20120701152600-penbg>. (ET: 9 Ekim 2019).

²³⁴ “Oman: Waking up Too”, **The Economist**, 23 Haziran 2012, www.economist.com/node/21557354. (ET: 4 Ağustos 2019).

²³⁵ ULRICHSEN, “Insecure Gulf...”, s.180.

diktatöryel otoritesinin yeniden ağırlığını koymaya başladığı bu süreç her devletin toplumsal durumuna bağlı olarak farklı şekillerde tezahür etmiştir.²³⁶

Örneğin Katar’da devlet karşıtı herhangi bir tutum dikkat çekmezken, iç politik ortamda da gözle görülür bir politik dönüşüm yaşanmamıştır. Ancak BAE’de olayların patlak vermesinden itibaren sivil topluma ait alan sürekli olarak daraltılmış ve bunu büyük ölçekli tutuklamalar takip etmiştir.²³⁷ Bununla beraber yine bu süreçte Abu Dabi Emirliği’nin ihtiyaç olması durumunda kullanmak için Blackwater şirketiyle bir paralı asker ordusu kurulması noktasında anlaşmaya vardığı dile getirilmiştir.²³⁸

Körfez ülkeleri bu süreçte ayakta kalabilmek adına baskı seviyesini arttırmışlardır. Bununla beraber ekonomiye yüksek miktarlarda nakit akışı sağlayarak iktidarlarını güçlendirmeyi amaçlamışlardır. Nitekim, tarihsel olarak Ortadoğu’da, otoriter rejimler, ulusal güvenliği sağlamak ve ekonomik gelişme vaatleriyle beraber, korku ve gözdağı üzerine kurulmuş bir siyasal anlayış izleyerek iktidarlarını koruyabilmişlerdir.²³⁹

Arap Baharı sürecinde de Suudi Arabistan, Kuveyt ve Bahreyn başta olmak üzere birçok ülke halkın öfkesini ekonomik ayrıcalıklar tanımak adına para dağıtarak yatıştırma yolunu izlemiştir. Şubat 2011’in başlarında daha protestolar patlak vermeden Suudi Arabistandevlet memurlarına zam ve ilave iki maaş ödenmesini kapsayan, toplamda 130 milyar dolara tekabül eden bir refah paketi açıklamıştır. Akabinde düşük gelirli aileler için 500.000 konut yapılmasına karar veren Suudi hükümeti, dinî organizasyonlara da ekonomik destek sağlama vaadinde bulunmuştur. Böylelikle bilhassa doğu bölgesinde Şîî nüfusun hak taleplerini mezhepçiliğe

²³⁶ Mehran Kamrava, “The GCC Reaction to the Arab Spring”, **Foreign Policy Research Institute**, Kış 2012, s. 96-104.

²³⁷ KAMRAVA, “The GCC Reaction...”, s. 96-104.

²³⁸ Mark Mazzetti, Emily B. Hager, “Secret Desert Force Set Up by Blackwater’s Founder”, 14 Mayıs 2011, **The New York Times**, <https://www.nytimes.com/2011/05/15/world/middleeast/15prince.html>. (ET: 2 Ağustos 2019).

²³⁹ Mehran Kamrava, **The Modern Middle East**, Berkeley, University of California Press, 2011, s. 356.

indirgeyerek gösterilerin ülkenin geneline daha fazla yayılmasının önüne geçmeye çalışılmıştır.²⁴⁰

Kuveyt ise her bir vatandaşına yaklaşık olarak 3.500 dolar ödemeyi ve üç önemli yıl dönümünün (ülkenin bağımsızlık günü, Irak işgalinden kurtuluş günü ve Şey Sabah'ın iktidara geliş gününün yıl dönümleri) kutlanmasının şerefine de 13 ay boyunca temel gıda ürünlerini temin etmeyi taahhüt etti. 3 milyon civarında nüfusa sahip ülkenin nüfusunun 2/3'sini oluşturan ve vatandaşlığı bulunmayan işçiler bu haklardan mahrum bırakılmışlardır.²⁴¹

Her ne kadar sürdürülebilir bir yöntem olmasa da Körfez ülkeleri bahsi geçen istihdam oluşturma, maaş zammı, kira/gıda yardımları ve para dağıtımı gibi yöntemlerle meşruiyet kazanmaya çalışmışlardır. Görece daha zengin olan bölge ülkeleri son birkaç yıldır biriken bütçe fazlalarıyla belirli bir müddet daha bu politikayı sürdürme kabiliyetine sahipken, Bahreyn ve Umman gibi komşularına kıyasla daha az varlıklı ülkelerin bu yolu uzun vadede takip etmeleri mümkün değildi.²⁴² Nitekim KİK görece daha az müreffeh ve siyasi açıdan daha fazla sorunlu olan bu iki ülkenin her birine kalkınma projelerine destek olmak adına 10 yılı kapsayan 20'ser milyar dolarlık bir destek sözü vermiştir.²⁴³

3.5.Arap Baharı Sürecinde Suudi Arabistan Dış Politikası

Arap Baharı süreci Körfez ülkelerinden Katar ve BAE'nin öne çıkarak attıkları dış politik adımlarla sivrildikleri bir süreç olmuş ve bu durum da bölgesel lider olma iddiasında olan Suudi Arabistan için yeni bir rekabet ortamı yaratmıştır. Söz konusu süreç bölge ülkelerinin akıbetlerini de hesaba katarak seçici bir dış politika stratejisi geliştirmelerini beraberinde getirmiştir. Suudi Arabistan önemli bir

²⁴⁰ Mehran Kamrava, "The Arab Spring and the Saudi-Led Counterrevolution", **Foreign Policy Research Institute**, Kış 2012, s. 96-104.

²⁴¹ James Calderwood, "Kuwait Gives Each Citizen Dh13,000 and Free Food", **The National**, 18 Ocak 2011, <https://www.thenational.ae/world/mena/kuwait-gives-each-citizen-dh13-000-and-free-food-1.382698>. (ET: 22 Ağustos 2019).

²⁴² KATIRI, a.g.e., s. 9.

²⁴³ Caryle **Murphy**, "GCC to set up \$20bn bailout fund for Bahrain and Oman", **The National**, 11 Mart 2011, <https://www.thenational.ae/world/mena/gcc-to-set-up-20bn-bailout-fund-for-bahrain-and-oman-1.413176>. (ET: 4 Ağustos 2019).

müttefikleri olan Hüsnü Mübarek'in iktidarı kaybetmesinden sonra hamlelerini sıklaştırarak karşı-devrimci tavrını bilhassa monarşiler nezdinde belirgin hale getirmiştir. Bu bağlamda monarşiyle yönetilen iki ülke olan Fas ve Ürdün'e Mayıs 2011'de KİK'e katılmaları için davette bulunan Riyad yönetimi bu iki krallığa birtakım finansal destekler de taahhüt etmiştir.²⁴⁴

Suudi Arabistan'ın en önemli Arap müttefikleri olan Mısır'daki Mübarek yönetiminin düşmesi, bölgesel politikada bıçağın kemiğe dayandığını ifade etmekteydi. Suudi Arabistan ilk tepkisini KİK ülkeleri içindeki etkisini ve Yemen'deki nüfuz alanını korumaya yönelik savunmacı bir dürtü ile şekillendirmiştir. Bu tepki bir ölçüde jeopolitik olmakla beraber, aynı zamanda Suud yönetiminin bizzat kendi rejim güvenliği ile de ilgiliydi. Suudi Arabistan'ın oluşan bu yeni süreçteki stratejisi, temelde rejim tipini korumak ve KİK içindeki yakın ortaklarıyla dayanışma içinde İran gibi faktörlerin bölgesel etkisini kırmak olduğundan karşı-devrimci olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca, Fas ve Ürdün'ün KİK üyeliği için davet edilmesi, Umman sultanına yardım taahhüdünde bulunulması ve Bahreyn'deki isyanı bastırmak için asker gönderilmesi de Suudi Arabistan'ın monarşist yönetim şeklinin Arap dünyasında mevcudiyetini koruması için attığı adımlar olarak görmemiz mümkündür.²⁴⁵

3.6. İran'ın Şii Jeopolitiği ve Arap Baharı

ABD'nin Irak'ta Saddam Hüseyin ve Afganistan'da Taliban'a karşı yaptığı hamlelerden şüphesiz en kârlı çıkan ülke İran olmuştur. Arap Baharı sürecinin de yegâne galibinin İran olacağı yönünde yapılan değerlendirmeler az değildir. Bu yönlü analizler genellikle bölgesel istikrarsızlığın İran'ın lehine olacağı yönündeydi.²⁴⁶ Aslında İranlı yöneticiler başlarda Mısır, Tunus ve Bahreyn'de ABD ile ittifak halinde olan otokratik yönetimlerin devrilmesi ve devamında halkın iradesinin esas alındığı yönetimlerin başa gelmesiyle söz konusu bu ülkelerin İran ile

²⁴⁴ F. G. Gause III, "Saudi Arabia in the New Middle East", **Council on Foreign Relations**, Aralık 2011, s. 15.

²⁴⁵ GAUSE III, "Saudi Arabia in the New Middle East", s. 18.

²⁴⁶ Jayshree Bajoria, "Iran and The Arab Spring", **Huffington Post**, 10 Temmuz 2011, https://www.huffpost.com/entry/iran-arab-spring_b_992121. (ET: 26 Aralık 2019).

yakınlaşabilecekleri kanaatindeydiler. İran'ın dış politikasında takındığı bu tavır, olaylar kadim müttefik Suriye'ye sıçrayana kadar sürdü.²⁴⁷

Suriye, İran'ın 1979'dan bu yana kesintisiz ve istikrarlı bir biçimde ittifak halinde olduğu tek ülkeydi ve Suriye'nin düşmesi stratejik konumu itibarıyla de Tahran'ı derinden sarsabilirdi. Hâl böyle olunca, İran, muhalefeti destekleme konusunda seçici davranma yoluna gitti. İran, Suriye'yle beraber Yemen ve Bahreyn'de Suudi Arabistan ve müttefiklerine karşı kıyasıya bir vekâlet savaşına girdi. Nitekim Hamaney Tunus ve Mısır'da patlak veren halk ayaklanmaları için, "Müslüman Mısır halkının uyanışı İslami bir kurtuluş hareketidir ve ben İran hükümeti adına Mısır ve Tunus halklarını selamlıyorum." ifadelerini kullanmış ve Mısırlı protestoculara, ABD yanlısı bir lideri devirip bir İslam Cumhuriyeti kuran İran Devrimi'nin izinden gitme çağırısında bulunmuştur.²⁴⁸ Ne var ki, Müslüman Kardeşler'in Mısır temsilcilerinden Hamaney'in bu yorumuna itiraz gelmiş ve örgütün İngilizce internet sitesinden yapılan açıklamada; "Mısır'daki protestolar 'İslami' bir ayaklanma değil, toplumun her kesiminden, her din ve mezhepten insanın adil olmayan, otokratik bir rejime karşı gösterdiği kitlesel bir tepkidir." denilmiştir.²⁴⁹

Girişilen bu savaşta İran sahada iki önemli aktör tarafından temsil edilmektedir. Bunlardan biri Hizbullah diğeri ise Devrim Muhafızları Ordusu'dur. Sahadaki tecrübesiyle zaten bildiğimiz Hizbullah'tan daha ziyade dikkat çekici olan grup Devrim Muhafızları Ordusu'dur. İran'da temelde iki ordu vardır; Devrim Muhafızları devrimin korunmasından sorumlu ve İran ordusunun yanına ilaveten kurulan ikinci bir ordudur. İran-Irak Savaşı esnasında kurulan bu ordunun kendisine ait bakanlığı, donanması ve hava kuvveti mevcuttur.²⁵⁰

²⁴⁷ Christopher Boucek, "Rivals-Iran vs Saudi Arabia", **Carnegie Endowment for International Peace**, 20 Kasım 2011.

²⁴⁸ "Khamenei Hails 'Islamic' Uprisings", **Al Jazeera**, 4 Şubat 2011. <https://www.aljazeera.com/news/middleeast/2011/02/201124101233510493.html>. (ET: 24 Aralık 2019).

²⁴⁹ "Ikhwanweb: Egypt's Revolution Is a People's Revolution with No Islamic Agenda", **Ikhwan Web**, 5 Şubat 2011, <https://www.ikhwanweb.com/article.php?id=27963>. (ET: 22 Şubat 2020).

²⁵⁰ Ervand Abrahamian, **A Modern History of Iran**, New York, Cambridge University Press, 2008, s. 175.

Afganistan ve Irak'ın ABD tarafından işgaliyle bölge çapında artan İran etkisi Arap Baharı sürecinde had safhaya çıkmıştır. İran sahada söz konusu bu enstrümanlarıyla etkili olmaya çalışırken yayılma sahalarını da günbegün çeşitlendirmiştir. İran'ın bu jeopolitik hamleleri 2004 yılında Ürdün Kralı II. Abdullah'ın İran'ın yayılmacı siyasetini tanımlamak için kullandığı “Şîî Hilali” ifadesiyle bir çerçeveye oturtulmuştur.²⁵¹ Bu açıklamadan iki sene sonra 2006 yılında o dönem Mısır'ın lideri Hüsnü Mübarek *Al Arabiya*'ya verdiği demeçte ise Şîîazınlıkların yaşadıkları ülkeden ziyade İran'a sadık olduklarını iddia etmekteydi.²⁵² Son olarak Ürdün Genelkurmay Başkanı Mahmud Freihaat, İran'ın Lübnan ile direkt olarak karadan bağlantı kurabileceği bir kuşak oluşturma niyetinden endişelendiğini dile getirmiştir.²⁵³

Ancak bu açıklamalardan çok daha çarpıcı olanı ise Devrim Muhafızları, Kudüs Gücü Komutanı olan Kasım Süleymani'nin yaptığı açıklamaydı. Süleymani bundan yaklaşık olarak iki sene önce İran Devrimi'nin yıl dönümü münasebetiyle yaptığı bir konuşmada şöyle diyordu; “İslami Devrim'in Bahreyn ve Irak'tan Suriye'ye, Yemen'e ve Kuzey Afrika'ya bütün bölge boyunca ihraç edilmesine şahitlik ediyoruz.”²⁵⁴ Aslında Süleymani'nin bu sözleri Kral Abdullah'ın “Şîî Hilali” ifadesinden bir adım daha ileri giderek İran dış politikasının Şîîlik temeli üzerine oturmuş mevcut hatlarını günceller niteliktedir. Bu açıdan daha öz ifadeyle Şîî jeopolitiği kavramını, İran'ın dinî anlayışını siyasallaştırarak bundan on altı yıl önce Kral Abdullah'ın çizdiği Şîî Hilali ekseninin daha da çetrefil ve “aşırı” bir biçimde cepheleri çeşitlenmiş, İran ekonomisinin altından kalkmakta zorlandığı bir dış siyaset argümanı olarak değerlendirmemiz mümkündür.

²⁵¹ Robin Wright, Peter Baker, “Iraq, Jordan See Threat To Election From Iran”, **The Washington Post**, 8 Aralık 2004, <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/2004/12/08/iraq-jordan-see-threat-to-election-from-iran/7e0cc1bc-aeb3-447a-bc9e-cfa5499699bc/>. (ET: 24 Aralık 2019).

²⁵² “Mubarak's Shia Remarks Stir Anger”, **Al Jazeera**, 10 Nisan 2006, <https://www.aljazeera.com/archive/2006/04/200849132414562804.html>. (14 Ocak 2020).

²⁵³ “Army Chief Says Jordan Ready to Deal with Terror Threats”, **The Jordan Times**, 31 Aralık 2016, <https://www.jordantimes.com/news/local/army-chief-says-jordan-ready-deal-terror-threats>. (14 Ocak 2020).

²⁵⁴ Tony Badran, “Iran is exporting its Islamic Revolution into Syria, Iraq and Yemen just as it did in Lebanon”, **FDD**, 12 Mart 2015, <https://www.fdd.org/analysis/2015/03/12/iran-is-exporting-its-islamic-revolution-into-syria-iraq-and-yemen-just-as-it-did-in-lebanon/>. (23 Ocak 2020).

3.7. İran ve Suudi Arabistan'ın Kıskaçında Bahreyn'de Arap Baharı

Bahreyn Ortadoğu ülkeleri arasında, Arap Baharı sürecinden en çok etkilenen ülkelerin başında gelir. Bu durum iki temel sebepten kaynaklanmaktadır. Bunlardan ilki; ülkedeki mezhepsel bölünmüşlük hali, ikincisi ise İran ve Suudi Arabistan'ın Bahreyn üzerinde yürüttüğü bir vekâlet savaşı halini alan egemenlik mücadelesidir. Arap Baharı'na benzer toplumsal hareketlerin tarihini Bahreyn'de bir asır önceye kadar götürmek mümkünken, 2011 yılında vuku bulan protestoların en yakın tarihli dayanak noktası aslında 1999 yılında babasının vefatıyla ülkenin başına geçen Hamad elHalife'nin muhtelif reform vaatleriyle ortaya çıkması ve bu vaatlerin birçoğunun vaat olmaktan öteye geçmemesi olmuştur. Söz konusu bu durum ülkeyi Arap Baharı sürecinden en çok etkilenen ülkelerin başında yer almasına sebep olmuştur. Bu noktada Bahreyn'de Arap Baharı'na kadarki sürece nasıl gelindiğini daha iyi anlamak adına ülkenin ne tür reform ve toplumsal ayaklanma süreçlerine şahitlik ettiğine değinmemiz faydalı olacaktır.²⁵⁵

3.7.1.2000'li Yıllara Kadar Bahreyn'in Reform ve Ayaklanmalar Tarihine Genel Bir Bakış

Bahreyn'de reform süreçleri, vaatler ve gizli tuzaklar silsilesi şeklinde seyrede gelmiştir. Bununla birlikte, KİK'e üye ülkeler içerisinde halktan gelen reform taleplerinin en şiddetli şekilde hissedildiği ülke Bahreyn'dir. Körfez Bölgesi'nde petrolü ilk keşfeden ülke olması hasebiyle, ilk önce Bahreyn'in çektiği sıkıntıları diğer bölge ülkeleri de yaşamıştır. Bahreyn özelinde söz konusu bu sorunları üç temel başlıkta sıralayabiliriz: i) Halife ailesinin ülkedeki ayrıcalıklı konumu, ii) rejimin nezaretinde vuku bulan ve yıkıcı etkiler yaratan yolsuzluk hadisesi ve iii) giderek artan genç nüfus işsizliği.²⁵⁶

Modern Bahreyn tarihi, Bahreyn yönetimiyle halkın çoğunluğu arasında vuku bulan uyuşmazlıkların oluşturduğu türbülanslarla doludur. 1961 ve 1999 yılları arasında ülkenin yönetimi Şeyh İsa bin Selman'ın elindeyken dahi ülkeyi kardeşi ve

²⁵⁵ MABON, a.g.m., s. 84-97.

²⁵⁶ J. E. Peterson., "Bahrain: Reform, Promise, and Reality", Ed. Joshua Teitelbaum, **Political Liberalization in the Persian Gulf**, New York, Columbia University Press, 2009, s. 158.

aynı zamanda ülkenin başbakanı olan Şeyh Halife bin Selman ile yönetmek durumunda kalmıştır. Görünürde, Şeyh İsa halkla iç içe, iktidarın başı olmaktan memnun iken Şeyh Halife büyük ölçüde yönetimi üstlenmiş ve silahlı kuvvetlerin teşekkülü gibi meselelere öncülük etmiştir. Bu esnada da yaptığı işlerle ülkenin en zengin kişisi haline gelmiş ve durum şüphesiz ailesine ve müttefik kabilelere de yaramıştır. İki kardeşin “birlikte yönetim” esasıyla yönettikleri Bahreyn’de yönetimlerinin son on yılında halk nezdindeki huzursuzluk ayyuka çıkmış ve nihayet 1999 yılında Şeyh İsa’nın vefatıyla oğlu Şeyh Hamad’ın görevi devralmasıyla ülke bir nebze de olsa durulmuştur.²⁵⁷

SünnîHalife ailesi XVIII. yüzyılda iktidarı Farslardan ele alırken, günümüzde ülke nüfusunun yaklaşık %70-75’i Şîî’dir. Tarihsel arka plana atıfta bulunan Bahreyn Şîî nüfusu kendisini Bahreyn’in asıl sahibi olarak görmektedir. Bahreyn’de Sünnî azınlık tarafından yönetilen Şîî çoğunluğun Suudi Arabistan’ın Doğu vilâyetinde çoğunluk olan Şîî gruplarla çok sıkı tarihsel bağları mevcuttur. 1979 İran Devrimi’nden bu yana her iki grubun yönetici elitleri ülkelerindeki Şîî nüfusun sadakatinden şüphe duyar olmuş ve bunun bir neticesi olarak, Şîî nüfusu siyaseten ötekileştirici ve sosyoekonomik açıdan da dezavantajlı duruma sevk eden politikalar izlemişlerdir.²⁵⁸

Körfez ülkelerinde her zaman için bir zengin-fakir, güçlü-güçsüz, soy kütüğü belli olanlar ve biraz daha muğlak olanlar şeklinde bir ayrım süregelmiştir. Ancak söz konusu bu ayrım ve bölünmeler, petrol ve ekonomik imkânların görece kısıtlı olduğu Bahreyn’de diğer ülkelere nazaran çok daha keskin ve kalıcı bir şekilde kendini hissettirmiştir. Nitekim ülkedeki toplumsal huzursuzluklar; 1921-1923, 1934-1935, 1938, 1947-1948, 1953-1956, 1965,1975 ve 1994-1999’da meydana gelen sürekli kargaşalar, belirli aralıklarla tekrar etmiş ve iki ortak talepte birleşmiştir: ekonomik dağılımda adalet ve siyasal katılım.²⁵⁹

²⁵⁷ PETERSON, “Bahrain: Reform, Promise ...”, s. 158.

²⁵⁸ Simon Henderson, “Saudi Arabia's Fears for Bahrain”, **Washington Institute**, Policywatch: 1759, 17 Şubat 2011.

²⁵⁹ J. E. Peterson, “The Nature of Succession in the Gulf”, **Middle East Journal**, Vol. 55, No. 4, 2001, s. 580-601.

Bahreyn’de 1970’lerin ortalarından beri görece daha pasif olan Şiî muhalefet, İran Devrimi’ni takip eden 1980’li yıllarda aktifleşmiş ve 1994 yılında İran tarafından eğitilmiş yeni bir genç molla sınıfının ortaya çıkmasıyla iyice hareketlenmiştir. Ortaya çıkan bu yeni muhalefet dalgası, ciddi ve uzun süreli olmasına karşın ülke nüfusunun çoğunun, daha büyük ekonomik fırsatlar, ayrımcılığın sona ermesi ve 1975’te askıya alınan Ulusal Meclis’in yeniden tesisi gibi ortak hedefleri paylaşmasına rağmen, rejimi temelden sarsacak bir etki yaratmaktan uzak kalmıştır. 1999 yılına gelindiğinde rejimin bastırma ve yıldırma politikası neticesinde herhangi bir kalıcı çözüm elde edemeyen muhalefet hareketi etkisini büyük ölçüde yitirmiştir.²⁶⁰

1961 yılından beri Bahreyn hükümdarı olan Şeyh İsa bin Salman elHalife’nin Mart 1999’da ölümünden sonra yerine oğlu Hamad bin İsa Bahreyn’in yeni emiri olarak göreve gelmiştir. Bahreyn’de de komşu Katar’daki duruma benzer bir şekilde, genel liderlik değişikliği sürecini geçici bir siyasi reform programı takip etmiştir. Yine Katar’daki duruma benzer bir şekilde, kuşak anlamında da lider değişikliği süreci geçici bir siyasal reform sürecini de beraberinde getirmiştir.²⁶¹

Suudi Arabistan etkisinde kalacağı düşünülen Hamad bin İsa’nın Abu Dabi emiri ve BAE devlet başkanı olan Şeyh Zayid bin Sultan ile çok sıkı ilişkileri mevcuttu. Diğer tarafta, ülkenin kurulduğu 1971 yılından beri başbakan olan ve Hamad’ın babasının gölgesinde ülkeyi yönetip servetine servet katan amca Şeyh Halife bin Selman vardı. Bu koşullar altında Hamad bin İsa, acil ve halkta güçlü karşılığı olan reformları uygulamaya koydu. Sarayında ve Şiî dinî figürlerinin evlerinde muhalefet liderleriyle görüşme sürecini başlattı. Ardından, huzursuzluk döneminin çoğunda tutuklu bulunan ve casuslukla suçlanan en önde gelen muhalefet lideri olan Şeyh Abdul Amir el-Jamri’yi serbest bırakma emri verdi. Ülkedeki protesto eylemleri esnasında tutuklananların tamamı serbest bırakıldı ve sürgündeki Bahreynliler geri çağırıldı. Ulusal bayram olan 16 Aralık gününde belediye

²⁶⁰ PETERSON “The Nature of Succession ...”, s. 580-601.

²⁶¹ Kristian Coates Ulrichsen, “Bahrain’s Uprising: Regional Dimensions and International Consequences”, **Stability: International Journal of Security & Development**, Vol. 2, No. 1, 2013, s. 1-12.

meclisleri için seçim yapılacağını ve kadınlara oy hakkı tanınacağını açıkladı. Diğer bir adım ise, protestocuların temel taleplerinden biri olan Devlet Güvenlik Kanunu ve Mahkemesi'nin kaldırılması oldu.²⁶²

3.7.2.2000'li Yıllarda Bahreyn'de Muhalefet ve Reform

2000 yılında, muhalefetin onlarca yıldır en önemli taleplerinden biri olan uzun süredir görevde kalan ve işkenceciliğiyle nam salmış güvenlikten sorumlu Ian Stuart McWalter Henderson'un²⁶³ görevden alınması gündeme gelmişti. 1966 yılında İngiliz sömürge yönetimi ülkede hüküm sürerken görevlendirilen Henderson, Sünnî azınlığın Şîî çoğunluğu yönettiği Müslüman bir ülkede bir İngiliz olarak, Bahreyn bağımsızlığını kazandıktan sonra da görevde kalarak yaklaşık 30 yıl boyunca Bahreyn istihbaratının başında yer aldı. Görevi süresince fiziksel, psikolojik işkence ve cinsel istismar gibi sayısız suçla ilişkilendirilen Henderson'un halk arasındaki lakabı "Bahreyn Kasabı"dır.²⁶⁴ 2000 yılının Temmuz ayında aniden istifa edip ülkeden külliye ayrılsa da Henderson, aynı yıl 27 Eylül günü emirin 19 yeni kişiyi atadığı Danışma Konseyi'nin (Majlis al-Shura) listesinde kendisine yer buldu. Bu konseyin 19 üyesi ise Şîî'ydı. Ekim ayında yeni anayasa için ulusal diyaloga yönelik çağrıda bulunan emir ülkede rahatlatıcı bir atmosferin oluşmasını sağladı ve halkta beklenti oluşturdu. Ancak emirin yeni bir anayasa yerine 1973 Anayasası'nın yürürlüğe konulacağını açıklamasıyla halkın güveni iyice sarsıldı.²⁶⁵

2001 yılında, rejimin siyasi muhalefetin taleplerini bastırmada kullandığı, büyük insan hakları ihlallerine yol açan ve 1974'ten beri yürürlükte olan Devlet Güvenliği Yasasıaskıya alındı. 14 Şubat 2001'de yapılan referandumda, Bahreyn halkının %98,4 gibi ezici bir oy oranıyla onaylanan Ulusal Eylem Senedi (National Action Charter) kabul edildi. Söz konusu bu senet, önceki iki yıllık kısa parlamento

²⁶² PETERSON, "Bahrain: Reform, Promise ...", s. 160.

²⁶³ Robert Fisk, "Briton at the Heart of Bahrain's Brutality Rule", **Independent**, 18 Şubat 1996, <https://www.independent.co.uk/news/world/briton-at-the-heart-of-bahrain-brutality-rule-1319571.html>. (ET: 12 Aralık 2019).

²⁶⁴ Jamie Merrill, "Government Refuses to Release Details of Relationship with Authoritarian Bahrain", **Independent**, 10 Mart 2015, <https://www.independent.co.uk/news/uk/politics/government-refuses-to-release-details-of-relationship-with-authoritarian-bahrain-10099197.html>. (ET: 12 Aralık 2019).

²⁶⁵ PETERSON, "Bahrain: Reform, Promise ...", s. 160-161.

denemesinin 1975'te askıya alınmasından 27 yıl sonra, 2002 yılında seçilmiş bir meclisin yolunu açtı.²⁶⁶ 1973 Anayasası'nı değiştirerek hem seçilmiş hem de atanmış konseylerle iki taraflı bir yasama meclisi oluşturmayı vadeden Ulusal Eylem Senedi'nin içerdiği diğer reformlar arasında; devlet tarafından inşa edilen konutlar için daha az kira, daha ucuz elektrik, bütün devlet çalışanları için bir aylık ikramiye, daha kapsamlı bir ifade özgürlüğü ve siyasi tutsaklar için af yer alıyordu.²⁶⁷

14 Şubat 2002 tarihinde Şeyh Hamad, kendisini Bahreyn kralı olarak ilan ederek 9 Mayıs'ta belediye seçimlerinin ve 24 Ekim'de parlamento seçimlerinin yapılacağını açıkladı.²⁶⁸ Bu gelişmeler muhalefetin ümitvar olmasını sağlasa da kral, referandumun birinci yıl dönümü tarihi olan Şubat 2002'de tek taraflı biçimde ve herhangi bir istişareye gerek duymadan yeniden yazılmış anayasayı ilan etti. Bu gelişme muhalefette büyük bir hayal kırıklığına sebep oldu; çünkü onların gözünde bu ilan geriye doğru atılmış önemli bir adımdı.²⁶⁹ Bu tarihlerde ülkedeki işsizlik oranı resmî rakamlara göre %15'ti. 2013 itibarıyla iş gücü oranlarının mevcut rakamın 2 katına çıkması tahmin edilmekteydi.²⁷⁰

3.7.2.1.Bahreyn'de 2002 Seçimleri

Bahreyn'de kırk adet tek kişilik seçim bölgesi bulunmaktadır. Bir aday ilk turda ilgili seçim bölgesinde verilen toplam oyların çoğunluğunu kazanırsa seçilir. Çoğunluğun oyunu alan aday olmazsa bu sefer de en yüksek oranda oy alan iki aday bir hafta sonra ikinci tur seçimlerinde yarışır. Siyasi partiler yasak olsa da dernekler şeklinde örgütlenerek hareket etmekte ve aday listelerini destekleyerek kampanya faaliyetlerini koordine etmektedirler. Seçim bölgeleri Sünnî azınlığı fazlasıyla temsil edecek şekilde yapılandırılmıştır.²⁷¹ Ancak seçim bölgeleri baz alınarak organize edilmiş seçim sistemi büyük zaafılar barındırmaktadır. Nitekim Bahreyn'de bazı

²⁶⁶ ULRICHSEN, "Bahrain's Uprising: Regional Dimensions ...", s. 1-12.

²⁶⁷ "Bahrain's Sectarian Challenge", International Crisis Group, 6 Mayıs 2005, s. 5.

²⁶⁸ PETERSON, "Bahrain: Reform, Promise ...", s. 163.

²⁶⁹ "Bahrain's Sectarian Challenge", **International Crisis Group**, 6 Mayıs 2005, s. 5.

²⁷⁰ Anoushiravan Ehteshami, Steven Wright, "Political Change in The Arab Oil Monarchies: From Liberalization to Enfranchisement", **International Affairs**, Vol. 83, No. 5, Eylül 2007, s. 916.

²⁷¹ F. G. Gause III, "Bahrain Parliamentary Election Results: 25 November and 2 December 2006", **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 39, No.2, 2007, s. 170.

seçim bölgelerindeki seçmen sayısı 12.000 iken bazılarında bu sayı yalnızca 500 kişi ile sınırlı kalabilmektedir.²⁷²

Bahreyn’de 24 ve 31 Ekim 2002 tarihlerinde gerçekleştirilen seçimler, şeyh İsa bin Selman elHalife’nin 1975 yılında ilk seçilmiş meclisi feshedip 1973 Anayasası’nı yürürlükten kaldırmasından bu yana düzenlenen ilk seçimlerdir. Söz konusu bu seçim aynı zamanda, Bahreynli kadınların yakın zamanda elde ettikleri seçme ve seçilme hakkını kullandıkları ilk seçimdir. Anayasa ve seçim yasasının getirdiğı kısıtlamalara referans yapan el-Vifak hareketinin iki partneriyle beraber katılmama kararı aldığı 2002 seçimleri rejimin açıktan halkı yönlendirmesine sahne olmuştur. Bu yönüyle seçimler vekil seçiminden ziyade, kralın siyasal reformlarının halkın oyuna sunulduğı bir referandum olarak algılanmıştır. Böylelikle Bahreyn nüfusunun yarısına yakın bir bölümü seçim günü sandığa gitmemiştir.²⁷³

2004 yılına gelindiğinde protestolar yeniden ve daha şiddetli bir tonda alevlenirken mesele mezhepçi bir boyut da kazanmıştır. Bu süreçte, ılımlı bir profil çizen şiî muhalefetin liderliğı artık daha militan bir çizgide tavır takınan gruplar tarafından tehdit edilmekteydi. Durumu mezhep çatışmasına indirgemek tam olarak mümkün değıldi; zira Sünnî muhalefet de sesini yükseltmiş ancak 1970’lerin sonlarından bu yana olduğı gibi ülkenin toplumsal bölünmüşlüğünden en büyük payı alan kesim şiîler olmuş ve ayrımcılığa muhtelif seviyelerde maruz kalmışlardır.²⁷⁴

3.7.2.2.Bahreyn’de 2006 Seçimleri

Mezhepi anlayış Bahreyn’de seçim stratejilerinin inşasında İslamcı ideolojinin yekvücut bir doğırultuda hareket etmesini olanaksız kılmıştır. Hâl böyle iken, 2006 seçimleri gerçekleşirken liberaller, siyasal statükoya karşı şiî gruplarla iş birliğı yapma yoluna gitmişlerdir. Ülkenin en büyük siyasal hareketi olan el-Vifak hareketi mecliste çoğunluğı sağılamak adına ülkenin ikinci en büyük siyasal hareketi

²⁷² Nadeya Said Ali Mohammed, “Political Reform in Bahrain: The Price of Stability”, **Middle East Intelligence Bulletin**, Eylül 2002, Vol. 4, No:9.

²⁷³ “Bahrain’s October 24 and 31, 2002 Legislative Elections”, **The National Democratic Institute for International Affairs**, 2002, s. 3.

²⁷⁴ “Popular Protests In North Africa And The Middle East (III): The Bahrain Revolt”, **International Crisis Group**, 6 Nisan 2011, s. 3.

ve seküler bir grup olan Vaad hareketiyle özellikle karma seçim bölgelerinde iş birliğini sıkılaştırma kararı almıştır. Sünnî gruplar Minber ve Asala da kendi aralarında ortak hareket etmişlerdir. Seçim döneminde rejimin Şîî-liberal ittifaka karşı Sünnî grupları desteklediği ve bunun için dışarıdan getirdiği Sünnî gruplara vatandaşlık vermeyi planladığı iddiaları sıkça dile getirilmiştir.²⁷⁵ Diğer yandan el-Vifak'ın seçimleri boykot etmeyeşine sert bir şekilde karşı çıkan partililer ayrılarak el-Hak adında yeni bir muhalif hareket kurmuşlardır.

Eylül 2006'da kabine işleri bakanı eski danışmanı ve aynı zamanda İngiliz vatandaşı olan Dr. Salah el-Bandar'ın Körfez Demokratik Kalkınma Merkezi tarafından bir raporu yayınlandı. Sonraları "Bandargate" olarak adlandırılan bu rapor rejimin Şîî siyasal aktörleri marjinalleştirmek ve Sünnî yabancılara vatandaşlık verilmesini yaygınlaştırmaya yönelik bir strateji izlediğini ispatlamak niyetindeydi. Rejimin bu plan doğrultusunda, yapılacak seçimin sonuçlarını manipüle ederek ülkenin mezhepsel yapısını değiştirmek niyetinde olduğuna vurgu yapan rapor bu hususta derinlemesine ayrıntılar barındırmaktaydı.²⁷⁶ Rapora göre, rejim, rüşvet ve toplam 2,7 milyon ABD doları tutarındaki parayı gelecek seçimlerin sonuçlarını manipüle etmek ve mezhep güvensizliğini ve bölünmesini sürdürmek için dağıtmıştır. Kabine işleri bakanının bu faaliyetleri yürütmek için bir medya grubu, bir istihbarat ekibi, bir gazete, Şîî'den Sünnî'ye dönüşüm programı ve sivil toplum kuruluşları aracılığıyla çalışan gizli bir ağ kurduğunu iddia eden el-Bandar, iddialarına kanıt olarak çok sayıda makbuz, mektup ve banka hesabı fotokopilerini göstermiştir. Ekim 2006 tarihinde yüzü aşkın aktivist tarafından iddialarla ilgili detaylı bir soruşturma yapılması adına imzalanan bir dilekçe yayınlandı. Söz konusu bu skandal iddiasına rağmen seçimler ertesi ay gerçekleşti. Ancak daha da ilginç olan mesele, 2002 seçimlerini boykot eden dört ana siyasi muhalefet hareketinin bu skandala rağmen seçime katılmaya karar vermesidir. Bu durumun bir ölçüde 2005 yılında yürürlüğe sokulan 25 sayılı Siyasi Kurumlar Kanunu'ndan kaynaklanmış

²⁷⁵ F. G. Gause III, "Bahrain Parliamentary Election Results: ...", s. 170.

²⁷⁶ Toby Matthiesen, **Sectarian Gulf: Bahrain, Saudi Arabia, and the Arab Spring That Wasn't**, California, Stanford University Press, 2013, s. 148.

olabileceği düşünülmektedir. Zira söz konusu kanun seçimleri boykot eden siyasi hareketlerin faaliyetlerinin kolaylıkla durdurulmasını öngörmektedir.²⁷⁷

Rejim raporu inkâr yoluna gitse de muhalefetin şüpheleri büyük ölçüde onaylanmıştı. Nitekim ilk iş olarak el-Bandar'ı sınır dışı eden Bahreyn yönetimi sıkı tedbirler alarak tartışmaların üzerini örtmek niyetindeydi. Bu doğrultuda Vaad hareketinin web sitesi de kapatılmıştır. %72 gibi bir oranda katılımın sağlandığı ve Şiîlerin 40 sandalyeden 18'ini kazandığı 2006 seçimlerinde Vaad hareketi herhangi bir adayını meclise sokamamıştır. Öte yandan, Sünnî hareketler olan Asalah 7 ve Minber 5 sandalyeyi kazanmayı başarmıştır. Sonuçta Sünnî gruplar 22'ye 18 gibi bir sonuçla mecliste üstünlük kurmuşlardır. Alt mecliste durum böyle iken, hükümet üst meclise, 20 Sünnî, 18 Şiî, 1 Hristiyan ve 1 Yahudi vekil ataması yapmıştır.²⁷⁸

3.7.2.3.Bahreyn'de 2010 Seçimleri

2010 yılında gerçekleşen seçimler öncesi Bahreyn'deki hava 1990'lı yıllardaki ile birçok yönden benzerlik göstermekteydi. Rejim muhalefet üyelerini ve insan hakları aktivistlerini gözaltında tutarken, işkence iddiaları da çok yaygın biçimde dillendirilmekteydi.²⁷⁹

Muhalefetle beraber, hükümetin Sünnîler lehine seçim sonuçlarıyla oynadığını savunmasına ve 23 Şiî liderin seçimden bir ay önce gözaltına alınmasına rağmen Vifak hareketi seçime katılma kararı aldı. %67 oranında katılımın sağlandığı seçimlerde yarışan 200 adaydan 6'sı kadındı. Bu seçim Vifak hareketinin temsilci sayısını 18 sandalyeye çıkarırken, Sünnî İslamcılarının sandalye sayısını 15'ten 5'e indirdi. Sünnî bağımsızların sayısı ise 9 iken 17'ye yükseldi. Görevdeki bir kadın vekil yeniden seçilirken, kral, 40 Şura Konseyi görevlisinin 30'unu yeniden atadı. Toplam üyeliğin 19'u sözcü dahil Şiîlerdendi. Dördü kadın, biri Yahudi, bir diğeri ise Hristiyan'dı.²⁸⁰

²⁷⁷ Steven Wright, "Fixing the Kingdom: Political Evolution and Socio-Economic Challenges in Bahrain", **Center for International and Regional Studies**, Georgetown University School of Foreign Service in Qatar, 2010, s. 7.

²⁷⁸ PETERSON, "Bahrain: Reform, Promise ...", s. 168.

²⁷⁹ ULRICHSEN, "Bahrain's Uprising: Regional Dimensions ...", s. 134.

²⁸⁰ KATZMAN, **a.g.m.**, s. 4.

3.7.3.Bahreyn’de Kimlik Politikaları

Rejimin ada ülkesinin demografik dengesini değiştirmeye yönelik çabaları Bahreyn’e dair dikkat çeken en önemli unsurlardandır. Buna yönelik olarak hükümetin Bahreyn’in Sünnî nüfus oranını arttırmak adına bir yandan dışarıdan gelen Sünnîlere vatandaşlık verirken, diğer yandan Ürdün, Suriye ve Yemen vatandaşlarını da vatandaşlığa kabul edip güvenlik hizmetlerinde istihdam ettiği bilinmektedir. Demografik siyasetin ötesinde, askeriye ve polis teşkilatında yabancıların istihdam edilmesi, onları “paralı asker” olarak gören yerel halk tarafından öfke ile karşılanmaktadır. Tepki çeken bir diğer hadise ise rejimin bir zamanlar Bahreyn’de meskûn olan ancak uzun zamandır Suudi Arabistan’ın doğusunda yaşayan Devaşir Kabilesi’nden 8.000 kadar kişiye vatandaşlık verilmesi olmuştur.²⁸¹ 1998 yılında yaklaşık 10.000 Ürdün, Yemen, Suriye ve Pakistanlıya Bahreyn vatandaşlığı verildiği ifade edilmektedir. Bu kişiler, aileleriyle beraber yaklaşık olarak 50.000 kişilik bir nüfus oluşturmuş ve bu da o dönemki Bahreynli nüfusun yaklaşık %13’üne tekabül etmiştir.²⁸² 2002 yılında ise ülkede yapılan ilk parlamento seçimlerinden hemen önce Bahreyn yönetimi bir hamle yaparak Suudi Arabistan’da yaşayan Devaşir Kabilesi’nden 20.000 kişiye daha vatandaşlık vermiştir. Söz konusu kişilerden bazılarıyla yapılan mülakatlardan kişilerin oy kullanmaya gelip geri döndükleri anlaşılmaktadır.²⁸³

Ancak mevzubahis meselenin en can alıcı noktası aslında ülke nüfusunun yaklaşık olarak %70’ini ve iş gücünün %80’ini oluşturan Bahreyn Şîî nüfusunun yalnızca %2,5’lik bir kısmının güvenlik alanında çalışma imkânı bulabiliyor olmasıdır. Ayrıca, Şîîler vatandaşlığa henüz alınan Sünnîlere göre, devletin sağladığı konut hizmetinden faydalanmak için 10-15 yıl daha fazla beklemeye

²⁸¹ “Popular Protests In North Africa And The Middle East (III): The Bahrain Revolt”, **International Crisis Group**, 6 Nisan 2011, s.4.

²⁸² Zeineb Alsabeehg, “Bahrain’s Citizenship Policy of Inclusion and Exclusion”, Ed. Nils August Butenschön, Roel Meijer, **The Middle East in Transition: The Centrality of Citizenship**, Northampton, Edward Elgar Publishing, 2018, s. 150.

²⁸³ Justin Gengler, **Ethnic Conflict and Political Mobilization in Bahrain and Arap Gulf**, Doktora Tezi, University of Michigan, 2011, s. 62.

zorlanmaktadırlar.²⁸⁴ 2006 yılında yayınlanan Bandargate Raporu'nda da ileri sürülen en önemli iddialardan biri rejimin ülkedeki mezhep dengesini değiştirmeye yönelik olarak Sünnîleri vatandaşlığa aldığıydı. 2008 yılında yayınlanan bir başka raporda Bahreyn yönetiminin 2001-2007 yılları arasında 70.000 kişiye vatandaşlık verdiği belirtilmektedir.²⁸⁵ 2011 yılı itibariyle Bahreyn vatandaşlığının sonradan verildiği kişilerin sayısının 200.000'e yakın olduğu belirtilmektedir, ki bu rakam Bahreyn vatandaşlarının toplam nüfusunun 1/3'ine denk gelmektedir.²⁸⁶

Bahreyn'in vatandaşlık verdiği Sünnîler daha çok güvenlik güçlerinde görevlendirilmekte olup bu durumdan yalnızca zaman zaman protesto gösterilerinde onlarla karşı karşıya gelen ve çatışan Şîî nüfus değil, aynı zamanda Sünnîler de rahatsızlık duymaktadırlar. Bahreynli Sünnî vatandaşlar, vatandaşlık verilip çeşitli alanlarda istihdam edilen bu kişilerin kendilerinin hakkı olan pozisyonları ellerinden aldıklarından yakınmakta ve öteden beri Sünnî yoğunluklu olan mahallerde ikamet etmelerinden rahatsızlık duymaktadırlar.²⁸⁷

Kamu sektörünün hâkim ve en büyük istihdam odağının rejim olduğu Bahreyn'de Şîîler çoğunlukla dışlanmışlardır. Bu dışlanma durumu devletin yüksek kademelerinde daha da belirgin bir şekilde gözlemlenmektedir. Bahreynli Şîîlerin vatandaşlığa alınan Sünnîlere yönelik öfkesi Sünnî olmayan nüfusun dışında Asya ülkelerinden gelen işçilere de aynı oranda sirayet etmekte ve bu işçiler yerli halkın işini elinden alan kişiler olarak görülmektedir.²⁸⁸

²⁸⁴ Ian Siperco, "Bahrain's Secterian Challenge", **Middle East Policy Council**, 2010, <https://mepc.org/commentary/bahrains-sectarian-challenge>. (ET: 12 Ocak 2020).

²⁸⁵ KINNINMONT, "Bahrain: Beyond the Impasse", s. 18.

²⁸⁶ Omar Shehabi, "Demography and Bahrain's Unrest", **Carnegie Endowment for International Peace**, 16 Mart 2011, <https://carnegieendowment.org/sada/43079>. (16 Şubat 2020).

²⁸⁷ SHEHABI Omar, **a.g.m.**

²⁸⁸ Laurence Louer, "The Political Impact of Labor Migration in Bahrain", **City & Society**, 2008, s. 32-53.

3.7.4.Arap Baharında Bahreyn

3.7.4.1.Bahreyn’de Olayların Başladığı Yer: Bir Sembol Olarakİnci Meydanı

Mısırlılar Tahrir Meydanı’nı 25 Ocak 2011 tarihinde tam anlamıyla işgal ettiklerini teyit etmeden önce Bahreyn’de bilinen bir online forum sitesi olan *Bahrain Online*’da Sahib el-Ahbar isimli bir kullanıcı şöyle bir içerik yazdı: “Bahreyn halkının devrimini başlatması için bir gün seçelim, çünkü kan olmadan haysiyet olmuyor. İnsanlarımız, gelecek nesillere şimdikinden daha iyi bir geleceği miras bırakmak adına fedakârlık etmek durumundadır.” Günün belirlenmesi hayati önemi haizdi ve çok geçmeden bir başka kullanıcı Bahreyn halkı için çok manidar bir gün olan 14 Şubat 2011 tarihini önerdi, bu tarih sitenin diğer kullanıcılarından da kabul gördü.²⁸⁹

Forum kullanıcıları, web sitesinin tutuklu sahibi olan Ali Abdulemam’dan siteyi devralan mevcut yöneticilere isyan çağrılarını yayınlamaları yönünde baskı yaptılar. Yüz binlerce kullanıcıya sahip olan forum, kullanıcıları için o dönem Twitter ve Facebook gibi platformlardan daha işlevsel hale gelerek insanların fikirlerini özgürce ifade edebildikleri ve önceki siyasal travmalar üzerine tartışabildikleri güvenli bir alan hâlini aldı. Devam eden süreçte *Bahreyn Online*’ın anonim yöneticileri yayınladıkları bildiri ile halkı 14 Şubat’ta “halkın yazdığı bir anayasa” için düzenlenecek olan “Öfke Günü”ne katılmaya davet etti. Bildirinin içeriği kısaca şu şekildedir.²⁹⁰

Çok uzun bir müddettir gaddar bir rejimin bitmek bilmeyen yolsuzluk ve acımasız baskılarına maruz kalıyoruz. Sıkıntılarımız muhtelif olsa da müsebbibimiz ortak. Rejim, inşa ettiği mezhepçilik bayrağı altında kriz üzerine kriz yaratmayı alışkanlık haline getirip, hesap vermekten kaçarak halkın meşru haklarını bastırdı. Ülkenin servetinin yağmalanması, halka ait olan kara ve denizin kamulaştırılması da dahil olmak üzere, eşi benzeri görülmemiş raddelere ulaştı. Rejim halkı aşağılamak ve

²⁸⁹ Ala’a Shehabi, Marc Owen Jones (Ed.), **Bahrain’s Uprising: Resistance and Repression in the Gulf**, Zed Books, 2015, s.1.

²⁹⁰ SHEHABI, JONES, **a.g.e.**, s.3.

onlara saldırmak için yabancı güvenlik güçlerini kullandı ve devlet kurumlarına benzersiz bir yolsuzluk sirayet etti. Ülkenin nüfusunu değiştirmek için siyasi vatandaşlığa geçiş eşi görülmemiş seviyelere ulaşmışken düşüncelerimiz ve sesimiz sansürle kontrol altına alındı. Öfke ve hayal kırıklığı hepimizin ortak paydası.

Akabinde kurulan¹⁴ Şubat Bahreyn Devrimi adlı bir Facebook sayfası kısa sürede binlerce kişi tarafından beğenildi. Zira söz konusu tarih, hem 14-15 Şubat 2001 tarihlerinde Ulusal Eylem Şartı için yapılan referandumun onuncu yıldönümü hem de Bahreyn'i anayasal monarşi olarak tanımlayan mevcut anayasanın ilan edildiği günün dokuzuncu yıldönümüne tekabül etmekteydi. Kendilerini “14 Şubat Devrimi Gençliği” şeklinde tanımlayan ve hem hükümet sisteminde hem de Bahreyn yönetimine yönelik değişim ve radikal reformlar elde etmeye yönelik bir bildiri yayınlayan bu grup herhangi bir siyasi hareket veya örgütle bağlantısı olmadığını ilan etmiş ve taleplerinin dinî, mezhepsel veya ideolojik temellerden bağımsız olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca organize etmeyi planladıkları gösterilerin barışçıl olacağını dataahhüt emişlerdir.²⁹¹

Rejim, bu devrimci dalga karşısında büyük bir tedirginlikle, her aileye 1.000 dolarlık para yardımı yapacağını açıkladı. Ancak, aktivistler bu teklifi, “1.000 veya 2.000 Değil, Hesaplaşma Pazartesi Günüdür” şeklinde yanıtladılar. Akabinde de online forum üzerinden, planlanan “Öfke Günü” için lojistik planlamalar üzerine odaklanıldı. 31 Ocak 2011 tarihinde, hevesli bir kullanıcı protestoların olası karargâh yerleri hakkında üç lokasyon önerisinde bulundu. Bunlar; İnci Meydanı, Kral Faysal Yolu ve Marina Club şeklindeydi. Akabinde, 5, 6 ve 7 Şubat tarihlerinde başka bir gönüllü kullanıcı önerilen üç protesto alanını yerinde inceleyerek fotoğraflar yayınladı ve her bir konumun avantaj ve dezavantajlarını sıraladı. Nihayetinde; merkezi oluşu, erişilebilirliği ve köylere yakınlığı sebebiyle kullanıcılar İnci Meydanı üzerinde mutabık kaldılar. O tarihe kadar önemli olmayan, daha çok turistik bir sembol olarak görülen İnci Anıtı artık Bahreynliler için büyük bir anlam taşıyacaktı.²⁹²

²⁹¹ BASSIOUNI, *BICI Report*, s. 65.

²⁹² SHEHABI, JONES, *a.g.e.*, s.4.

14 Şubat günü gelip çatığında yerleşik siyasal gruplar yerine, çeşitli gençlik grupları tarafından organize edilen protesto hareketinin büyüklüğü ve gücü birçok kişiyi şaşırttı. Protestocuların çoğu Şîi olmasına karşın uzun süredir devam eden ayrımcılık ve ekonomik fırsatların kısıtlanması göz önünde bulundurulduğunda, birçok Sünnî katılımcı da mevcuttu. 2001 Ulusal Eylem Şartı'nın yerine getirilmesi çağrısında bulunan bu ilk gösterilerde halk, özellikle iktidardaki ElHalife ailesini devirmeyi amaçlamıyordu. Bunun yerine eylemciler rejimin daha önceki siyasi reform vaatlerini yerine getirmesi, mevcut anayasanın yerine kurucu bir meclisin hazırlayacağı bir anayasa oluşturulması, yargının bağımsızlığının sağlanması, siyasi mahkumlar ve insan hakları aktivistlerinin serbest bırakılması ve ifade özgürlüğünün teminat altına alınması gibi görece daha mütevazı taleplere odaklanmıştı.²⁹³

Böylelikle, Tunus ve Mısır'daki ayaklanmaların ardından, 14 Şubat 2011'de Bahreyn halkının önemli bir kısmı da yönetime yönelik rahatsızlığını ifade etmek için kademeli bir biçimde başkent Manama'daki halk arasında kullanılan yaygın ismiyle, İnci Meydanı Kavşağı'nda toplanmaya başladı. Bu arada, rejim meydanın resmî adı olan Körfez İş Birliği Konseyi Meydanı / Dönel Kavşağı (Gulf Cooperation Council Roundabout) ismini kullanmakta ısrar etmiştir.²⁹⁴ İşin ironik tarafı ise, 1981 yılında kurulan KİK'in Manama'da 1982 yılında düzenlenen 3. zirvesi şerefine KİK'e üye ülkelerin "birliğini" temsilen inşa edilen İnci Meydanı'ndaki İnci Anıtı protestocular tarafından özgürlüğü temsil eden bir sembol haline getirilmişti.²⁹⁵ Şîi grupların İnci Meydanı'nda başlattıkları protesto gösterilerinden birkaç gün sonra el-Fatih Camii önünde toplanan Sünnî gruplar rejim yanlısı ilk protesto gösterisini başlatmışlardır. Bu gösterilerde en dikkat çekici hususlardan birisi de Şîi grupların kendilerinden nefret ettiklerini düşünen Asyalı işçilerin bu eylemlere katılım göstermesi olmuştur. Muhaliflere göre bu işçiler gösterilere patronlarının zoruyla katılıyorlardı. Nitekim, bazı gözlemciler bu durumu doğrulamışlardır. Bunun yanı sıra, kendilerini Bahreyn'in esas yerlileri olarak gören

²⁹³ BASSIOUNİ, **BICI Report**, s. 66.

²⁹⁴ Toby Matthiesen, "Battling over the Legacy of Bahrain's Pearl Roundabout", **Foreign Policy**, 13 Şubat 2012, <https://foreignpolicy.com/2012/02/13/battling-over-the-legacy-of-bahrains-pearl-roundabout/>. (4 Ocak 2020).

²⁹⁵ MATTHIESEN, "Sectarian Gulf: Bahrain, Saudi Arabia, and the Arab Spring That Wasn't", s. 34.

Şîî muhalefet Sünnîlerin eylem için seçtiği ve ElHalife hanedanlığının kurucularından Ahmed el-Fatih anısına yapılan caminin adres olarak belirlenmiş olmasını da kendilerine hakaret olarak kabul etmişlerdir.²⁹⁶

Gösterilerin ilk günü protestolar köylerde sabah çok erken saatlerde yüzlerce kişinin katıldığı eylemlerle başladı. Polisin cevabı göz yaşartıcı gaz ve saçma diye tabir edilen mermilerle oldu. Akşam saatlerinde, protestolar başkent Manama ve banliyölerine yayıldı. İlerleyen saatlerde, ilk ölüm haberleri ve görüntüleri ortaya çıktı. 21 yaşındaki Ali Abdulhadi Mushaima saçma mermisi ile sırtından vurularak öldürüldü. Ertesi gün doğduğu köyünde düzenlenen cenaze törenine katılanlardan Fadhel Salman el-Matruk da onun gibi sırtından vuruldu. Protestocular el-Daih Köyü'nde Mushaima'yı defnettikten sonra yaklaşık bir kilometre ötedeki İnci Meydanı'na yöneldiler.²⁹⁷ Başlangıçta küçük olmasına ve ağırlıklı olarak Manama dışındaki Şîî köyleriyle sınırlı olmasına rağmen, gösteriler Bahreyn polisinin 14 ve 15 Şubat'ta iki protestocuyu öldürmesiyle farklı bir boyut kazandı.²⁹⁸

Gösterilerin ilk gününde güvenlik güçlerinin biber gazı ve plastik mermilerle gerçekleştirdiği müdahale İnci Anıtı'nın etrafındaki kalabalığın görece azalmasını sağlasa da meydanın işgali sürdü, 17 Şubat günü sabaha karşı saat 03.00'te güvenlik güçleri göstericileri "meydandan süpürme" operasyonunu başlattı. Meydandaki çadırlarda yaklaşık 1.500 gösterici yer alırken operasyona katılan güvenlik güçlerinin sayısı yaklaşık 1.000 kişiydi. Göstericilere meydanı boşaltmak için beş dakika verilmesiyle başlayan operasyonun yaklaşık 20 dakika içinde tamamlandığı belirtilmektedir. Operasyon sonunda birkaç gösterici ölürken onlarcası ağır şekilde yaralanmıştır.²⁹⁹

İlginçtir; Katar merkezli el-Cezire televizyonunun Arapça kanalı Tahrir Meydanı'ndan 24 saat canlı yayın yaparken, Bahreyn'de cereyan eden bu olaylar karşısında suskun kalmayı seçmiştir. Aynı televizyonun İngilizce yayın yapan kanalı

²⁹⁶ MATTHIESEN, "Sectarian Gulf: Bahrain, Saudi Arabia, and the Arab Spring That Wasn't", s. 35.

²⁹⁷ SHEHABI, JONES, **a.g.e.**, s.4.

²⁹⁸ Kristian Coates Ulrichsen, "The Uprising in Bahrain: Regional Dimensions and International Consequences", Ed. Larbi Sadiki, **Handbook of the Arab Spring**, Rotledge, 2015, s. 135.

²⁹⁹ BASSIOUNİ, **BICI Report**, s. 73.

ise olayları duyurmuş hatta belgesel dahi yapmıştır. Bu durum bazı gözlemciler tarafından Katar'ın söz konusu eylem dalgasının Körfez Bölgesi'ne yayılmasından endişe etmesi şeklinde yorumlanmış ve Araplara yönelik yayın yapan kanalın bu yüzden suskun kaldığı belirtilmiştir.³⁰⁰ Ancak el-Cezire İngilizcenin hazırlayıp Youtube üzerinden yayımladığı ve Bahreyn'de polisin göstericilere yönelik orantısız müdahalesiyle beraber, ülkedeki insan hakları ihlallerini konu alan *Shouting in the Dark* (Karanlıkta Haykırmak) başlıklı belgesel Bahreynli makamlardan sert tepki görmüş ve bu durum iki ülke arasında bir diplomatik krize sebep olmuştur. Nitekim Bahreyn Dışişleri Bakanı Hâlid bin Ahmed elHalife yaptığı açıklamada Katar'ı Bahreyn'e karşı düşmanlık beslemekle suçlamıştır.³⁰¹

18 Şubat'ta Bahreyn'in en önde gelen muhalefet partisi el-Vifak seçilmiş üyelerini parlamentodan çekti. Kral Hamad, ülkedeki yoğun kutuplaşmanın ve şiddetin daha da artması ihtimaline karşılık olarak silahlı birliklerini geri çekmeye karar verip ulusal diyalog çağrısında bulundu. Devletin güvenlik güçlerinin geri çekilmesi, protestocuların İnci Meydanı'na dönmelerini olanaklı hale getirdi ve talepleri yerine gelene kadar burada kalmaya dönük olarak irade beyanında bulundular.³⁰² Kral barışçıl gösterilere katılanlara dokunulmayacağını ilan ederken, veliaht prens, el-Vifak ve diğer 6 muhalefet grubu ile gizli müzakerelere başlamış ve ortam görece yumuşamıştı. 19 Şubat'ta güvenlik güçlerinin İnci Meydanı'ndan çekilmesi eylemcilerce coşkuyla karşılanmış, meydandaki çadır sayısı artmış ve atılan sloganlar daha radikal bir üsluba kaymıştır. Bu noktada, eylemcilerin sloganları da "Halk Reform İstiyor" çizgisinden, tıpkı Tunus ve Mısır'da olduğu gibi, "Halk Rejimin Yıkılmasını İstiyor" çizgisine evrilmiştir.³⁰³ Bu noktada güvenlik güçlerinin alandan çekilmesinin temel mantığı kasabaları, köyleri ve meydanları kuşatarak çıkışları kapatmak ve gösterileri bu alanlarla sınırlı tutmaktır.³⁰⁴

³⁰⁰ MATTHIESEN, "Secterian Gulf: Bahrain, Saudi Arabia, and the Arab Spring That Wasn't", s. 16.

³⁰¹ DAVIDSON, *a.g.e.*, s. 208.

³⁰² Omar Ocampo, "Regime (Not) Changed: Bahrain, The Arab Spring and Energy Security", **American University in Cairo**, 28 Mayıs 2014, <http://schools.aucegypt.edu/huss/pols/khamasin/Pages/article.aspx?eid=7>. (ET: 18 Kasım 2019).

³⁰³ MATTHIESEN, "Secterian Gulf: Bahrain, Saudi Arabia, and the Arab Spring That Wasn't", s. 38.

³⁰⁴ BASSIOUNİ, **BICI Report**, s. 165.

Takvimler 20 Şubat gününü gösterdiğinde Bahreyn'deki çalışanların yaklaşık %80-85'lik bir kısmı ülke çapında grev başlattı.³⁰⁵ 25 Şubat günü hükümet tarafından, çatışmalarda hayatını kaybeden göstericilerin anısına ulusal yas ilan edildi. Aynı gün, 200.000 civarında Bahreyn vatandaşı (Bahreyn vatandaşlarının yaklaşık olarak 1/3'i), veliaht prensin diyalog çabalarına rağmen sert tavrından geri durmayan Başbakan Halife bin Selman'ın istifasını talep etmek için İnci Meydanı'nda toplandı. Rejimin açıkça tehlikeye girmesiyle, yönetimin önde gelen modernleşme figürü, veliaht prens, Selman bin Hamad elHalife ve en büyük siyasi muhalefet oluşumu el-Vifak arasındaki müzakereler mart ayında başladı.³⁰⁶ Devam eden süreçte birçok gösterici serbest bırakıldı ve iki ElHalife ailesi üyesi kabineden çıkarıldı. Mart 2011'de veliaht prens ulusal diyalog için "tam yetki sahibi bir parlamento"yu da içeren "yedi ilke" ile gündeme geldi; bu yedi ilke, "halkın iradesini karşılayan hükümet", adil seçim bölgeleri ve diğer birkaç önlemi içermektedir.³⁰⁷ Taraflar bir antlaşmaya yakınken, el-Vifak'ın hükümet yeni bir anayasal anlaşmayı kabul etmedikçe resmî bir diyaloga girmeyi reddetmesinden görüşmeler bozuldu.³⁰⁸ Takip eden günlerde de göstericiler yürüyüşler düzenleyerek protestolarına devam etti. Bu süreçte sloganların dili de kralın ülkeyi terk etmesi ve rejimin yıkılması yönünde iyice keskinleşti.³⁰⁹

Aslında tam da üslubun iyice keskinleştiği noktada bütünüyle Şiîlerden oluşmayan protestocular da bir yol ayrımına vardılar. "Şiî Yok, Sünnî Yok, Bahreynli Var!" şeklinde sloganların atıldığı meydanlarda bu dayanışma kültürü "Cumhuriyet Koalisyonu" şeklinde anılan ve Hak Hareketi gibi Şiîlerin katı fraksiyonlarının yer aldığı grubun kralın devrilmesi çağrısında bulunması ülkedeki psikolojik kırılmanın en belirgin safhalarındandır. Bu noktada cumhuriyet söylemi hükümet destekli gruplar tarafından manipüle edilerek Şiî Cumhuriyeti'ne atıf yapılarak Sünnî gruplara yönelik başarılı bir algı operasyonu gerçekleştirilmiştir.

³⁰⁵ BASSIOUNI, *BICI Report*, s. 86.

³⁰⁶ ULRICHSEN, "Bahrain's Uprising: Regional Dimensions and International Consequences", *Stability: International Journal of Security & Development*, Vol. 2, No. 1, 2013, s. 1-12.

³⁰⁷ BASSIOUNI, *BICI Report*, s. 165.

³⁰⁸ ULRICHSEN, "Bahrain's Uprising: Regional Dimensions and International Consequences", *Stability: International Journal of Security & Development*, Vol. 2, No. 1, 2013, s. 1-12.

³⁰⁹ BASSIOUNI, *BICI Report*, s. 91.

Sonuç itibariyle, veliaht prens reform yapmaya çok hevesli iken protestocular tarafından doğrudan tehdit edilen başbakanın çevresindeki statükocu kanatta yer alan grubun planı devreye sokuldu. Bu da şüphesiz mezhepçilik kartıydı.³¹⁰

3.7.4.2.Karşı Devrim Süreci: Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin Bahreyn'e Müdahalesi

Bahreyn veliaht prensinin muhalefete teklif ettiği imtiyazlardan hiç memnun kalmayan başbakan ve çevresindeki “şahin kanat”a mensup yöneticiler en büyük destekçileri Suudi Arabistan birliklerinin bu süreci durdurmak için ülkeye gelmelerini memnuniyetle karşıladılar. Suudi Arabistan önderliğindeki müdahale sonucunda da Arap Baharı'nın ilk, çok iyimser aşamasının sonunun geldiği anlaşıyordu. Bundan sonra, karşı-devrimci güçler savaşıyordu ve hiçbir diktatör aylarca ya da yıllarca kan dökmeden kolay kolay düşmeyecekti. Bu süreçte Suudi Arabistan Körfezin ötesinde bile, bölgedeki rejimleri her anlamda destekleyerek “karşı devrim” sürecinin ana aktörü olarak boy gösteren bir imaj çizmiştir.³¹¹

Nüfusu ile kıyaslandığında Bahreyn, Arap Baharı sürecinde en yoğun protesto gösterilerinin yaşandığı ülkeydi. Bu durum Suudi Arabistan ve Kuveyt gibi hatırı sayılır Şiî nüfusa sahip Körfez ülkelerini iyice tedirgin etmiştir. Suudi Arabistan'ı Bahreyn'e bağlayan Kral Fahd Geçidi esas inşa edilme misyonunu bu müdahaleyle gerçekleştirme imkânı bulmuştur. Geçidin yapılma amacı ticari yahut diplomatik olmanın aksine oldukça stratejiktir: Suudi ordusu gerektiğinde Bahreyn rejimine hızla destek verebilecekti. 1960'lardan itibaren inşa edilmesi tartışılan söz konusu bu geçit İran Devrimi'nin gerçekleşmesinden sonra bir zaruret haline gelerek 1981 yılında tamamlanabilmiştir.³¹²

Bahreyn hükümeti KİK askerî unsurlarını ülkeye kendisinin davet ettiğini açıklamıştır. Nihayetinde 14 Mart 2011 tarihinde KİK himayesinde, Suudi Arabistan'dan 1200 ve BAE'den 800 olmak üzere yaklaşık olarak 2000 asker

³¹⁰ MATTHIESEN, “Sectarian Gulf: Bahrain, Saudi Arabia, and the Arab Spring That Wasn't”, s. 48.

³¹¹ MATTHIESEN, “Sectarian Gulf: Bahrain, Saudi Arabia, and the Arab Spring That Wasn't”, s.51-53.

³¹² HENDERSON, a.g.m.

Bahreyn'e giriş yapmıştır. Gerçekleştirilen askerî müdahale sonucunda 100'e yakın kişi hayatını kaybederken yüzlercesi de yaralanmıştır.³¹³ Bunların dışında, bu girişimin işgal olmadığı yönünde açıklama yapan müttefik ABD'nin de İnci Meydanı'na yaklaşık 160 km uzaklıktaki üssünde 7.000 kadar askeri hazır beklemekteydi.³¹⁴ Her ne kadar Bahreyn hükümeti kendisinin KİK'i müdahaleye çağırdığını beyan etse de söz konusu olayları yakından takip eden *Independent*'ın kıdemli Ortadoğu uzmanı Robert Fisk bunun bir yalan olduğunu ve Suudi Arabistan'ın işgali gerçekleştirdikten sonra ileri tarihli bir davetiye hazırlattığını iddia etmiştir.³¹⁵ Bahreyn Dışişleri Bakanlığı müdahaleyi, "KİK ülkelerinin güvenliğinin birbirine bağımlılığı ve istikrarı sağlamadaki ortak sorumluluğu" ilkesine dayandıran bir açıklama yapmakla yetinmiştir.³¹⁶

Körfez ülkelerinden Katar, Suudi Arabistan önderliğindeki müdahaleye askerlerini doğrudan göndermese de ülkenin dışişleri bakanı ve aynı zamanda başbakanı konumundaki Hamad bin Jassim bin Jabr el-Thani, el-Cezire televizyonuna yaptığı açıklamada operasyonu onayladıklarını şu sözlerle ifade etmiştir: "KİK üyesi ülkelerin birbirilerine karşı ortak sorumluluk ve yükümlülükleri vardır. Suudi Arabistan ve BAE birliklerinin Bahreyn'e intikal edişi, gerektiğinde tüm üye ülkeleri savunma alanında yakın iş birliği yapmaya çağıran KİK savunma antlaşması ile uyumludur. KİK anlaşmasına bağlı kalmayı taahhüt ediyoruz. Şu anda barışı koruma birliklerimiz mevcut. Orada tam anlamıyla bir gücümüz yok ancak bu durum müzakereye açık."³¹⁷ Bu açıklamayı yapan Katarlı yetkililer yaklaşık on istihbarat personelinin sahaya göndermiştir. Bahreyn gibi Şîî nüfusun yaptığı eylemlerden

³¹³ EthanBronner, MichaelSlacman, "Saudi Troops Enter Bahrain to Help Put Down Unrest", **The New York Times**, 14 Mart 2011, <https://www.nytimes.com/2011/03/15/world/middleeast/15bahrain.html>. (ET: 22 Aralık 2019).

³¹⁴ Amy Austin Holmes, "The Military Intervention that the World Forgot", **Aljazeera America**, 29 Mart 2011, <http://america.aljazeera.com/opinions/2014/3/bahrain-uprisinginterventionsaudiarabiaemirates.html>. (ET: 2 Kasım 2019).

³¹⁵ "Robert Fisk: I saw these brave doctors trying to save lives – these charges are a pack of lies", **Independent**, 14 Haziran 2011, <https://www.independent.co.uk/voices/commentators/fisk/robert-fisk-i-saw-these-brave-doctors-trying-to-save-lives-ndash-these-charges-are-a-pack-of-lies-2297100.html>. (ET:12 Şubat 2020).

³¹⁶ JOYCE, **a.g.e.**, s. 117.

³¹⁷ "Bahrain Imposes State of Emergency", **Al Jazeera**, 16 Mart 2011, <https://www.aljazeera.com/news/middleeast/2011/03/20113151296156152.html>. (ET: 2 Mart 2020).

mustarip olan Kuveyt ise bazı Şîf askerlerin, KİK'in oluşturduğu askerî gücün bir parçası olarak Bahreyn'deki müdahaleye katılmayı reddetmesi ve sahip olduğu önemli orandaki Şîf nüfusu nedeniyle Bahreyn'deki karmaşadan büyük ölçüde uzak kalmayı tercih etmiştir. Bununla beraber bir uzlaşma nişanesi olarak, Kuveyt, Bahreyn karasuları sınırına kullanmadığı deniz birimlerinin sembolik bir müfrezesini göndermiştir.³¹⁸ Böylelikle Umman hariç bütün KİK üyeleri askerî müdahaleye dâhil olmuştur. Bahreyn hükümeti, ertesi gün ülkede sıkıyönetim ilan etmiştir. Böylelikle Libya gibi Bahreyn de dış müdahaleye maruz kalmıştır. Aslında görünürde bölge ülkelerinin bir mutabakatı söz konusu olsa da bir devletin istediğinde belirli devletlerle iş birliği yaparak vatandaşlarına müdahale etmesi uluslararası hukuktaki bir boşluğu daha gündeme getirmiştir.³¹⁹

Kral Hamad askerî müdahaleden yaklaşık bir hafta sonra yaptığı açıklamada: “20-30 yıl boyunca dış kaynaklı yıkıcı bir darbe tasarlanarak olgunlaştırıldı. Ben buradan bu yıkıcı darbe teşebbüsünün başarısız olduğunu ilan ediyorum.”³²⁰ şeklinde konuştu. Akabinde, Kral Hamad bir ay sonra *The Washington Times* için kaleme aldığı yazısında İran'ı da doğrudan işaret ederek şu ifadeleri kullanmaktaydı:³²¹

...Ne yazık ki, muhalefetin meşru talepleri bölgedeki yabancı hükümetlerle bağları olan aşırılık yanlısı unsurlar tarafından gaspedildi. Ülkemizin istikrar, güvenlik ve finansal potansiyelinin tehdit altında olduğu aşikâr hâle geldi. Söz konusu bu durumu istikrara kavuşturmak için derhal harekete geçtik ve görevi -bazı komşularımızın iddia ettiği gibi- protestocuları bastırmak olmayıp, yalnızca Bahreyn'deki hayati öneme sahip tesisleri korumak olan Körfez İş birliği Konseyi birliklerinin ülkemize intikalini memnuniyetle karşıladık.

O anda, sadece vatandaşlarımızın istikrarı ve güvenliği için değil, bölge için de bir karar vermek zorunda kaldık. Bahreyn, Körfez güvenliğinin odak noktasını oluşturmaktadır ve Bahreyn'deki herhangi bir şiddetli kargaşanın büyük ölçekli

³¹⁸ MATTHIESEN, “Sectarian Gulf: Bahrain, Saudi Arabia, and the Arab Spring That Wasn't”, s. 96.

³¹⁹ JOYCE, **a.g.e.**, s. 6-7.

³²⁰ “Bahrain Unrest: King Hamad Says Foreign Plot Foiled”, **BBC**, 21 Mart 2011, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-12802945>. (ET: 2 Mart 2020).

³²¹ King Hamad bin Isa Al Khalifa, “Stability is a Prerequisite for Progress”, **Washington Times**, 8 Şubat 2011, <http://www.washingtontimes.com/news/2011/apr/19/stability-is-prerequisite-for-progress/>. (ET:11 Şubat 2020).

jeopolitik sonuçları olacaktır. Küresel ekonomik istikrar Körfez'den dünya genelindeki pazarlara kesintisiz ham petrol ihracatının sağlanmasına bağlıdır, bu tarihsel olarak ABD Beşinci Filosuna atanan bir iş. Dünyanın kalan petrol rezervlerinin %70'i Körfez'de ve bölgedeki petrolün %30'undan fazlası Bahreyn'in karasularından geçiyor...

Bahreyn yönetimi ülkede yaşanan eylemlerden İran'ı sorumlu tutarken, kralın olayları araştırması için tertip ettiği komisyon dahi olaylarda İran'ın bir parmağının olup olmadığına yönelik bir kanıtı ulaşılamadığını dile getirmiştir.³²² İran'ı suçlayan ve Bahreyn tarafından dillendirilen bu ve benzeri ifadelere 3 Şubat 2012 tarihinde İran'ın dinî lideri Ayetullah Ali Hamaney cuma hutbesinde çok dikkat çekici ifadelerle karşılık vermiştir: "Bahreynli yöneticiler İran'ın Bahreyn'deki olaylara müdahil olduğunu iddia etti. Bu bir yalan. Hayır, biz müdahil olmadık... İran'ın Bahreyn'deki olaylara karıştığını iddia etmek yanlıştır. Bahreynli yöneticilerin bu iddiası gerçeğe aykırıdır. Şayet müdahil olmuş olsaydık, Bahreyn'deki durum farklı olurdu."³²³ Bahreyn Kralı Şeyh Hamad bin İsa elHalife tarafından oluşturulan Bahreyn Bağımsız Araştırma Komisyonu'nun (BICI) hazırladığı rapora göre Bahreyn'de şubat ve mart aylarında meydana gelen olaylar sonucunda çoğu sivil, 35 kişi hayatını kaybetmiş ve bu kişilerin de beşinin gözaltında uğradığı işkence sonucu vefat ettiği ifade edilmiştir. Yaklaşık 3.000 kişi gözaltına alınmış ve 4.539 (Bahreyn iş gücünün %3,6'sı) kişi işinden edilmiştir.³²⁴

3.7.4.3.Tarihin Baştan Yazıldığı Yer: İnci Meydanı ya da el-Faruk

Kavşağı

Sokağa çıkma yasağının uygulandığı Bahreyn'de, hükümet 17 Mart 2011 günü, yaklaşık 6 haftadır devam eden protestoların odak noktasını oluşturan ve önemli bir sembol haline gelen İnci Meydanı'nın ortasındaki İnci Anıtı'nı yıktı.³²⁵

³²² BASSIOUNİ, *BICI Report*, s. 387.

³²³ "Leader's Friday Prayer Address", 3 Şubat 2012, <http://english.khamenei.ir/news/1583/Leader-s-Friday-Prayer-Address>. (ET: 2 Şubat 2020).

³²⁴ BASSIOUNİ, *BICI Report*, s. 79.

³²⁵ Martin Chulov, "Bahrain Destroys Pearl Roundabout", *The Guardian*, 18 Mart 2011, <https://www.theguardian.com/world/2011/mar/18/bahrain-destroys-pearl-roundabout>. (ET: 2 Mart 2020).

Silahlı araçları kullanarak Meydan’a giriş yapan güvenlik güçleri Bahreyn tarihinde önemli bir yere sahip olan anıtı 17 Mart’ta yıkarken, hükümet yetkilileri yıkımın meydandaki trafik akışını iyileştirmeye yönelik yapıldığını açıkladı. Bahreyn’de yaşayan Şiîlerin en önemli âlimlerinden Şeyh İsa Kasım ise yaptığı açıklamada İngiltere ve ABD’nin olaylara karşı suskunluklarını korumalarını sert bir dille eleştirerek, her iki devleti Bahreyn hükümetinin muhaliflere karşı gerçekleştirdiği usulsüzlüklere karşı adım atmaya çağırdı.³²⁶

Şekil 3: İnci Anıtı’nın Yıkılmadan Önceki ve Sonraki Hâli

Kaynak: Reuters

Attığı bu adımla Bahreyn hükümeti barışçıl protestolara ait bütün izleri ortadan kaldırmaya kararlı olduğu mesajını vermekteydi. Bahreyn Dışişleri Bakanı Hâlid bin Ahmed elHalife yaptığı açıklamada, anıtın yıkılmasını “kötü bir hatıranın ortadan kaldırılması” şeklinde ifade etmiştir.³²⁷ Demokrasi için Amerikalılar ve

³²⁶ Ben Farmer, “Bahrain authorities destroy Pearl Roundabout”, **The Telegraph**, 18 Mart 2011, <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/bahrain/8390773/Bahrain-authorities-destroy-Pearl-Roundabout.html>. (ET: 3 Şubat 2020).

³²⁷ Tony Mitchell, “A Room with a View: An Eyewitness to the Pearl Uprising”, Ed. SHEHABI Ala’A ve JONES Marc Owen, **Bahrain’s Uprising: Resistance and Repression in The Gulf**, Zed Books, 2015, s. 84.

Bahreyn’de İnsan Hakları (Americans for Democracy & Human Rights in Bahrain) (ADHRB) direktörü Hüseyin Abdullah yaptığı açıklamada; “Bahreyn hükümeti İnci Anıtı’nı yok etmekle kalmayıp, anıtlarla ilgili tüm görüntüleri de ortadan kaldırarak, tarihi yeniden yazıyor. Bununla da hükümet Şubat 2011’de patlak veren barışçıl ayaklanma hiç gerçekleşmemiş gibi davranıyor.”³²⁸ demiştir. İnci Anıtı’nı yıkmakla yetinmeyen hükümet yeniden düzenlediği İnci Meydanı’na Hz. Ömer’e referansla “El-Faruk” ismini vermiştir. Bu adım Şîf nüfusun çoğunluğunca mezhepçi bakış açısının bir sonucu şeklinde değerlendirilerek provokatif bir girişim olarak algılanmıştır.³²⁹

Bahreyn’de sıkıyönetim haziran ayında kaldırılınca gözaltına alınanların birçoğu serbest bırakılırken kalanların da yargılanmasına devam edildi. Bununla birlikte, bu süre zarfında yaz boyunca, rejimin reformcu kanadı etkisini giderek yitirdi. Öyle ki, kral ağustos ayında yaptığı konuşmada, protestoculara hitaben her türlü suistimal ihtimalinin soruşturulacağını ve protestolara katıldığı için işinden yada okulundan atılmış kişilerin geri kabul edileceğini ilan ettiğinde kralın emirleri hemen yerine getirilmedi. Böylece Bahreyn’de reform için son umutlar da tükenmiş oldu.³³⁰

3.7.5.Ulusal Diyalog Süreçleri

3.7.5.1.Birinci Ulusal Diyalog Süreci

Ayaklanmanın Suudi Arabistan öncülüğündeki KİK güçleri tarafından askerî olanaklar kullanılarak bastırılmasından sonra 29 Haziran 2011 tarihinde kral muhalefet ve uluslararası kamuoyundan gelen eleştirilere karşı jest mahiyetinde bir araştırma komisyonu kurdu. Hükümetin protestolara verdiği karşılığı araştırmakla görevlendirilen, “Bahreyn Bağımsız Araştırma Komisyonu” ismi verilen heyete

³²⁸ “UN Special Procedures Express Concern over Erasure of the Pearl Roundabout”, **ADHRB**, 18 Mart 2015, <https://www.adhrb.org/2015/03/un-special-procedures-express-concern-over-erasure-of-the-pearl-roundabout/>.(ET: 12 Şubat 2020).

³²⁹ Amal Khalaf, “The Many Afterlives of Lulu: The Story of Bahrain’s Pearl Roundabout”, Ed. Ala’a Shehabi ve Marc Owen Jones, **Bahrain’s Uprising: Resistance and Repression in The Gulf**, Zed Books, 2015, s. 143.

Toby MATTHIESEN, **Sectarian Gulf: Bahrain, Saudi Arabia, and the Arab Spring That Wasn’t**, California, Stanford University Press, 2013, s. 71.

³³⁰ NOUEIHED, WARREN, **a.g.e.**, s. 158.

bağımsız insan hakları uzmanı olan Mahmud Şerif Bassiouni başkanlık etmiştir. Beş kişilik araştırma ekibinin hazırladığı ve 23 Kasım 2011 tarihinde tamamlanan rapor 503 sayfadan oluşmaktadır. Bahreyn hükümetine sunulan ve tavsiye niteliğinde 26 maddenin de yer aldığı söz konusu rapordan bu çalışma hazırlanırken de sıklıkla istifade edilmeye çalışılmıştır.³³¹

Bahreyn Bağımsız Araştırma Komisyonu’nun kurulmasının ardından, 2 Temmuz 2011 tarihinde, kralın teşvikiyle, hükümet ve muhalefet arasında Ulusal Diyalog Süreci başlatıldı. Muhalefetten 300 kişinin dâhil edildiği sürece el-Vifak’tan 5 kişi olmak üzere, toplamda 40-50 kişi dâhil edildi. Bir hafta süren diyalog sürecinde siyasal, sosyal ve ekonomik meselelerle beraber insan hakları da ele alındı. Ancak üst düzey yöneticilerinin tutuklanması, Vifak hareketinin 18 Temmuz 2011’de görüşmelerden ayrılmasına neden oldu. Diyalog süreci hükümetin birtakım öneriler sunmasıyla 29 Temmuz 2011 tarihinde tamamlandı.³³² Bu süreçte alınan kararlar genel olarak seçimle başa gelen alt meclisin yetkilerini genişletmeye yönelik alınsa da atanan üst meclise karşı alt meclisin elini güçlendiren bir karar alınmamıştır.³³³

3.7.5.2. İkinci Ulusal Diyalog Süreci

10 Ocak 2013 tarihinde hükümet heyetinden üç bakan ve el-Vifak grubuyla beraber yedi muhalefet partisinin katılımıyla ikinci bir diyalog süreci başladı. Hükümet tarafı görüşmelerde alınan kararların meclise sunulmasını isterken, muhalefet söz konusu kararların halk oyuna sunulması için referandum yapılması talebinde ısrarcı oldu. Hâl böyle olunca, görüşmeler akamete uğradı ve diyalog süreci 8 Ocak 2014 tarihinde askıya alındı. Akabinde veliaht prensin el-Vifak liderleriyle görüşerek diyalog sürecini yeniden canlandırmaya yönelik olarak, yine Ocak 2014’te ortaya koyduğu irade de muhalefetin, “başbakanı seçilmiş meclisin seçmesi” yönündeki talebi sonucunda başarısızlıkla sonuçlanmıştır.³³⁴

³³¹ Raporun İngilizce tam metni için bkz. <http://files.bici.org.bh/BICIreportEN.pdf>. (ET: 2 Ocak 2020).

³³² KATZMAN, a.g.m., s. 7.

³³³ NOUEIHED, WARREN, a.g.e., s. 159.

³³⁴ KATZMAN, a.g.m., s. 7.

3.7.6.Ayaklanma Sonrası Yapılan Seçimler (2011-2014-2018)

Suudi Arabistan önderliğinde KİK'in Bahreyn'e müdahale etmesi üzerine Şîi muhalefetinin en önemli hareketi olan el-Vifak grubunun 18 milletvekili görevlerinden istifa etmişlerdir. Bunun üzerine el-Vifak hareketi 2011 yılının Eylül ayında yapılan seçimleri boykot etme kararı almıştır. Muhalefet *Manama Dokümanı*'nı ekim ayında yayınlayarak hükümeti alt meclisi güçlendirmeye yönelik reform yapılmasını müzakere etmek için görüşmeye davet etti. Bu noktada muhalefetle doğrudan diyaloga girmek istemeyen hükümet, Bassiouni'nin başkanlığını yapacağı komisyonu kurmakla yetinmeyi tercih etmiştir.³³⁵

Hükümet, iç siyasi durumun normalleşmesini sağlamaya yönelik olarak muhalefeti 22 Kasım 2014'te parlamento seçimine katılmaya çağırdı. Eş zamanlı olarak, seçim bölgelerinin sayısını beşten dörde indiren hükümet, Şîi adayların kazanması muhtemel sandalye sayısını da iyice azaltmıştır.³³⁶ El-Vifak önderliğindeki Şîi muhalefetin seçimleri boykot etmesiyle seçim düşük katılımı (%50) bir biçimde gerçekleştirildi.³³⁷ Çoğunlukla bağımsız adayların galip geldiği bu seçimlerde halkın kutuplaşmaya karşı oy kullandığı bir manzara oluşmuştur. Seçilen 26 Sünnî vekilin 19'u bağımsız adaylardan iken hükümet destekli 10 adayın hiçbirini seçilemedi. Yine, seçilen 14 Şîi vekil de bağımsız adaylardandı.³³⁸

Son olarak, 24 Kasım 2018 seçimleri yapıldığında Körfez ülkeleri petrol fiyatlarının çakıldığı bir ortamda, ekonomik açıdan zorluk çekmekteydiler. Bu süreçte Bahreyn de bu düşüşten nasibini almış ve ülkenin para birimi olandınar da son on yılın en büyük değer kaybını yaşamıştır.³³⁹ Ekonomik açıdan durum böyle iken mayıs ayında Bahreyn parlamentosu, dağıtılan muhalefet hareketlerinin seçime

³³⁵ NOUEIHED, WARREN, **a.g.e.**, s. 160.

³³⁶ KATZMAN, **a.g.m.**, s. 9.

³³⁷ Habib Toumi, "A Day of Firsts in Bahrain Elections", **Gulf News**, 21 Aralık 2014, <https://gulfnews.com/world/gulf/bahrain/a-day-of-firsts-in-bahrain-elections-1.1416034>. (ET: 3 Mart 2020).

³³⁸ KATZMAN, **a.g.m.**, s. 9.

³³⁹ "Bahrain to Hold Parliamentary Elections on Nov. 24 - State News Agency", **Reuters**, 10 Eylül 2018 (ET:03.02.2020), <https://uk.reuters.com/article/uk-bahrain-election/bahrain-to-hold-parliamentary-elections-on-nov-24-state-news-agency-idUKKCN1LQ21X>. (ET: 18 Şubat 2020).

katılmasını engelleyen tasarımı onayladı.³⁴⁰ El-Vifak başta olmak üzere muhalefetin seçime dâhil olmasının engellenmesi gerek yerel gerekse de uluslararası çevrelerde söz konusu seçimlerin hem özgür hem de adil olmadığı yönünde yorumlara sebep oldu. Bu süreçte,el-Vifak'ın adayları bağımsız bir şekilde seçime dâhil olabilecekken boykot etmeyi seçmişlerdir.³⁴¹

Şekil 4: Bahreyn’de 2011 Yılında Gerçekleşen Ayaklanma Sonrası Yıllarda Seçim Sonuçları

	2011	2014	2018
El-Vifak (Şiî)	0	0	0
Şiî Bağımsızlar	8	14	13
İlerici Demokratik Hareket (Şiî)	-	-	2
Sünnî Bağımsızlar (Seküler Ağırlıklı)	27	19	18
Minber Hareketi (Sünnî/ Müslüman Kardeşler Bağlantılı)	2	2	0
Asala Hareketi (Sünnî/Selefi)	3	5	6
Milli Birlik Hareketi	-	0	1

³⁴⁰ “Bahrain Moves to Ban Opposition Ahead of 2018 Elections”, **ADHRB**, 30 Mayıs 2018, <https://www.adhrb.org/2018/05/bahrain-moves-to-ban-opposition-ahead-of-2018-elections/>. (ET: 18 Şubat 2020).

³⁴¹ KATZMAN, **a.g.m.**, s. 9.

Temsilciler Meclisinde Mezhepsel Dağılım	32 Sünnî 8 Şîî Vekil	26 Sünnî 14 Şîî Vekil	25 Sünnî 15 Şîî Vekil
--	-------------------------------	--------------------------------	-----------------------------

Kaynak: KATZMAN Kenneth, “Bahrain: Unrest, Security, and U.S. Policy”, *Congressional Research Service*, s. 7.

3.8.Bahreyn’de İnsan Hakları İhlalleri

Bağımsızlığını elde ettiği 1971 yılından bu yana Bahreyn yönetimi genel olarak otoriter bir tavır takınmıştır. Sünnî azınlığın Şîî çoğunluğa hükmettiği ülkede toplumsal huzursuzluklar belirli aralıklarla vuku bulurken yönetimin bu protestolara cevabı genellikle şiddetli olmuştur. Kurulduğu günden günümüze kadar insan hakları karnesi pek de iç açıcı olmayan Bahreyn’de keyfi tutuklama ve gözaltılar 1975 yılında kralın 1973 Anayasası’nı askıya alıp muhalif sesleri susturmasıyla fiilen başlamıştır.³⁴²

1981 yılında Bahreyn hükümeti rejimi değiştirmeye yönelik, İran destekli bir darbeyi engellediğini ilan ederek bu kapsamda, Şîî nüfusa yönelik geniş çaplı tutuklamalar gerçekleştirmiştir.³⁴³ 1994 yılında rutin hale gelen siyasal katılım ve işsizliğe yönelik reform talebiyle gösteri yapan gruplara karşı şiddetle müdahale eden Bahreyn yönetimi yüzlerce kişiyi gözaltına alırken bu kişilerin bir çoğunun mahkemeye dahi çıkarılmadığı ifade edilmiş ve çok önemli bir kısmının fiziksel ve psikolojik işkenceye tâbi tutulduğu raporlarla kayıt altına alınmıştır.³⁴⁴ 1994 ve 1998 yılları arasında en az 7 kişinin gözaltında tutulurken tıbbi ihmal ve/veya işkenceden hayatını kaybettiği ifade edilmektedir.³⁴⁵

1999 yılında Şeyh Hamad bin İsa’nın babasının ölümü üzerine göreve gelmesiyle oluşan iyimser hava, 2001 yılında kabul edilen Ulusal Eylem Şartı ile devam etse de kısa süre sonra ortadan kalktı, oluşan gergin atmosferde ilk seçimlerin

³⁴² “Routine Abuse, Routine Denial: Civil Rights and Political Crisis in Bahrain”, **Human Rights Watch**, 1 Temmuz 1997, <http://www.hrw.org/legacy/reports/1997/bahrain/>. (ET: 18 Şubat 2020).

³⁴³ AL HASAN, **a.g.m.**, s. 603-617.

³⁴⁴ “Bahrain: A Human Rights Crisis”, **Amnesty International**, Eylül 1995, s. 11-12, <https://www.amnesty.org/en/documents/mde11/016/1995/en/>. (ET: 18 Şubat 2020).

³⁴⁵ “World Report 1999”, Bahreyn Bölümü, **Human Rights Watch**, 1999, <https://www.hrw.org/legacy/worldreport99/mideast/bahrain3.html>. (ET: 18 Şubat 2020).

2002 yılında gerçekleştirildiği Bahreyn’de muhalefet seçimleri boykot etti. Bahreyn’de özellikle gerçekleştirilen keyfi tutuklamalar zamanla yönetimin rutin bir şekilde gerçekleştirdiği bir faaliyet halini aldı.ABD Dışışleri Bakanlığı’nın 2009 yılında yayınladığı verilere göre gözaltında tutulan kişilere yönelik olarak işkence ve istismar gibi suçlar işlenmeye devam etmiştir.³⁴⁶

İnsan Hakları İzleme Örgütü’nün (HRW) 2010 yılında ayaklanmadan hemen önce yayımladığı raporda Bahreyn’de insan hakları açısından geçmişe geri dönüldüğü tespiti yapılmıştır. Söz konusu raporda, Bahreyn güvenlik güçlerinin Aralık 2007 ve Haziran 2009 tarihleri arasında tutukluların üzerinde elektroşok cihazı kullandıkları, tutukluları fiziksel ağrı yaşatacak pozisyonlarda askıya aldıkları ve falakaya yatırdıkları, cop, tekme ve tokatla dövdükleri ifade edilmiştir. Ayrıca, tutukluların uzun süre ayakta durmaya zorlandığına da değinilen raporda, tutukluların ölüm ve tecavüz tehditlerine de maruz kaldıkları belirtilmiştir.³⁴⁷

Bahreyn’de olayların başlangıç tarihi olan 14 Şubat 2011 ile 15 Nisan 2011 tarihleri arasında meydana gelen olaylarda en az 35 kişi hayatını kaybetmiştir. Bahreyn Bağımsız Araştırma Komisyonu’nun ortaya koyduğu verilere göre bu ölümlerin 14’ü direkt olarak Bahreyn güvenlik güçleriyle ilişkilendirilebilirken, bunların beşinin de gözaltındayken maruz kaldıkları işkence sebebiyle yaşamını yitirdiği tespit edilmiştir. Ölen 8 sivilin faili belirlenemezken, dört göçmen işçinin ikisinin siviller, bir tanesinin ise Bahreyn güvenlik güçlerince öldürüldüğü ifade edilmekte iken kalan bir kişinin faili belirlenememiştir. Ayrıca 5 güvenlik görevlisi yaşamını yitirirken, bunlardan birinin Bahreyn Savunma Güçleri’nce sehven öldürüldüğü belirtilmiştir.³⁴⁸

Bağımsız medyanın olmadığı Bahreyn’de hükümet ülkenin tek bağımsız gazetesi olan *El-Vasat*’ı da kapatma kararı almıştır. Etkin bir muhalefet faaliyeti gösteren *El-Vasat* aynı zamanda online siteler arasında en çok ziyaretçiye sahip site

³⁴⁶ “2008 Country Reports on Human Rights Practices”, **US Department of State**, 25 Şubat 2009, <https://2009-2017.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/2008/nea/119113.htm>. (ET: 18 Şubat 2020).

³⁴⁷ “Torture Redux: The Revival of Physical Coercion during Interriogations in Bahrain”, **Human Rights Watch**, Şubat 2010, s. 26.

³⁴⁸ BASSIOUNİ, **BICI Report**, s. 219-220.

konumundaydı.³⁴⁹ İngiltere sömürge döneminin bıraktığı miras ve 1970’lerde petrol etkisiyle başlayan ekonomik büyümenin de katkısıyla Bahreyn kültürel açıdan kozmopolit bir yapıya sahip olmuştur. Bahreyn’de Hindu tapınakları, kiliseler, Şîi ve Sünnî camileriyle beraber bir de sinagog mevcuttur. Bahreyn yönetimi, Batılı ülkelere yönelik olarak çizdiği Körfez Bölgesi’nin “özgürlükler vahası” imajı ile sürekli bir tanıtım faaliyeti içerisinde olmuştur. Bahreyn’in inançlara ve farklılıklara karşı hoşgörülü olma iddiası protesto eylemlerinin gücünü kırmak için yıktığı Şîi cami ve medreseleri ile iyice yerle bir olmuştur.³⁵⁰ Bu süreçte Şîilere ait 30 adet cami ve kutsal yapının yıkıldığı belirtilmektedir.³⁵¹ Bahreyn yönetiminin resmi verilerine göre 2008 yılı itibariyle ülkede kayıtlı Sünnî cami sayısı 360 iken Şîilere ait cami sayısı 863’tür.³⁵²

³⁴⁹ “Bahrain Partially Suspends Alwasat, Only Independent Newspaper”, **ADHRB**, 17 Şubat 2017, <https://www.adhrb.org/2017/01/bahrain-partially-suspends-alwasat-independent-newspaper/>. (ET: 2 Aralık 2019).

³⁵⁰ Roy Gutman, “In Bahrain, a candlelight vigil can land you in jail”, **Mcclatchy Newspapers**, 10 Mayıs 2011, <https://www.mcclatchydc.com/news/nation-world/world/article24630979.html> . (ET: 2 Aralık 2019).

³⁵¹ KINNINMONT, “Bahrain: Beyond the Impasse”, s. 10.

³⁵² BASSIOUNİ, **BICI Report**, s. 24.

SONUÇ

1979 Devrimi'nden sonra İran, başta Suudi Arabistan olmak üzere bölgede monarşist sistemle yönetilen bütün ülkelere karşı, stratejik bir meydan okuma ortaya koymuştur. İran ve Suudi Arabistan arasındaki gerilim, İran'ın bölge çapında artan etkisi ve iki ülke arasındaki ideolojik, mezhepsel, etnik ve tarihsel zıtlıklar ile birleşince daha da şiddetlenmiştir. Bu durum Suudi Arabistan'ın dış politikasını inşa ederken İran merkezli düşünmesine sebep olagelmıştır. 1971 yılında İngiltere'nin bölgeden çekildiğini ilan etmesiyle beraber karşılıklı hak iddialarında bulunan Körfez monarşileri aynı çatı altında bir araya gelme fikrinden uzak bir görüntü çizmiştir. İran Devrimi'ni takip eden İran-Irak Savaşı söz konusu ülkelerin 1981 yılında KİK çatısı altında bir birlik kurmalarını teşvik etmiştir. Bu noktada İran'ın KİK'e üye ülkelerle ilişkisi incelendiğinde aslında çoğunlukla İran-Suudi Arabistan rekabeti ön plana çıkmaktadır. Nitekim İran; Umman, Kuveyt, Katar ve Dubai gibi bölgedeki görece küçük aktörlerle arasını iyi tutarak Suudi Arabistan'a karşı elini güçlendirmeye yönelik bir siyaset izlemektedir. Suudi Arabistan'ın 1979 yılında İran'da gerçekleşen devrimle başlayan tehdit algılamaları, ABD'nin 2003 yılında gerçekleştirdiği ve Şiî nüfusun iktidarı ele almasıyla sonuçlanan Irak işgaliyle ayyuka çıkmıştır.

2010 yılının Aralık ayında Tunus'ta başlayıp bütün Ortadoğu coğrafyasını derinden sarsan Arap Baharı süreci İran-Suudi Arabistan rekabetini de körüklemiş ve bir yoruma göre bölgesel açıdan bakıldığında en önemli uluslararası mesele haline getirmiştir.³⁵³ Bu süre zarfında meydana gelen ayaklanmaların bazılarında halkı bazılarında ise rejimleri destekler bir tutum ortaya koyan İran ve Suudi Arabistan'ın Arap Baharı sürecindeki politikalarını devrimci ya da karşı devrimci şeklinde tanımlamak, iki ülkenin bu süreçte dış politikada takındıkları tutumu anlamada yetersiz kalmaktadır. Esasen iki ülkenin bu süreçte izledikleri dış politika ne

³⁵³ F. G. Gause III, "The Gulf Regional System and the Arab Spring", **The Montreal Review**, Mart 2012.
<http://www.themontrealreview.com/2009/The-International-Relations-of-the-Persian-Gulf.php>.
(ET: 3 Mart 2020).

devrimci ne de karşı devrimcidir. Bunun yerine, reel politik bir bakış açısı takınan Tahran ve Riyad yönetimleri pragmatik ve seçmeci bir anlayışla hareket etmeyi tercih etmişlerdir.³⁵⁴ Bu bakış açısıyla, her iki devlet de protesto hareketleriyle karşı karşıya olan müttefik rejimleri desteklerken, ihtilafta oldukları bir rejime yönelik bir ayaklanma tehdidi oluştuğunda kendisini muhalefetin destekçisi şeklinde konumlandırma yoluna gitmiştir. Nitekim; Tahran Bahreyn’de Şîi muhalefetin yanında yer aldığını ifade edip, Suudi Arabistan’ın aleyhine değişimden yana tavır koyarken, Suriye’de statükonun korunmasından yana olmuş ve değişime direnmiştir. Riyad’ın bu iki durumda takındığı tutum İran’ın tam tersine olmuş ve Bahreyn’deki isyanı bastırmak ve Sünnî azınlık iktidarını ayakta tutmak için ülkeye asker göndermiş ve Suriye’de Beşar Esad rejiminin düşmesinden yana tavır koymuştur.

İran ve Suudi Arabistan’ın Arap Baharı süresince izledikleri söz konusu siyaset çifte standartlı olmanın yanısıra bilhassa mezhep ve kimlik politikalarının etkisini iyice arttırması neticesinde birçok kırılgan ülke için yıkıcı olmuştur. Bu yönüyle bakıldığında Bahreyn de bu yıkıcılıktan nasibini alan ülkelerden olmuş ancak Bahreyn’in Arap Baharı sürecindeki durumu esasen tam anlamıyla “akıntının önündeki set” mahiyetine bürünmüştür. Zira Suudi Arabistan başta olmak üzere Körfez monarşileri Bahreyn’deki ayaklanmayı durduramadıkları takdirde sıranın kendilerine geleceği kanaatindeydiler.

Bahreyn’in Arap Baharı sürecinde çizdiği görüntüyü daha iyi anlamamız adına ülkenin kuruluş tarihinden yaklaşık yarım asır önceye dayanan ayaklanmalar tarihine dikkat çekmemiz ülkenin Arap Baharı’na kadarki süreçte geçirdiği sosyolojik ve siyasi dönüşümleri daha da anlaşılır kılmaktadır. Tarihsel arka plana baktığımızda 1930’lu yıllarda ülkede petrolün keşfedilmesiyle gelen göreceli refahın dağıtımında adil olunmadığı görülmektedir. Ancak Bahreyn’de belirli aralıklarla zuhur eden ve çok boyutlu yönleri olan hak arayış hareketlerini anlamada ekonomik eşitsizlik unsuru da tek başına açıklayıcı olamamaktadır. Bu zaviyeden bakıldığında Bahreyn’i Arap Baharı sürecinde İran ve Suudi Arabistan’ın bölgesel güç rekabetinin bir cephesi olarak sınırlamak ve ülkede meydana gelen toplumsal eylemleri salt

³⁵⁴ Frederic Wehrey, “Uprisings Jolt the Saudi-Iranian Rivalry”, **Current History** (Aralık 2011), s. 352-357.

ekonomik, ideolojik ya da mezhepçi paradigmaya hapsetmek yerine, ülkeyi kendisine has iç dinamiklerini de dâhil ederek bütüncül bir bakış açısı ile değerlendirmek bir zaruret hâlini almıştır.

KİK'e üye ülkeler içerisinde halktan gelen reform taleplerinin en şiddetli şekilde hissedildiği ülke Bahreyn'dir. Körfez Bölgesi'nde petrolü ilk keşfeden ülke olması hasebiyle, ilk önce Bahreyn'in çektiği sıkıntıları diğer bölge ülkeleri de sırasıyla yaşamıştır. Bahreyn özelinde bu sorunları şu üç temel başlıkta sıralayabiliriz: i) Halife ailesinin ülkedeki ayrıcalıklı konumu, ii) rejimin nezaretinde vuku bulan ve yıkıcı etkiler yaratan yolsuzluk hadisesi ve iii) giderek artan genç nüfus işsizliği.³⁵⁵ Ülkedeki ilk reform taleplerinin ortaya çıktığı tarihten Arap Baharı'na kadarki yaklaşık bir asırlık süre zarfında muhalefetin siyasal ve ideolojik kimliği dönüşüme uğramış olsa da muhalefetin söz konusu bu üç temel talebi geçen süre zarfında değişmeyen talepler arasında yerini korumaya devam etmiştir.

1971 yılının Ağustos ayında İngiltere'den bağımsızlığını tam anlamıyla aldıktan sonra, dönemin Bahreyn emiri İsa bin Selman elHalife Kuveyt'tekine benzer bir anayasa ve meclisin tesis edilmesi arzusunu ortaya koymuş ve 1972 yılında yapılan ilk genel seçimler sonucu, ülkenin ilk anayasasını oluşturacak meclis belirlenmiştir. Aralık 1973'te yürürlüğe giren anayasaya göre meclis 44 vekilden oluşacak ve bu vekillerin 30'unu halk seçim yoluyla, 14'ünü ise emir atama usulüyle belirleyecekti. Aslında bu meclisi önemli kılan esas husus, günümüzdeki birçok gerginliğin bu meclis ile alakalı olmasından kaynaklanmaktadır. Yani, esasen en başından beri söz konusu meclis ile hükümet arasında bir çekişme hâsıl olmuştur. Meclis hükümeti denetleme ve tam yasama yetkisine sahip olmayı ve belki de en önemlisi üst düzey yönetici sınıfının yolsuzluklarını araştırabilmeyi arzu ederken, hükümet kontrol edilebilir ve daha pasif bir meclis istiyordu. Nihayetinde hükümet ve meclis arasındaki bu kopuş "Devlet Güvenlik Yasası" olarak adlandırılan ve kişilerin yargılanmaksızın 3 yıla kadar tutuklanıp alıkonulmasına müsaade eden bir tasarımı onaylamayı reddetmesiyle mücesssem bir hâl aldı.³⁵⁶

³⁵⁵ J.E. PETERSON, "Bahrain: Reform, Promise, and Reality", Ed. Joshua Teitelbaum, **Political Liberalization in the Persian Gulf**, New York, Columbia University Press, 2009, s. 158.

³⁵⁶ BAHRY, a.g.m., s. 129-143.

Söz konusu güvenlik yasasının 2001 yılına kadar yürürlükte kaldığını göz önünde bulundurmamız toplumsal muhalefetin verdiği mücadelenin düzeyine dair ufuk açıcı olacaktır. Ayrıca Bahreyn'in yaklaşık çeyrek asır boyunca da olağanüstü hâl rejimiyle yönetildiğini belirtmekte fayda var. Ağustos 1975 yılında hükümetin meclisi feshetmesinden bu yana Bahreyn muhalefetine taleplerinde odak noktayı 1973 Anayasası ve Ulusal Meclis'in yeniden tesis edilmesi teşkil etmiştir. 1979 yılında vuku bulan İran Devrimi'ne kadar, Bahreyn muhalefeti genel itibarıyla hem Şîî hem de Sünnîlerden müteşekkil "Solcu", "Nasırcı" ve "Baasçı" birçok hizbi bir arada barındırmıştır. Bununla beraber entelektüel seviyesi de hayli yüksek olan Bahreyn muhalefeti, kitap, makale ve dilekçe gibi birçok araçtan istifade ederken öğrencilerden entelektüellere kadar geniş bir kesime hitap etmiştir.³⁵⁷

1979 Devrimi'nden sonra İran'da eğitim görüp ülkelerine dönen Bahreynli yeni nesil din adamları, kitleleri siyasal talepler için harekete geçirmenin yollarına dair ip uçlarını elde etmişlerdi. Böylece Bahreyn'de minber; sosyal adalet, kadın hakları, işsizlik, anayasa ve insan hakları gibi konuları -belki de ilk defa- gündemine almıştır. Nihayetinde, Bahreyn'de geleneksel muhalefet hareketi yerini Şîî tonun ezici bir üstünlükle ağır bastığı bir muhalefet hareketine bırakmıştır. Dinî sembolizmin politik bir araç olarak kullanılması ve kitlelerin protesto gösterileri için seferber edilmesi bu yeni muhalefet hareketinin en göze çarpan unsurlarıydı. 1980'li yıllarda protesto gösterileri sıradan bir hâl alırken, Şîî muhalefetin temel talepleri istihdam ve anayasa reformuydu. Bu yıllar Şîî sivil toplumunun da dernekleşmeyle güçlenmeye başladığı ve Şîî kimliğinin belirgin bir hâl aldığı yıllar olarak dikkat çeker. 1979 Devrimi'nden sonra Bahreyn hükümetinin sol tandanslı muhalefete yönelik tehdit algılamaları da artık yerini Şîî muhalefet tehdidinde bırakmıştır. Bu tarihten sonra Bahreyn yönetimi, Bahreynli Şîîlerin sadakatine şüpheyile bakmaya başlamıştır. Bahreyn'de muhalefet hareketinin neredeyse tamamının artık Şîî kimliğe mensup olmasından hareketle hükümet mezhep kartını oynamayı tercih etmiş ve görece az sayıda da olsa mevcut Sünnî muhalefeti de bu şekilde manipüle etme yoluna gitmiştir. 1990'lı yıllar Bahreyn'de Şîî kimliğinin bir bütünlük içinde kendisini hissettirdiği ve hükümetin çoğunlukla şiddetle bastırabildiği ayaklanmalara

³⁵⁷ BAHRY, a.g.m., s. 129-143.

şahitlik ederken, bu yıllarda muhalefetin önceki taleplerine bu sefer de gösteriler esnasında tutuklananların salınması ve sürgün edilenlerin geri kabulü eklenmiştir.

1999 yılında vefat eden babasının yerine emir olarak Bahreyn'in başına geçen Şey Hamad bin İsa, 2002 yılı itibariyle kendisini "Kral", Bahreyn'i de "Krallık" olarak ilan etmiştir. Yeni emirin başa gelmesiyle ülkede yumuşak bir atmosfer oluşmuş ve muhalefette reform umudu doğurmuş, ancak çok geçmeden yeni emirle de Bahreyn'in uzun soluklu reform vaatlerinin makus talihi tekrar etmiş ve çok sınırlı bir alanda düzenlemelere gidilmiştir. Arap Baharı sürecine gelinene kadar ülkede yaşanan gerginliklerinyanı sıra kronik sorunlar nedeniyle muhalefetin reform talepleri de devam etmiştir. Bu yönüyle Arap Baharı sürecinde meydana gelen ayaklanma hareketi esasen yaklaşık bir asırlık iktidar-muhalefet çatışmasının devamı niteliğindedir.

Söz konusu bu süreç, sancılı bir reform mücadelesinden mustarip olan Bahreyn'i İran ve Suudi Arabistan rekabetinin temel sahalarından biri haline getirmiştir. Suriye, Yemen ve Irak'ta vekâlet savaşları yürüten bu iki bölgesel rakip sıra Bahreyn'e geldiğinde çatışma çok daha karmaşık bir boyut kazanmıştır. Nihayetinde Arap Baharı süreci, başta Bahreyn'de olmak üzere, İran ve Suudi Arabistan'ın mücadelesi neticesinde bölge çapında mezhepsel tonu baskın bir toplumsal bölünmeye sebep olmuştur. Tarihsel olarak Bahreyn ile bağları olan İran, şah döneminde İngiltere ile yaptığı bir antlaşmayla ada ülkesi üzerindeki hak iddialarından vazgeçmişse de 1979'da gerçekleşen devrimle beraber bu iddialar yeniden dillendirilmeye başlanmıştır. Suudi Arabistan ise bu iddialara her zaman için sert bir şekilde tepki göstermiştir. Riyad yanı başında bulunan Bahreyn'de ne bir Şîi iktidarı ne de bir demokratik rejim istemektedir. Bu durum esasen Suudi Arabistan'ın kendi Şîi nüfusu ve statükocu rejiminin tehdidiyle ilgilidir. İran Devrim Muhafızları'nın, Suriye ve Lübnan'daki Şîi militanları desteklediği bir gerçektir. Ancak İran'ın söz konusu ülkelerdeki Şîi paramiliter unsurlara yönelik aktif desteği, Körfez Bölgesi'nde çok daha cılız ve düşük seviyededir. Hizbullah'ın başta Bahreyn olmak üzere bölgedeki Şîi gruplarla sürekli olmayan bir ilişki içinde olduğunu tahmin etmek mümkün olsa da bu durum İran'ın başta Bahreyn olmak üzere Arap

Baharı sürecinde Körfez Bölgesi'ndeki protesto gösterilerini düzenlediği ya da yönettiği anlamına gelmemektedir.³⁵⁸ Altını çizmek gerekir ki; Bahreyn kralının ayaklanmalar esnasında yaşanan hadiseleri araştırmak için tertip ettiği Bağımsız Araştırma Komisyonu'nun raporunda da olaylara genel olarak İran veya özel olarak da Hizbullah'ın herhangi bir dahlinin tespit edilmediği ifade edilmiştir.³⁵⁹

Nitekim, İran Bahreyn'de Arap Baharı sürecinde vuku bulan hadiselerle çok ilginçbiçimde uzunca bir müddet temkinli bir tavırla yaklaşmıştır. İran makamlarından Bahreyn meselesine dair özellikle Suudi Arabistan'a yönelik öfkeli açıklamalar sıkça beyan edilse de somut bir eylem ortaya konulmamıştır. 1979'dan beri kendisini tüm Şiîlerin hamisi olarak ilan eden İran, Şiî nüfusunun, nüfusun çoğunluğunu temsil ettiği dört ülkeden biri olan Bahreyn'e yönelik olarak neredeyse hiçbir şey yapmamıştır. Protestolara hükümetin verdiği sert yanıtın sonra da Bahreyn ile ilişkilerini kesen taraf yine Tahran değil de, aksine Bahreyn yönetimi olmuştur.³⁶⁰ İran'ın bu temkinli tutumunu iki temel gerekçeyle açıklamak mümkündür: i) İran sıklıkla kullandığı retoriğin aksine, jeopolitik çıkarları söz konusu olduğunda her türlü durumu görmezden gelerek rejiminin ayakta kalmasını öncelemektedir, ii) İran'ın Bahreyn'e olası bir askerî müdahalesi yalnızca Bahreyn ve Suudi Arabistan ile değil, ada ülkesinde konuşlu Amerikan 5. Filosu sebebiyle ABD ile de bir savaşa girmek anlamına geleceğinden İran bunu göze alamamıştır. Bunlara ilave olarak, İran'ın KİK'in Bahreyn'e yönelik askerî müdahalesine karşı pasif bir tutum sergilemesinin, Tahran'ın Bahreyn pahasına Körfez'deki tüm güney komşularıyla arasını bozmak istemeyişinden kaynaklandığı doğrultusunda yorumlar da mevcuttur.³⁶¹ Böylece kısa vadede de olsa Suudi Arabistan süreçten kârlı çıkmıştır. Bahreyn yönetimi ise Şiîlere yönelik ayrımcı politikalarını sürdürerek başta Vifak Hareketi olmak üzere Şiî muhalefetine bütün faaliyetlerini ülkede yasaklayarak kangrenleşmiş bir sorunu görmezden gelmeye devam etmeyi tercih

³⁵⁸ Fredric Wehrey, "Ominous Divide: Shiite Iran v Sunni Gulf", **United States Institute of Peace**, 18 Şubat 2014, <https://iranprimer.usip.org/blog/2014/feb/18/ominous-divide-shiite-iran-v-sunni-gulf>. (ET: 9 Ocak 2020).

³⁵⁹ BASSIOUNİ, **BICI Report**, s. 387.

³⁶⁰ Thomas W. Lippman, Alex Vatanka, Thomas R. Mattair, "A Reawakened Rivalry: The GCC v. Iran", **Middle East Policy**, Kış 2011, Vol. 18, No. 4.

³⁶¹ Shahram Chubin, "Iran and the Arab Spring: Ascendancy Frustrated", **Gulf Research Center**, Eylül 2012, s. 22.

etmiştir. İran bölgede daha önce deneyim sahibi olan yeni Dışişleri Bakanı Ali Salih'i, Doha, Bağdat, Kuveyt, Maskat ve Abu Dabi'ye görüşmeler yapmak üzere, üç haftada beş lokasyonu kapsayan Körfez turuna gönderdi. İran bu hareketle müdahaleyle oluşacak muhtemel hasarı sınırlamak niyetindeydi.³⁶²

Bölgenin demokrasi yanlısı gençliğinden bazı kesimlerin Tahran'ın Arap ayaklanmalarını kendi İslam devriminin bir varyasyonu ve devamı olarak görme çabasını ikiye bölme olarak yorumlarken, İran'ın kendi muhalif grubu olan Yeşil Hareket'i bastırması ve halkına zulmeden Beşar Esad'ın acımasız rejimine bütün varlığıyla destek sağlaması bu durumu doğrular nitelikte kanıtlar olarak dikkat çekmektedir.³⁶³ Bununla birlikte 6 Şubat 2011 tarihinde Yeşil Hareket'in liderleri Mehdi Karubi ve Mir Hüseyin Musavi ortak bir mektupta İran İçişleri Bakanlığı'ndan Tunus ve Mısır halklarının özgürlük yanlısı eylemleriyle dayanışma mahiyetiyle toplanmak için müsaade istedi. Beklendiği gibi İran bu talebi reddetti ve hareketin iki lideriyle beraber eski cumhurbaşkanlarından Muhammed Hatemi'yi ev hapsine aldı. Gösteri yasağını dikkate almayan muhalefet, "Mübarek, Bin Ali, Şimdi Sıra Sende Seyyid Ali! (Hamaney)" sloganları eşliğinde 14 Şubat ve 1 Mart'ta, düzenlediği yürüyüşlerde Hamaney'i Tunus ve Mısır diktatörlerinin akıbetiyle tehdit etmekteydi.³⁶⁴

İlginçtir hem Suudi Arabistan hem de Bahreyn monarşileri sıklıkla İran'ın ülkelerindeki Şiî nüfusu kışkırttığını iddia etseler de Şiî nüfuslarının sosyal ve ekonomik durumlarını köklü bir şekilde dönüştürüp İran'a söylem düzeyinde bile olsa herhangi bir koz vermeme yoluna gitmeyi tercih etmemektedirler. Bu durum özellikle Suudi Arabistan'ın bölgedeki statükonun devamı adına bölge ülkelerinin hem rejim hem de mezhep anlamında "öteki"si olan Şiî İran İslam Cumhuriyeti'ni ve daha popüler bir ifadeyle "İran tehdidi"ni bir koz olarak kullanmayı tercih ettiğine işaret etmesi bakımından önemlidir.

³⁶² "Iran's FM: Persian Gulf States Seeking Regional Cooperation to Establish Security", **Fars News**, 19 Mayıs 2011, <http://english.farsnews.com/newstext.php?nn=900229219>. (ET: 12 Mart 2020).

³⁶³ Dalia Dassa Kaye, Frederic Wehrey, Michael Scott Doran, "Arab Spring, Persian Winter: Will Iran Emerge the Winner From the Arab Revolt?", **Foreign Affairs**, Temmuz/Ağustos 2011.

³⁶⁴ Ali Alfoneh, "Arab Spring, Persian Winter—For the Moment", **The American Enterprise Institute**, 12 Mayıs 2011, <https://www.aei.org/articles/arab-spring-persian-winter-for-the-moment/>. (ET: 2 Nisan 2020).

Suudi Arabistan önderliğinde Bahreyn'e yapılan askerî müdahale veliaht prensin muhalefetle diyalog kurma girişimini baltalarken, başta el-Vifak olmak üzere muhalefetle herhangi bir uzlaşma umudunu da etkili bir şekilde sekteye uğrattı.³⁶⁵ Arap Baharı ve öncesinde siyasal reformlardan yana tavır koyan Bahreyn kralı ve veliaht prensi, başbakan ve Hâlidîlerin direnciyle sıklıkla karşılaşmış ve bu direnç odağı Suudi Arabistan faktörünü defaatle devreye sokmuştur. Bu durum ülkede yekvücut bir iktidar odağının olmadığını ortaya çıkarması itibariyle önem arz etmektedir.³⁶⁶ Öte yandan Suudi Arabistan'ın bu süreçte daha sıkı bir iş birliği bahanesiyle mevcut KİK'in dönüştürülüp yeni bir birliğin kurulmasını gündeme getirmesi de Bahreyn Şiî muhalefetini kışkırtıp, bu konuda referandum taleplerini dile getirmelerine sebep olurken, İran'la gerginliği de kışkırttı. Tahran, bu birlik girişimi sonucunda Bahreyn'e yönelik hak iddialarını tekrar dile getirmeye başlamıştır. Bu adımla Bahreyn üzerindeki etkisini de iyice arttırmayı hedefleyen Suudi Arabistan'ın bu teklifi, Bahreyn tarafından olumlu karşılanırken, diğer küçük Körfez ülkelerince Suudi Arabistan'ın KİK'e iradesini dayatma girişimi şeklinde görülmüş ve olumsuz karşılanmıştır.³⁶⁷

Nihayetinde Suudi Arabistan önderliğinde Bahreyn'e yönelik olarak gerçekleştirilen askerî müdahale Bahreyn'in gerek turizm gerekse de finansal merkez olma iddiasına büyük bir darbe vurmuş ve ülkedeki mezhepsel bölünmüşlüğü körüklemiştir. İran-Suudi Arabistan rekabetinde önemli unsurlardan birini teşkil eden Bahreyn'de yükselen gerilim bölgesel güvenlik endişelerini arttırmış, ABD ve İngiltere gibi küresel güçlerin yüklü silah satışlarıyla neticelenmiştir.

Öte yandan, bu çalışma kapsamında olmasa da Suudi Arabistan önderliğinde 2017 yılında başlatılan Katar Ambargosu'nda da Bahreyn ilginç bir rol üstlenmiştir. Söz konusu krizde Suudi Arabistan, Mısır, BAE ve sürgün Yemen hükümetiyle

³⁶⁵ Fredric Wehrey, "Bahrain's Lost Uprising", **Carnegie Endowment for International Peace**, 12 Haziran 2012, <https://carnegieendowment.org/2012/06/12/bahrain-s-lost-uprising-pub-48475#proxy>. (ET:2 Nisan 2020).

³⁶⁶ Frederic Wehrey, "The March of Bahrain's Hardliners", **Carnegie Endowment for International Peace**, 31 Mayıs 2012.

³⁶⁷ Fredric Wehrey, "Bahrain's Lost Uprising", **Carnegie Endowment for International Peace**, 12 Haziran 2012, <https://carnegieendowment.org/2012/06/12/bahrain-s-lost-uprising-pub-48475#proxy>. (ET:2 Nisan 2020).

beraber Katar ile diplomatik ilişkilerini kesen ülkelerden biri de Bahreyn olmuştur. Katar'a yönelik 13 maddelik bir talep listesi ile ortaya çıkan bu beş ülke, şartlar yerine getirilinceye dek söz konusu ambargoyu sürdürececeklerini ifade etmişlerdir. Suudi Arabistan ve BAE öncülüğündeki bu koalisyona daha sonra Komor Adaları, Maldivler, Moritanya ve Senegal gibi ülkeler de dâhil olmuştur.³⁶⁸ Listede kuşkusuz en dikkat çeken hususlar; Katar'ın Türkiye'ye ait askerî üssü kapatması, İran ile iş birliğine son verilmesi, Müslüman Kardeşler ve diğer bazı "radikal" örgütlere verilen desteğin sonlandırılmasıydı. Bu noktada Katar'a yönelik müdahaleye Bahreyn'in hız kesmeden dâhil olması ilginçtir. Zira Bahreyn, Arap dünyasında Müslüman Kardeşler'in şubesi hükümete sadık olan ve rejimin istikrarı için bir tehdit olarak algılanmadığı tek ülke olarak görülmekteydi. Bu noktada Bahreyn çelişkili tutumunu Katar'ın ülkedeki Şiî gruplara maddi destek sağladığı yönündeki iddiasıyla sürdürmüştür.³⁶⁹

Gelinen nokta itibariyle, başta Bahreyn'de olmak üzere, bölgesel çapta toplumsal talepleri göz ardı eden Körfez monarşilerinin "rejim güvenliği" kaygısıyla ABD güdümünde hareket ettiklerini ve bu siyasetin bir parçası olarak, İsrail ile de yaklaşma yoluna gitmeye başladıklarına şahitlik etmekteyiz. Son olarak belirtmek gerekir ki, Körfez monarşilerinin kadim ötekisi İran ile beraber, bu süreçte halkların meşru taleplerinden yana tavır takınan ve diplomasi aygıtıyla birlikte, sahada da mevcudiyetini tesis eden Türkiye'nin bundan sonra izleyecekleri bölgesel politikalar söz konusu bölgenin güç denklemi açısından önem arz edecektir.

³⁶⁸ Katar'a yönelik talep listesi için bkz., "Arab States Issue 13 Demands to End Qatar-Gulf Crisis", **Al Jazeera**, 12 Temmuz 2017, <https://www.aljazeera.com/news/2017/06/arab-states-issue-list-demands-qatar-crisis-170623022133024.html>. (ET: 2 Nisan 2020).

³⁶⁹ Kylie Moore-Gilbert, "A Band of (Muslim) Brothers? Exploring Bahrain's Role in the Qatar Crisis", **Middle East Institute**, 3 Ağustos 2017, <https://www.mei.edu/publications/band-muslim-brothers-exploring-bahrain's-role-qatar-crisis> (ET: 2 Nisan 2020).

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- Abrahamian, Ervand: **A Modern History of Iran**, New York, Cambridge University Press, 2008.
- Ansari, Ali M.: **Modern Iran: The Pahlavis and After**, New York, Routledge, 2014.
- Alasfoor, Rayadh: **The Gulf Cooperation Council Its Nature and Achievements**, Lund, LundUniversity Press, 2007.
- Alsabeehg, Zeineb: "Bahrain's Citizenship Policy of Inclusion and Exclusion", Ed. Nils August Butenschøn, Roel Meijer, **The Middle East in Transition: The Centrality of Citizenship**, Northampton, Edward Elgar Publishing, 2018.
- Alshayji, Abdullah K.: "Mutual Realities, Perceptions, and Impediments Between the GCC States and Iran", Ed. Potter Lawrence G., Sick Gary G., **Security in the Persian Gulf: Origins, Obstacles, and the Search for Consensus**, New York, Palgrave, 2002.
- Amin, S. H.: **Political and Strategic Issues in the Persian-Arabian Gulf**, Glasgow, Royston Limited, 1984.
- Amirahmadi, Hooshang (Ed.): **Small Islands, Big Politics: The Tonbs and Abu Musa in the Persian Gulf**, Palgrave Macmillan, 1996.
- Anthony, John Duke: "The Gulf Cooperation Council: A Nev Framework for Policy in the Coordination", Ed. Richard Sindear, J. E. Peterson, **Crosscurrents in the Gulf: Arab Regional and Global Interests**, Routhledge Press, 1988.
- Arı, Tayyar: **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, Cilt: 1, Bursa, MKM Yayınları, 2012.
- Arjomand, Said Amir: **After Khomeini: Iran Under His Successors**, Oxford, OxfordUniversityPress, 2009.
- Calabrese, J.: **Revolutionary Horizons: Regional Foreign Policy in Post-Khomeini Iran**, New York St. Martin's Press, 1994.
- Cleveland, William: **Modern Ortadoğu Tarihi**, Çev: Mehmet Harmanlı, İstanbul, Agora Yayınları, 2008.
- Crawford, Harriet E.: **Dilmun and Its Gulf Neighbours**, Cambridge, Cambridge University Press, 1998.

- Daftary, Farhad: **The Ismāīlīs: Their History and Doctrines**, Cambridge University Press, 1990.
- Davidson, Christopher M.: **After The Sheikhs: The Coming Collapse of the Gulf Monarchies**, New York, Oxford University Press, 2013.
- Ehteshami, Anoushiravan: “The Middle East: Between Ideology and Geo-politics”, **The Bush Doctrine and the War on Terrorism**, Ed. Mary Buckley ve Robert Singh, Routledge, 2006.
- “Iran’s Regional Policies Since The End Of The Cold War”, Ed. Gheissari Ali, **Contemporary Iran**, Oxford, Oxford University Press, 2009.
- Ehteshami, Anoushiravan & Hinnebusch, Raymond A.: **Syria and Iran: Middle Powers in a Penetrated Regional System**, Londra ve New York, 1997, Routledge.
- Fuller, Graham: **The Center of the Universe; The Geopolitics of Iran**, Boulder: Westview Press, 1991, s.87-88. Aktaran: Ünal Gündoğan, **a.g.e.**
- Gause III, F. G. & J. Crystal: “The Arab Gulf: Will Authocracy Define the Social Contract in 2015?”, Ed. Judith S. Yaphe, **The Middle East in 2015: The Impact of Regional Trends on Us Strategic Planning**, Washington D.C., National Defence University Press, 2002.
- Gelvin, James L.: **Modern Ortadoğu Tarihi, 1453-2015**, Çev. Güneş Ayas, İstanbul, Timaş Yayınları, 2016.
- Gengler, Justin: **Ethnic Conflict and Political Mobilization in Bahrain and Arap Gulf**, Doktora Tezi, University of Michigan, 2011.
- Gillespie, C. A.: **Modern World Nations: Bahrain**, Philadelphia, Chelsea House Publishers, 2002.
- Guzansky, Yoel: **The Arab Gulf States and Reform in the Middle East: Between Iran and the “Arab Spring”**, New York, Palgrave Macmillan, 2015.
- Gündoğan, Ünal: **İran ve Ortadoğu**, Ankara, Adres Yayınları, 2010.
- Hooglund, E.: “Bahrain”, Ed. Helen Chapin Metz, **Persian Gulf States: Country Studies**, Federal Research Division, Washington D.C., Library of Congress, 1994.
- Hunter, S.: **Iran’s Foreign Policy in the Post-Soviet Era: Resisting the New International Order**, Westport, CT: Praeger, 2010, s. 191.

- “Iran’s Policy Toward the Persian Gulf: Dynamics of Continuity and Change”, Ed. G. Bahgat, A. Ehteshami ve N. Quilliam, **Security And Bilateral Issues Between Iran And Its Arab Neighbours**, Cham, Palgrave Macmillan, 2017, s. 30.
- Joyce, Miriam: **Bahrain from the Twentieth Century to the Arab Spring**, New York, Palgrave Macmillan.
- Kamrava, Mehran: **The Modern Middle East**, Berkeley, University of California Press, 2011.
- Keynoush, Banafsheh: **Saudi Arabia and Iran: Friends or Foes?** Londra, PalgraveMacmillan, 2016.
- Khalaf, Amal: “The Many Afterlives of Lulu: The Story of Bahrain’s Pearl Roundabout”, Ed. Ala’a Shehabi ve Marc Owen Jones, **Bahrain’s Uprising: Resistance and Repression in The Gulf**, Zed Books, 2015.
- Kurşun, Zekeriya: **Basra Körfezinde Osmanlı İngiliz Çekişmesi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2004.
- Lawson, Fred: “Bahrain: The Modernization of Autocracy”, Westview, 1989, s. 81–82. Aktaran: Mirriam Joyce, **Bahrain from the Twentieth Century to the Arab Spring**, New York, Palgrave Macmillan, 2012.
- Lynch, Marc: **The Arab Uprisings Explained**, New York, Columbia University Press, 2014.
- Mansfield, Peter: **Ortadoğu Tarihi**, Çev. Ümit Hüsrev Yolsal, İstanbul, Say Yayınları, 2012.
- Marschall, Christin: **Iran’s Persian Gulf Policy: From Khomeini to Khatemi**, Londra ve New York, Routledge Curzon, 2003.
- Mitchell, Tony: “A Room with a View: An Eyewitness to the Pearl Uprising”, Ed. SHEHABI Ala’A ve JONES Marc Owen, **Bahrain’s Uprising: Resistance and Repression in The Gulf**, Zed Books, 2015.
- Niethammer, Katja: “The Small Gulf States”, Ed. Werner Ende ve Udo Steinbach, **Islam in the World Today: A Handbook of Politics, Religion, Culture, and Society**, Ithaca, Cornell University Press, 2010.
- Noueihed, Lin & Warren, Alex: **The Battle for The Arab Spring: Revolution, Counter-Revolution and the Making of a New Era**, New Haven ve Londra, Yale University Press, 2012.

- Onley, James: Britain and the Gulf Shaikhdoms, 1820–1971: The Politics of Protection, **Center for International and Regional Studies**, Georgetown Univ. School of Foreign Service in Qatar, 2009.
- Ramazani, R.K.: **Revolutionary Iran: Challenge and Response in the Middle East**, Londra, John Hopkins University Press, 1988.
- Shehabi, Ala'a & Jones, Marc Owen (Ed.): **Bahrain's Uprising: Resistance and Repression in the Gulf**, Zed Books, 2015.
- Shoup, J. A.: "Bahrain", **Saudi Arabia and the Gulf Arab States Today: An Encyclopedia of Life in the Arab States**, Ed.J. A. Sebastian Maisel, Connecticut, Greenwood Press, 2009.
- Tripp, Charles: **A History of Iraq**, Cambridge, Cambridge University Press, 2000.
- Peterson, J.E.: "Bahrain: Reform, Promise, and Reality", içinde Joshua Teitelbaum, Edt. **Political Liberalization in the Persian Gulf**, Columbia University Press, New York 2009.
- "Britain and the Gulf: At the Periphery of Empire", Ed. Potter Lawrence G., **The Persian Gulf in History**, Palgrave Macmillan 2009.
- Mackey, Sandra: **The Iranians: Persia, İslam and The Soul of a Nation**, New York, Penguin Books, 1998.
- Matthiesen, Toby: **"Secterian Gulf: Bahrain, Saudi Arabia, and the Arab Spring That Wasn't"**, Stanford University Press, California 2013.
- Mojtahed-Zadeh, Pirouz: **Security and Territoriality in the Persian Gulf: A Maritime Political Geography**, Londra, Routledge Curzon, 1999.
- Potter, Lawrence G.: **The Persian Gulf in History**, New York, Palgrave Macmillan, 2009.
- Potter, Lawrence G. & Sick, Gary G.: **Security in the Persian Gulf: Origins, Obstacles, and the Search for Consensus**, New York, Palgrave, 2002.
- Ulrichsen, Kristian Coates: **Insecure Gulf: The End of Certainty and the Transition to the Post-Oil Era**, Oxford, Oxford University Press, 2015.

- “The Uprising in Bahrain: Regional Dimensions and International Consequences”, Ed. Larbi Sadiki, **Handbook of the Arab Spring**, Rotledge, 2015.
- Zahlan, R. Said: **The Making of Modern Gulf States: Kuwait, Bahrain, Qatar, the United Arab Emirates and Oman**, Londra, Unwin Hyman, 1989.
- Warnaar, Maaike: **Iranian Foreign Policy during Ahmadinejad: Ideology and Actions**, New York, Palgrave Macmillan.
- Wehrey, Frederick & Karasik, Theodore W. vd.: **Saudi-Iranian Relations Since the Fall of Saddam: Rivalry, Cooperation, and Implications for U.S. Policy**, RAND Corporation, 2009.
- Wright, Steven: “Iran’s Relations with Bahrain”, Ed. Gawdat Bahgat, Anoushiravan Ehteshami, Neil Quilliam, **Security and Bilateral Issues between Iran and its Arab Neighbours**, Palgrave Macmillan, 2017.
- The United States and Persian Gulf Security: The Foundations of the War on Terror**, Lebanon, Ithaca Press, 2007.

MAKALE ve RAPORLAR

- Abdelsalam, Elfatih: “The Arab spring: Its origins, evolution and consequences... four years on”, **Intellectual Discourse**, Vol. 23, No. 1, 2015, s. 119-139.
- Al Alkim, H. H.: “The Prospect of Democracy in the GCC Countries”, **Critique: Critical Middle Eastern Studies**, Vol. 5, No. 9, 1996, s. 29-41.
- Al Hasan, Hasan T.: “The Role of Iran in the Failed Coup of 1981: The IFLB in Bahrain”, **Middle East Journal**, Vol. 65, No. 4, 2011, s. 603-617.
- Al Khalifa, King Hamad b. Isa: “Stability is a Prerequisite for Progress”, **The Washington Times**, 8 Şubat 2011, <http://www.washingtontimes.com/news/2011/apr/19/stability-is-prerequisite-for-progress/>. (ET:11 Şubat 2020).
- Alfoneh, Ali: “Arab Spring, Persian Winter–For the Moment” **The American Enterprise Institute**, 12 Mayıs 2011, <https://www.aei.org/articles/arab-spring-persian-winter-for-the-moment/>. (ET:2 Nisan 2020).

- Al-Nabi, Mohammad Noor: "The History of Land use and Development in Bahrain", **Information Affairs Authority**, 2012, s. 19.
- Amiri, R. E., & Samsu, K. & Fereidouni, H. G.: "The Hajj and Iran's Foreign Policy towards Saudi Arabia", **Journal of Asian and African Studies**, 2011, Vol. 46, No. 6, s. 678-690.
- Amnesty International:** "Bahrain: A Human Rights Crisis", Eylül 1995, s. 11-12, <https://www.amnesty.org/en/documents/mde11/016/1995/en/>. (ET:18 Şubat 2020).
- Andoni, Lamis: "Bahrain's Contribution to the Arap Spring", **Al Jazeera**, 30 Ağustos 2011, <https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2011/08/20118301473301296.html>. (ET: 21 Ocak 2020).
- Arıkan, Adem: "İslam Dünyasının Mezhep Haritası ve Nüfus Dağılımı", **Journal of Islamic Research**, Vol. 29, No. 2, 2018, s. 362.
- Avçu, Ali: "Karmatîler: Ortaya Çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları", **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Vol. 10, No. 3, 2010, s. 216.
- Badran, Tony: "Iran is Exporting its Islamic Revolution into Syria, Iraq and Yemen just as it did in Lebanon", **Business Insider**, 6 Mart 2015, <http://static6.businessinsider.com/iran-is-exporting-the-islamic-revolution-into-syria-iraq-and-yemen-just-as-it-did-in-lebanon-2015-3>. (ET: 23 Aralık 2019).
- Bahreyn Anayasası (2002)
- Bassiouni, M.C.: "Bahrain Independent Commission Of Inquiry Report", **BICI**, 23 Kasım 2011, s. 13.
- Bahry, Louay: "The Socioeconomic Foundations of the Shiite Opposition in Bahrain", **Mediterranean Quarterly**, Vol. 11, No. 3, Yaz 2000, s. 129-143.
- Bajoria, Jayshree: "Iran and The Arab Spring", **Huffington Post**, 10 Temmuz 2011, https://www.huffpost.com/entry/iran-arab-spring_b_992121. (ET: 26 Aralık 2019).
- Belgrave, James H. D.: "Bahrain, Pearl of the Gulf", **Journal of the Central Asian Society**, Vol. 47, No. 2, 1960, s. 117-126.
- Bilge, Mustafa L.: "Bahreyn", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:4, 1991, s. 492-495.
- Bosworth, C. Edmund: "The Nomenclature of the Persian Gulf", **Iranian Studies**, Vol. 30, No. 1-2, 1997, s. 77-94.

- Boucek, Christopher: “Rivals: Iran vs Saudi Arabia”, **Carnegie Endowment for International Peace**, 20 Kasım 2011.
- BP:** “BP Statistical Review of World Energy 2019”, 2019.
- Bronner, Ethan & Slacman, Michael: “Saudi Troops Enter Bahrain to Help Put Down Unrest”, **The New York Times**, 14 Mart 2011, <https://www.nytimes.com/2011/03/15/world/middle-east/15bahrain.html>. (ET: 22 Aralık 2019).
- Bureau of Democracy,** “Bahreyn 2007”, içinde, “International Religious Freedom Report 2007”, Human Rights and Labor.
- Chubin, Shahram: “Iran and the Arab Spring: Ascendancy Frustrated”, **Gulf Research Center**, Eylül 2012.
- Chubin, Shahram & Dekmejian, R. Hrair: “Prospects for the Growth and Influence of the Gulf Cooperation Council”, **Center for Research and Development**, Washington DC, 1983.
- CIO (Bahrain Central Informatic Organisation):** “Area of Bahrain Expands to 765.3 square kilometres”, 1 Ocak 2018, https://web.archive.org/web/20180201193028/http://www.cio.gov.bh/cio_eng/SubDetailed.aspx?subcatid=541. (ET: 1 Ocak 2020).
- De Bel-Air, Francoise: “Demography, Migration, and the Labour Market in Bahrain”, **Gulf Research Center**, 2015.
- Ehteshami, Anoushiravan & Wright, Steven: “Political Change in The Arab Oil Monarchies: From Liberalization to Enfranchisement”, **International Affairs**, Vol. 83, No. 5, Eylül 2007, s. 913-932.
- El-Rasheed, Madawi: “God, the King and the Nation: Political Rhetoric in Saudi Arabia in the 1990s”, **Middle East Journal**, Vol. 50, No. 3, 1996, s. 359-371.
- “No Saudi Spring: Anatomy of a Failed Revolution”, **Boston Review**, Mart/Nisan 2012, <http://bostonreview.net/madawi-al-rasheed-arab-spring-saudi-arabia>. (ET: 6 Ekim 2019).
- Fisk, Robert: “Briton at the Heart of Bahrain's Brutality Rule”, **Independent**, 18 Şubat 1996, <https://www.independent.co.uk/news/world/briton->

- at-the-heart-of-bahrains-brutality-rule-1319571.html. (ET: 12 Aralık 2019).
- Freedom House:** “Countries at the Crossroads 2012: Bahrain”, 20 Eylül 2012, <https://www.refworld.org/docid/505c1734c.html>. (3 Ocak 2020)
- Fuller, Graham E. & Lesser, Ian O.: “Persian Gulf Myths”, **Foreign Affairs**, Vol: 76, No:3, 1997, s. 42-46.
- Fürtig, H.: “Conflict and Cooperation in the Persian Gulf: The Interregional Order and US Policy”, **The Middle East Journal**, Vol. 61, No. 4, 2007, s. 627-640.
- Gause III, F. G.: “Bahrain Parliamentary Election Results: 25 November and 2 December 2006”, **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 39, No.2, 2007, s. 170-171.
- “Why Middle East Studies Missed the Arab Spring: The Myth of Authoritarian Stability”, **Foreign Affairs**, Vol. 90, No. 4, 2011, s. 81-90.
- “British and American policies in the Persian Gulf, 1968–1973”, **Review of International Studies**, 1985, Vol. 11, No. 4, s. 247-273.
- “Saudi Arabia in the New Middle East”, **Council on Foreign Relations**, Aralık 2011, s. 15.
- “The Gulf Regional System and the Arab Spring,” **The Montreal Review**, Mart 2012.
- <http://www.themontrealreview.com/2009/The-International-Relations-of-the-Persian-Gulf.php>. (ET: 3 Mart 2020).
- GCC-Stat**, “Population”, 2017, <https://dp.gccstat.org/en/DashBoards?2ncd0h4AYU12Vp2d9ze9w>. (ET: 28 Kasım 2019).
- Gulf Research Center:** “Gulf Labour Markets and Migration Programme”, 2014, <https://gulfmigration.org/percentage-of-nationals-and-non-nationals-in-employed-population-in-gcc-countries-national-statistics-latest-year-or-period-available/>. (22 Şubat 2020).
- Gutman, Roy: “In Bahrain, a Candlelight Vigil Can Land You in jail”, **Mcclatchy Newspapers**, 10 Mayıs 2011,

- <https://www.mcclatchydc.com/news/nation-world/world/article24630979.html> . (ET: 2 Aralık 2019).
- Habib Toumi: “GCC to protest ‘Persian Gulf’ Name by Fifa”, **Gulf News**, 24 Eylül 2013, <https://gulfnews.com/world/gulf/bahrain/gcc-to-protest-persian-gulf-name-by-fifa-1.1234937>, (ET: 25 Aralık 2019).
- Halliday, Fred: “Labor Migration in the Middle East”, **MERIP**, Rapor No: 59, 1977, s. 3.
- Harris, Petter: “Back in Bahrain? Britain Never Left Persian Gulf”, **National Interest**, 16 Aralık 2014, <https://nationalinterest.org/blog/the-buzz/back-bahrain-britain-never-left-persian-gulf-11868>. 20 Ağustos 2019.
- Henderson, Simon: “Saudi Arabia's Fears for Bahrain”, **Washington Institute**, Policywatch: 1759, 17 Şubat 2011.
- Holmes, Amy Austin: “The Military Intervention that the World Forgot”, **Aljazeera America**, 29 Mart 2011, <http://america.aljazeera.com/opinions/2014/3/bahrain-uprisinginterventionsaudiariaemiaemirates.html>. (ET: 2 Kasım 2019).
- Human Rights Watch:** “Routine Abuse, Routine Denial: Civil Rights and Political Crisis in Bahrain”, 1 Temmuz 1997, <http://www.hrw.org/legacy/reports/1997/bahrain/>. (ET: 18 Şubat 2020).
- “World Report 1999”, Bahreyn Bölümü, 1999, <https://www.hrw.org/legacy/worldreport99/mideast/bahrain3.html>. (ET: 18 Şubat 2020).
- “Torture Redux: The Revival of Physical Coercion during Interriogations in Bahrain”, Şubat 2010, s. 26.
- Indyk, Martin: “The Clinton Administration’s Approach to the Middle East”, Soref Symposium, **Washington Institute for Near East Policy**, Washington, D.C 1993. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/the-clinton-administrations-approach-to-the-middle-east>, (ET: 14 Temmuz 2019).
- International Crisis Group:** “Bahrain's Sectarian Challenge”, Middle East Report No: 40, 6 Mayıs 2005, s. 14.
- “Popular Protests In North Africa And The Middle East (III): The Bahrain Revolt”, 6 Nisan 2011, s.4.

- Kamrava, Mehran: "The GCC Reaction to the Arab Spring", **Foreign Policy Research Institute**, Kış 2012, s. 96-104.
- Kaya Kılıç, Selda: "19. Yüzyılda Osmanlı İdaresi Altında Basra Vilayeti ve Körfezine İlişkin Bazı Tespitler", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi**, Cilt. 54, Sayı. 2, 2014, s. 319-336.
- Khalaf, Abdul Hadi: "Saudi Arabia Manages Protests, Dissent", **Al Monitor**, 1 Nisan 2013, <https://www.al-monitor.com/pulse/politics/2013/04/saudi-uprising-protests.html>. (ET: 7 Eylül 2019).
- Kapiszewski, Andrzej: "Arab versus Asian Migrant Workers in the GCC Countries." United Nations Expert Group Meeting on International Migration and Development in the Arab Region, Population Division, **UN Department of Economic and Social Affairs**, Beirut, 22 Mayıs 2006.
- Katri, Mohammed: "The Future of the Arab Gulf Monarchies in the Age of Uncertainties", **US Army War College Strategic Studies Institute (SSI)**, Haziran 2013.
- Katzman, Keeneth: "Bahrain: Unrest, Security, and U.S. Policy", **Congressional Research Service**, 11 Ekim 2018.
- Kaye, Dalia Dassa & Wehrey, Fredric & Doran, Michael Scott: "Arab Spring, Persian Winter: Will Iran Emerge the Winner From the Arab Revolt?", **Foreign Affairs**, Temmuz/Ağustos 2011.
- Kinninmont, Jane: "Bahrain's Economic Challenges", **Middle East Eye**, 13 Şubat 2015, <https://www.middleeasteye.net/news/analysis-bahrains-economic-challenges>. (ET: 8 Aralık 2019).
- "Bahrain: Beyond the Impasse", **Chatham House**, 1 Haziran 2012, s. 2.
- "Future Trends in the Gulf", **Chatham House**, Şubat 2015, <https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/field/document/20150218FutureTrendsGCCKinninmont.pdf>. (19 Ağustos 2019).
- Koppes, C.R.: "Captain Mahan, General Gordon, and the Origins of the Term 'Middle East'", **Middle Eastern Studies**, Vol. 12, No. 1, 1976, s. 95-98.
- Lippman, Thomas & Vatanka, W. Alex, vd.: "A Reawakened Rivalry: The GCC v. Iran", **Middle East Policy**, Kış 2011, Vol. 18, No. 4.

- Louer, Laurence: “The Political Impact of Labor Migration in Bahrain”, **State and Society**, Vol. 20, No.1, Haziran 2008, s. 32-53.
- Lynch, Marc: “What’s Happening in Bahrain (I mean, the 14th Province of Iran)?”, **Foreign Policy**, 19 Şubat 2009, <https://foreignpolicy.com/2009/02/19/whats-happening-in-bahrain-i-mean-the-14th-province-of-iran/>. (ET: 27 Ocak 2020).
- Lucas, R. E.: “Rules and Tools of Succession in the Gulf Monarchies”, **Journal of Arabian Studies**, Vol. 2, No. 1, s. 75-91.
- Mabon, Simon: “The Battle for Bahrain: Iranian-Saudi Rivalry”, **Middle East Policy Council**, Vol. 19, No. 2, Yaz 2012, s. 84-97.
- Matthiesen, Toby: “A Saudi Spring? The Shia Protest Movement in the Eastern Province 2011–2012”, **Middle East Journal**, Vol. 66, No. 4, 2012, s. 628-659.
- “Battling over the Legacy of Bahrain’s Pearl Roundabout”, **Foreign Policy**, 13 Şubat 2012, <https://foreignpolicy.com/2012/02/13/battling-over-the-legacy-of-bahrains-pearl-roundabout/>. (4 Ocak 2020).
- Mazzetti, Mark & Hager, Emily B.: “Secret Desert Force Set Up by Blackwater’s Founder”, 14 Mayıs 2011, **The New York Times**, <https://www.nytimes.com/2011/05/15/world/middleeast/15prince.html>. (2 Ağustos 2019).
- Merill, Jamie: “Government Refuses to Release Details of Relationship with Authoritarian Bahrain”, **Independent**, 10 Mart 2015, <https://www.independent.co.uk/news/uk/politics/government-refuses-to-release-details-of-relationship-with-authoritarian-bahrain-10099197.html>. (ET: 12 Aralık 2019).
- Mohammed, Nadeya Said Ali: “Political Reform in Bahrain: The Price of Stability”, **Middle East Intelligence Bulletin**, Eylül 2002, Vol. 4, No:9.
- Molavi, A.: ‘The Iran Primer: Iran and the Gulf States’, Washington, DC, **United States Institute for Peace**, 2015, <http://iranprimer.usip.org/resource/iran-and-gulf-states>. (ET: 4 Ağustos 2019).
- Moore-Gilbert, Kylie: “A Band of (Muslim) Brothers? Exploring Bahrain’s Role in the Qatar Crisis”, **Middle East Institute**, 3 Ağustos 2017, <https://www.mei.edu/publications/band-muslim-brothers-exploring-bahrains-role-qatar-crisis>(ET:2 Nisan 2020).

- Nasr, Vali: “When the Shiites Rise”, **Foreign Affairs**, Vol. 85, No. 4, Temmuz/Ağustos 2006, s. 58-74.
- Nuruzzaman, M.: “Politics, Economics and Saudi Military Intervention in Bahrain”, **Journal of Contemporary Asia**, Vol. 43, No. 2, 2013, s. 363–378.
- Ocampo, Omar: “Regime (Not) Changed: Bahrain, The Arab Spring and Energy Security”, **American University in Cairo**, 28 Mayıs 2014,
- OPEC**: “Annual Statistical Bulletin 2018”, 2018.
- Orhonlu, Cengiz: “1559 Bahreyn Seferine Aid Bir Rapor”, Cilt. 17, Sayı. 22, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, 1967, s. 1-16.
- Özbaran, Salih: “The Ottoman Turks And The Portuguese In The Persian Gulf, 1534-1581”, **Journal of Asian History**, Vol. 6, No. 1, 1972, s. 45-87, s. 45-87.
- Peterson, J. E.: “The Nature of Succession in the Gulf”, **Middle East Journal**, Vol. 55, No. 4, 2001, s. 580-601.
- RFERL**: “Iran Report: October 12, 2005”, 12 Ekim 2005, <https://www.rferl.org/a/1342658.html>. (ET: 15 Eylül 2019).
- R. Hurst Steven & Elias, Diana: “Arab Distrust of Iran Gains Momentum,” **Associated Press**, 3 Mayıs 2006, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/05/03/AR2006050301583.html>. (ET: 15 Eylül 2019).
- Secombe, Ian & Lawless, Richard: “Foreign Worker Dependence in the Gulf, and the International Oil Companies: 1910-50.” **International Migration Review**, Vol. 20, No. 3, Autumn 1986, s. 548-574.
- Shehabi, Omar: “Demography and Bahrain’s Unrest”, **Carnegie Endowment for International Peace**, 16 Mart 2011, <https://carnegieendowment.org/sada/43079>. (16 Şubat 2020).
- Siperco, Ian: “Bahrain’s Secterian Challenge”, **Middle East Policy Council**, 2010, <https://mepc.org/commentary/bahrains-sectarian-challenge>. (ET: 12 Ocak 2020).

- Smith, S.: “Bahrain Digs Unveil One of Oldest Civilisations”, **BBC**, 21 Mayıs 2013, <https://www.bbc.com/news/science-environment-22596270>. (ET: 19 Aralık 2019).
- The National Democratic Institute for International Affairs:** “Bahrain’s October 24 and 31, 2002 Legislative Elections”, 2002, s. 3.
- Tripp, Charles: “Domestic Politics and Territorial Disputes in the Persian Gulf and the Arabian Peninsula”, **Survival: Global Politics and Strategy**, Vol. 35, No. 4, 1993, 230-248.
- Ulrichsen, Kristian Coates: “Bahrain’s Uprising: Regional Dimensions and International Consequences”, **Stability: International Journal of Security & Development**, Vol. 2, No. 1, 2013, s. 1-12.
- UN Working Paper:** “Historical, Geographical and Legal Validity of the Name: Persian Gulf”, Vienna, 2006, No: 61.
- US Energy Information Administration:** “The Strait of Hormuz is the World’s Most Important Oil Transit Chokepoint”, 20 Haziran 2019, <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=39932>. (ET: 8 Mart 2020).
- US Department of State:** “2008 Country Reports on Human Rights Practices”, 25 Şubat 2009, <https://2009-2017.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/2008/nea/119113.htm>. (ET: 18 Şubat 2020).
- Wehrey, Frederic: “The March of Bahrain’s Hardliners”, **Carnegie Endowment for International Peace**, 31 Mayıs 2012.
- “Uprisings Jolt the Saudi-Iranian Rivalry,” **Current History**, (Aralık 2011), s. 352-357.
- “Ominous Divide: Shiite Iran v Sunni Gulf”, **United States Institute of Peace**, 18 Şubat 2014, <https://iranprimer.usip.org/blog/2014/feb/18/ominous-divide-shiite-iran-v-sunni-gulf>. (9 Ocak 2020).
- “Bahrain’s Lost Uprising”, **Carnegie Endowment for International Peace**, 12 Haziran 2012, <https://carnegieendowment.org/2012/06/12/bahrain-s-lost-uprising-pub-48475#proxy>. (ET: 2 Nisan 2020).
- Whitaker, Brian: “Persian Gulf? Arabian Gulf? One Big Gulf in Understanding”, **The Guardian**, 20 Ekim 2010,

- <https://www.theguardian.com/commentisfree/cifamerica/2010/oct/27/gulf-of-understanding>. (ET:20 Eylül 2019).
- Winckler, Onn: “Labor Migration to the GCC States: Patterns, Scale, and Policies”, **Middle East Institute**, 2 Şubat 2010, <https://www.mei.edu/publications/labor-migration-gcc-states-patterns-scale-and-policies>. (ET: 23 Ağustos 2019).
- Wright, Robin & Baker, Peter: “Iraq, Jordan See Threat To Election From Iran”, **Washington Post**, 8 Aralık 2004, <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/2004/12/08/iraq-jordan-see-threat-to-election-from-iran/7e0cc1bc-aeb3-447a-bc9e-cfa5499699bc/>. (ET: 24 Mart 2020).
- Wright, Steven: “Fixing the Kingdom: Political Evolution and Socio-Economic Challenges in Bahrain”, **Center for International and Regional Studies**, Georgetown University School of Foreign Service in Qatar, 2010, s. 7.
- Vagneur-Jones, Antoine: “Global Britain in the Gulf: Brexit and relations with the GCC”, **Fondation Pour La Recherche Stratégique**, 18 Temmuz 2017.
- Vakil, Sanam: “Iran and the GCC Hedging, Pragmatism and Opportunism”, **Chatham House**, Eylül 2018, s. 4.
- Von Bismarck, Helene: “Britain’s ‘Return East of Suez’: A Historical Perspective”, **Imperial and Global Forum**, 10 Mayıs 2016, <https://imperialglobalexeter.com/2016/05/10/britains-return-east-of-suez-a-historical-perspective/comment-page-1/>. (20 Ağustos 2019).
- Zakaria, Fareed: “For Iran, a Policy of Patience,” **The Washington Post**, 25 Eylül 2006, Lexis Nexis Academic, Aktaran: Maaïke Warnaar, **a.g.e.**, s. 116.
- Zraick, Karen: “Persian (or Arabian) Gulf Is Caught in the Middle of Regional Rivalries”, **The New York Times**, 12 Ocak 2016, <https://www.nytimes.com/2016/01/13/world/middleeast/persian-gulf-arabian-gulf-iran-saudi-arabia.html>. (ET: 18 Aralık 2019).

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

ADHRB:

“UN Special Procedures Express Concern over Erasure of the Pearl Roundabout”, 18 Mart 2015, <https://www.adhrb.org/2015/03/un-special-procedures-express-concern-over-erasure-of-the-pearl-roundabout/>. (ET: 12 Şubat 2020).

“Bahrain Moves to Ban Opposition Ahead of 2018 Elections”, 30 Mayıs 2018, <https://www.adhrb.org/2018/05/bahrain-moves-to-ban-opposition-ahead-of-2018-elections/>. (ET: 18 Şubat 2020).

“Bahrain Partially Suspends Alwasat, Only Independent Newspaper”, 17 Şubat 2017, <https://www.adhrb.org/2017/01/bahrain-partially-suspends-alwasat-independent-newspaper/>. (ET: 2 Aralık 2019).

Al Arabia:

“Iran’s Khamenei-run Newspaper Calls for Bahrain Annexation after GCC Union Talks”, 16 Mayıs 2012, <https://www.alarabiya.net/articles/2012/05/16/214457.html> (24 Ocak 2020).

Al Jazeera:

“Arab States Issue 13 Demands to End Qatar-Gulf Crisis”, 12 Temmuz 2017, <https://www.aljazeera.com/news/2017/06/arab-states-issue-list-demands-qatar-crisis-170623022133024.html>. (ET: 2 Nisan 2020).

“Bahrain Imposes State of Emergency”, 16 Mart 2011, <https://www.aljazeera.com/news/middleeast/2011/03/20113151296156152.html>. (ET: 2 Mart 2020).

“Khamenei Hails 'Islamic' Uprisings”, 4 Şubat 2011, <https://www.aljazeera.com/news/middleeast/2011/02/201124101233510493.html>. (ET: 24 Aralık 2019)

“Mubarak's Shia Remarks Stir Anger”, 10 Nisan 2006, <http://www.aljazeera.com/archive/2006/04/200849132414562804.html>, (ET: 24 Mart 2020).

- Al Jazeera Türk:** “Ülke Profili: Bahreyn”, 27 Kasım 2013, <http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profil/ulke-profil-bahreyn>, (ET: 27 Şubat 2019)
- Bahrain Ministry of Information Affairs:** “Population and Demographics”, <https://www.mia.gov.bh/kingdom-of-bahrain/population-and-demographics/?lang=en>. (1 Ocak 2020)
- Bahrain Ministry of Industry, Commerce and Tourism:** “Bahrain Economic Vision 2030”, <https://www.moic.gov.bh/en/Ministry/Documents/Vision%202030.pdf>. (8 Aralık 2019).
- BBC:** “Bahrain Unrest: King Hamad Says Foreign Plot Foiled”, 21 Mart 2011, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-12802945>. (ET: 2 Mart 2020).
- “Sandhurst's Sheikhs: Why Do so Many Gulf Royals Receive Military Training in the UK?”, 26 Ağustos 2014, <https://www.bbc.com/news/magazine-28896860>. (12 Ağustos 2019).
- Becker, Elizabeth:** “U.S. and Bahrain Reach a Free Trade Agreement”. **The New York Times**, 28 Mayıs 2004, <https://www.nytimes.com/2004/05/28/business/us-and-bahrain-reach-a-free-trade-agreement.html>. (ET: 16 Ocak 2020).
- Bloomberg:** Mohammed Sergi, “Bahrain’s Biggest Oil Find Since 1932 Dwarfs Reserves”, 2 Nisan 2018, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-04-01/bahrain-says-its-biggest-oil-find-since-1932-dwarfs-reserves>. (ET: 24 Mart 2020).
- Borger, Julian:** “US Kills Iran General Qassem Suleimani in Strike Ordered by Trump”, **The Guardian**, 3 Ocak 2020, <https://www.theguardian.com/world/2020/jan/03/baghdad-airport-iraq-attack-deaths-iran-us-tensions>. (ET: 24 Şubat 2020).
- Broder, Jonathan:** “Inhibited Saudis Find a Causeway to Fun and Frolic,” **The Chicago Tribune**, 15 Temmuz 1987, <https://www.chicagotribune.com/news/ct-xpm-1987-07-15-8702210758-story.html>. (ET: 6 Kasım 2019).
- Business Insider:** “Iran To Arabs: It's ‘Persian Gulf’ Not ‘Arabian Gulf’ -- If You Call It ‘Arabian Gulf,’ You're Toast”, 22 Şubat 2010, <https://www.businessinsider.com/iran-warns-airlines-over-not-calling-gulf-persian-2010-2>. (ET: 25 Aralık 2019).

- Calderwood, James “Kuwait Gives Each Citizen Dh13,000 and Free Food”, **The National**, 18 Ocak 2011, <https://www.thenational.ae/world/mena/kuwait-gives-each-citizen-dh13-000-and-free-food-1.382698>. (ET: 22 Ağustos 2019).
- Farmer, Ben: “Bahrain authorities destroy Pearl Roundabout”, **The Telegraph**, 18 Mart 2011, <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/bahrain/8390773/Bahrain-authorities-destroy-Pearl-Roundabout.html>. (ET: 3 Şubat 2020).
- Fars News:** “Iran’s FM: Persian Gulf States Seeking Regional Cooperation to Establish Security,”, 19 Mayıs 2011, <http://english.farsnews.com/newstext.php?nn=900229219>. (ET: 12 Mart 2020).
- Daily Mail:** “Sandhurst 'betrays' Heroes of Mons-for £3m Donation from the King of Bahrain”, 16 Şubat 2013, <https://www.dailymail.co.uk/news/article-2279736/Sandhurst-betrays-heroes-Mons--3m-donation-King-Bahrain.html>. (ET: 18 Ağustos 2019).
- GCC-Stat:** “Population”, 2017, <https://dp.gccstat.org/en/DashBoards?2ncd0h4AYU12Vp2d9ze9w>. (ET: 28 Kasım 2019).
- Ghanmi, Lamine: “Morocco Cuts Ties with Iran over Bahrain”, **Reuters**, 7 Mart 2009, <https://www.reuters.com/article/us-morocco-iran/morocco-cuts-ties-with-iran-over-bahrain-idUSTRE5256O520090306>. (ET: 22 Ocak 2020)
- Gov.uk:** “UK to increase training to Oman”, 17 Mayıs 2016, <https://www.gov.uk/government/news/uk-to-increase-training-to-oman>. (12 Ağustos 2019).
- Independent:** “Robert Fisk: I saw these brave doctors trying to save lives – these charges are a pack of lies”, 14 Haziran 2011, <https://www.independent.co.uk/voices/commentators/fisk/robert-fisk-i-saw-these-brave-doctors-trying-to-save-lives-ndash-these-charges-are-a-pack-of-lies-2297100.html>. (ET: 12 Şubat 2020).
- Ikhwan Web:** “Ikhwanweb: Egypt’s Revolution Is a People’s Revolution with No Islamic Agenda”, 5 Şubat 2011, <https://www.ikhwanweb.com/article.php?id=27963>. (ET: 22 Şubat 2020).
- Merill, Jamie: “Government Refuses to Release Details of Relationship with Authoritarian Bahrain”, **Independent**, 10 Mart 2015,

- <https://www.independent.co.uk/news/uk/politics/government-refuses-to-release-details-of-relationship-with-authoritarian-bahrain-10099197.html>
- Murphy, Caryle: “GCC to set up \$20bn bailout fund for Bahrain and Oman”, **The National**, 11 Mart 2011, <https://www.thenational.ae/world/mena/gcc-to-set-up-20bn-bailout-fund-for-bahrain-and-oman-1.413176>. (4 Ağustos 2019).
- OMFIF: “Lowering Barriers to UK-GCC Trade”, 19 Nisan 2018, <https://www.omfif.org/analysis/commentary/2018/april/lowering-barriers-to-uk-gcc-trade/>. (ET: 18 Ağustos 2019).
- Reuters: “Bahrain to Hold Parliamentary Elections on Nov. 24 - State News Agency”, 10 Eylül 2018, (ET:03.02.2020), <https://uk.reuters.com/article/uk-bahrain-election/bahrain-to-hold-parliamentary-elections-on-nov-24-state-news-agency-idUKKCN1LQ21X>. (ET: 18 Şubat 2020).
- “Saudi And Bahrain Planning New Road and Rail Causeway”, 14 Haziran 2017, <https://www.reuters.com/article/saudi-bahrain-causeway-idUSL8N1JA3XM>. (ET:16 Ocak 2020).
- “Omanis Protest in Sign of Renewed Discontent,” 1 Temmuz 2012, <http://news.trust.org/item/20120701152600-penbg>. (ET: 9 Ekim 2019).
- The Economist** “Oman: Waking up too”, 23 Haziran 2012, www.economist.com/node/21557354. (ET: 4 Ağustos 2019).
- The Guardian**: “US Embassy Cables: Guide to Bahrain's Politics”, 15 Şubat 2011, <https://www.theguardian.com/world/us-embassy-cables-documents/168471>. (ET: 12 Eylül 2019).
- The Jordan Times**: “Army Chief Says Jordan Ready to Deal with Terror Threats”, 31 Aralık 2016, <https://www.jordantimes.com/news/local/army-chief-says-jordan-ready-deal-terror-threats>. (14 Ocak 2020).
- USA Today**: “Iran Bans The Economist for Publishing Map Depicting ‘the Gulf’ instead of Persian Gulf”, 14 Haziran 2006, http://usatoday30.usatoday.com/news/world/2006-06-14-economist_x.htm. (14 Aralık 2019).

- US Department of State:** “U.S. Relations With Bahrain”, 23 Eylül 2018, <https://www.state.gov/u-s-relations-with-bahrain/>, (ET: 15 Ağustos 2019).
- Wright, Robin & Baker, Peter: “Iraq, Jordan See Threat To Election From Iran”, **The Washington Post**, 8 Aralık 2004, <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/2004/12/08/iraq-jordan-see-threat-to-election-from-iran/7e0cc1bc-aeb3-447a-bc9e-cfa5499699bc/>. (ET: 24 Aralık 2019).
- YouTube:** “CIRS Book Talk: Troubled Waters | Mehran Kamrava”, 19 Eylül 2018, <https://www.youtube.com/watch?v=8USyv-3FWWhA>. (ET: 2 Şubat 2020).